

M. VIRÁG ZSUZSANNA

A DUNÁNTÚLI (KÖZÉP-EURÓPAI) VONALDÍSZES KERÁMIA KULTÚRÁJA KUTATÁSÁNAK EDDIGI EREDMÉNYEI BUDAPEST KÖRZETÉBEN*

BEVEZETÉS

Közép-Európa neolitizálódásával egyidejűleg igen gyorsan jött létre az az egységes anyagi kultúra, amelyet a Kelet-Magyarországon elterjedt Alföldi Vonaldíszes Kerámiától (AVK) megkülönböztetve közép-európai vonaldíszes kerámiának nevez a magyar kutatás. E nagy kiterjedésű kulturális egység része a Magyarország nyugati felében a középső neolitikum teljes időszakát felölelő Dunántúli Vonaldíszes Kerámia kultúrája, (DVK), amelyhez DNy-Szlovákia és Budapest körzete is szorosan kapcsolódott. A korai időszakban, a kerámia alapján egységes színezetű nagy kulturális egységek (DVK és AVK) később helyi sajátosságokat és részben időrendi különbségeket is felmutató kisebb csoportokra bomlottak. A Dunántúl déli részén a Keszthely¹, az Észak-Dunántúlon és DNy-Szlovákia területén a kottafejes díszű és Zseliz,² az Alföldön Tiszadob, Bükk, Esztár, néven elkülönített „csoportok”, illetőleg az önállóbb Szakálhát kultúra jöttek létre.³

A Dunántúl területén kívül a DVK települési területéhez tartozott még a Duna keleti oldalának partmenti sávja⁴ is, ahol az idősebb (korai) fázistól szintén kimutathatók a kultúra jelenlétének nyomai. Ugyancsak ide kapcsolódott a neoliti-

kum túlnyomó időszakában régészetileg a Dunántúlhoz kötődő Budapest környék is, a folyóágak által szabdaltságot mutató (alföldi) síksággal, a Gödöllői dombsággal, a Cserháttal és a Börzsöny hegyvidékével együtt, ahol a DVK települési területe már a legkorábbi megtelepedést jelző korai időszakban (idősebb DVK)⁵ megegyezett a késői (kottafejes és Zseliz) fázisokéval,⁶ sőt még az azt követő késő neolitikus Lengyel kultúráéval is.⁷

A DVK Budapesten túlnyúló keleti területéről jelenleg többnyire topográfiai adatok és néhány ásatás⁸ alapján informálódhatunk, ezért is különösen jelentősek az elmúlt időszakban térségünkben végzett feltárások, amelyek a hosszú ideig stagnáló információbázis jelentős bővülését eredményezték Budapest területére nézve is. Jelen tanulmányom célja, hogy a főváros területére, és annak körzetére nézve, összefoglaló képet nyújtson a DVK kutatásának történetéről és jelenlegi helyzetéről, előrevetítve az egyes lelőhelyek részletes feldolgozásától várható újabb eredményeket is.⁹

* Munkám elsődleges céljának a jelenleg elérhető információk összefoglaló értékelését tekintettem, az egyes lelőhelyek, jelenségek részletesebb ismertetését és elemzését további tanulmányokban tervezük.

¹ KALICZ 1991

² KALICZ 1988; BÁNFFY-OROSS 2009

³ KALICZ-MAKKAY 1977; Goldman Gy. említette először Szakálhát kultúráként a korábbi csoportot: GOLDMAN 1984, 68-71, 115-118. A korábban önállóként meghatározott Szilmeget az újabb vélemények szerint nem kezelhető önálló csoportként: RACZY-ANDERS 2009, 41, 43.

⁴ Fajsz-Garadomb: idősebb DVK: KALICZ-MAKKAY 1972b, 95, Abb. 5, 1-13; Baja: legidősebb DVK; KALICZ 1994; GLÁSER 1993, 8; Kunszentmiklós: Zseliz: GLÁSER 1993, 118; Szabadszállás: DVK: GLÁSER 1993, 181; Solt: Zseliz: GLÁSER 1993, 174; Harta: DVK, kottafejes, Zseliz: KUSTÁR-LANTOS 2004; Dunapataj: DVK: GLÁSER 1993, 57; Bática: fiatalabb DVK: GLÁSER 1993, 18; Gläser 1993, 67; Dusnok: DVK; GLÁSER 1993, 58; Érsekcsanád, fiatalabb DVK: GLÁSER 1993, 62;

⁵ A DVK korai fejlődési szakaszának lelőhelyei Budapest régiójában eleinte a Duna nyugati oldalán váltak ismertté (Budapest III. Aranyhegyi út: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992; Szigetszentmiklós: VIRÁG 1992), így korábban úgy tűnt, hogy ebben az időszakban még nem szállták meg a Duna vonalától keletre fekvő területet. A későbbi kutatások során az idősebb fázis lelőhelyeinek (Galgahévíz: KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 2001; Dunakeszi-Székesdűlő: HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b) előkerülése igazolta az idősebb és fiatalabb fázisok települési területének azonosságát a fővárostól keletre fekvő régióban is.

⁶ KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 2001, Abb. 1; BONDÁR 2007, 60; BÁNFFY-OROSS 2009, Fig. 4, 7.

⁷ KALICZ 1985; 1997, 22;

⁸ Pl: Letkés-Kertészföldek: PAPP 1972; Szécsény-Ültetés: SOÓS 1982; Dunakeszi-Székesdűlő: HORVÁTH 2002a; 2002b; Szob-Malomkert: KÓVÁRI 2004; Fábán 2005; 2010; Apc-Berekalja 1. lh.: Danyi J. és Domboróczki László ásatása 2008-2009: <http://www.prae.hu/index.php?route=news/news&aid=4602>; Gutay Mónika 2014: <http://www.heol.hu/heves/kozelet/>; A lelőhelyek összegyűjtve: GLÁSER 1993; BONDÁR 2007;

⁹ Jelen összefoglalásban elsősorban saját feltárásokra, illetve az ásatók által eddig közölt információkra, rövid közlésekre támaszkodhattam.

A DVK KUTATÁSTÖRTÉNETE BUDAPESTEN¹⁰

Budapest és vidékének őskori leleteiről először 1904-ben jelent meg összefoglaló ismertetés.¹¹ Az ősrégészeti kutatás alapja akkor még a jobbára véletlenül, szórványosan előkerült leletek tipológiai osztályozása volt, az újkőkor időszakára nézve ez a gyűjtemény még nem szolgáltatott kellő információkat.¹²

A főváros neolitikumáról az első, már ásatásokon alapuló, történeti szemléletű összefoglalók csak 30 esztendővel később, Tompa Ferenc tollából születtek meg,¹³ aki az 1931–1936. között folytatott ásatásoknak köszönhetően,¹⁴ ekkor már négy lelőhely információkra támaszkodhatott (1,¹⁵ 6,¹⁶ 13,¹⁷ 32.¹⁸ lh.). Ezek, a fővárosi neolitikum kutatásának hosszú ideig fő forrását jelentő lelőhelyek bizonyították elsőként, hogy a főváros területének legkorábbi állandó települései a Dunántúlon, és Közép-Európa nagy részén is jelenlévő Vonaldíszes Kerámia kultúrájához kapcsolódnak.¹⁹

Tompa a békásmegyeri település kerámiájának stíluselemzése alapján kísérletet a belső időrend felállítására.²⁰ Ennek kapcsán újabb bizonyítékokat talált a Bükk kultúrával való egyidejűségre²¹ is, amelyet a nagytétényi sírból együttesen előkerült leletek is megerősítettek.²² Ugyanakkor a fiatalabb szakaszban bizonyos elemek megjelenését Tompa még a tiszai kultúra térhódításának tulajdonította.²³

A máig is érvényes belső időrend szempontjából igen fontos a békásmegyerinél már Tompa által is idősebbnek meghatározott²⁴ tabáni település előkerülése,²⁵ amely a Bécsi út nyugati oldalán, a régi óbudai temető mellett ugyanekkor előkerült Zseliz leletekkel együtt,²⁶ topográfiai szempontból is különös jelentőséggel is bír.

A leletek tipológiai értékelésén túl, a települések szerkezetéről, építményeiről Tompa számára még nem álltak rendelkezésre információk a Budapesten, bár a kultúra oszlopos szerkezetű hosszúházainak létezése már ekkor ismert lehetett a magyar kutatás előtt is.²⁷ A békásmegyeri lelőhelyről,²⁸ a Tabánhoz²⁹ hasonlóan, mindössze néhány szabálytalan, tüzelési nyomokat is tartalmazó nagyobb „lakóüregről” történik említés.

Tompa Ferenc összefoglaló munkái összességében igen jelentős adatokat szolgáltatottak a főváros őstörténete szempontjából, még akkor is, ha a településekre nézve még nem hoztak értékelhető eredményeket. A jobb parton igen sűrű megtelepedést állapíthatott meg, és a békásmegyeri település jelentősebb kiterjedésére is sikerült adatokat szereznie. A pesti oldalról ekkor még nem álltak rendelkezésre megbízható leletek, a vonaldíszes kerámia határvonalát a Duna mentén feltételezte.³⁰

Az igen nagy szakmai nagy érdeklődésre számot tartó békásmegyeri lelőhelyen (13. lh.) 1962-ben Gáboriné Csánk V. végzett hitelesítő feltárást.³¹ Annak ellenére, hogy a korábbi kutatásokkal érintett terület közelében a vonaldíszes kerámia jelenségeit más korszakoktól mentesen vizsgálhatta, a kisméretű feltárás a gödrök és a leletek értékelésén túl, a településre nézve nem tudott újabb eredményeket felmutatni. A vermeken kívül előkerült nagyobb gödröket az ásató földre ereszkedő putriszerű tetőzettel ellátott lakógödörként értékelte. A feltárt területre kizárólag az ország északi részén és különösen a szlovákiai területen előforduló zselizi kultúra leleteit találta.³² Az „idegen elemek” alapján a bükki (Bükk II) fázis, valamint a tiszai kultúrák hatását feltételez-

¹⁰ A főváros környéki lelőhelyeket a szövegben mindenkor a tanulmány 1-2, 5-9. tábláin feltüntetett lelőhelyszámokkal szerepeltetjük. Lelethelyek felsorolása esetén a hivatkozásokat a lábjegyzetben a lelőhelyszámok sorrendjében közöljük.

¹¹ NAGY G. 1904, 87-157.

¹² NAGY G. 1904, 88; TOMPA 1936, 4. Az első vonaldíszes (zselizi) töredékeket Römer Flóris említette Budapest körzetéből, Pécelről: RÖMER 1865, 78, Abb. 3; GLÄSER 1993, 8.

¹³ TOMPA 1936, 1937, 1942

¹⁴ TOMPA 1942, 18-27.

¹⁵ NAGY L. 1936, 20; TOMPA 1936, II. T. 4-8; 1942, 25-26, I. T. 1-3.

¹⁶ TOMPA 1936, 7-8; 1942, 25, GARÁDY 1943a, 54. kép helyszínrajz; 1943b, 408-409, 7. kép;

¹⁷ TOMPA 1936; 1942, 18-25, I. t. 4-16, II. t. 1-28, III. t. 6-7. MÜLLER-KUALES 1939,

¹⁸ GALLUS 1936; TOMPA 1936, 6-7; 1942, 26-27, III. t. 1-4.

¹⁹ TOMPA 1936, 4; 1942, 23; GALLUS 1936; NAGY L. 1936

²⁰ TOMPA 1936, 5-6.: Régibb (I. tábla 1-11; 1942, 19, I. t. 5-6, II. t. 1-5.) és fiatalabb (II. tábla 1-3) vonaldíszes kerámiát különített el a telep anyagában. 1942, 20-21, II. t. 9-15.

²¹ TOMPA 1929, 26; 1936, 6; 1942, 20-21.

²² Amennyiben igazolták a fiatalabb vonaldíszes kerámia (ún. zselizi kultúra) és a bükki kultúra fejlettebb (TOMPA 1929, 27; TOMPA 1936, 7; 1942, 20-21, 26.), vagy jól kifejezett (Bükk II) (GALLUS 1936, 85.) időszaka közötti időbeli párhuzamosságot.

²³ A motívumokat hangsúlyozó égetés utáni festést, a „csöves-lábú” vagy „talpcöves” tálak, és az „anthropomorph” vagy emberarc ábrázolásos edény TOMPA 1936, II. t. 9; 1942, I. t. 11-12.) valamint az egész felületet elborító ferde meander mintá-

zat megjelenését (TOMPA 1936, 7, II. t. 10-13; 1942, 22, I. t. 11-12; II. t. 8-10.)

²⁴ TOMPA 1936, 7, II. t. 4-8; 1942, 26.

²⁵ NAGY L. 1936, 20.

²⁶ TOMPA 1936, 7-8; 1942, 25; GARÁDY 1943b, 408-409, 7. kép

²⁷ BUTTLER-HABEREY 1936

²⁸ TOMPA 1936, 7; 1937; 30, Taf. 7: 13-15, Taf. 8: 1-13; 1942, 24, III. T.: 6-7;

²⁹ NAGY L. 1936, 20; TOMPA 1936, 7; 1937, 32, Taf. 7: 17-18; 1942, 25.

³⁰ TOMPA 1936, 7-8.

³¹ GÁBORINÉ CSÁNK 1964

³² GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 205-206.

te és e két kultúrát a zselizivel egyidejűnek vélte.³³ Gáboriné Csánk V. további kisebb ásatásai során újabb hiteles megfigyelésekkel gazdagította a lelőhelyre vonatkozó ismereteinket³⁴

A Tompa Ferenc után Budapest őskorát és neolitikumát 1975-ben összefoglaló Nagy Tibor lényegében a már korábban megismert lelőhelyekből nyert információkra támaszkodhatott. Megállapította, hogy Budapesten hiányzik a korai neolitikumot képviselő Körös-Starčevo kultúra, a legkorábbi neolitikus leleteket a Tabánból (1. lh.) ismertté vált, kottafejes fázisba tartozó leletek jelentik.³⁵

Tekintélyes előrelépés volt az 1980-as évek végén, a főváros III. kerületében, az Aranyhegyi úton (Mocsáros dűlőben), Schreiber Rózsa és Kalicz Nándor által végzett feltárás, ahol elsőként kerültek elő biztos információk a DVK idősebb (korábban legidősebbnek nevezett) fázisából, amely néhány újabb lelőhellyel együtt mindmáig a legkorábbi neolitikus megtelepedést, a korai neolitikumot képviselik a fővárosban (9. lh.).³⁶

A DVK legújabb kutatások által elkülönített legidősebb, (ún. formatív) fázisának lelőhelyei eddig nem voltak azonosíthatók a főváros körzetében, bár a kutatás feltételezi annak elterjedését a budai oldal területén is.³⁷ A jelenlegi állapot szerint Budapest körzetében a korai neolitikumot a DVK korai (idősebb) szakasza, a középsőt pedig a DVK kései szakaszának kottafejes és Zseliz fázisai képviselik. Abszolút adatokkal kifejezve, korai időszak: 5450/5400–5300/5250 cal BC, a közép-európai VK fejlődésnek vége pedig megbízhatóan 5000 és 4900 közé keltezhető.³⁸ A kottafejes fázis végére nézve nincsenek mérési adatok.³⁹

A DVK KUTATÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI A FŐVÁROS TERÜLETÉN

A DVK által képviselt időszakok kutatásában az igazi nagy fellendülést az M0 körgyűrű építéséhez kapcsolódó, 1980-as évek végétől meginduló ásatások hozták meg Budapest körzetében, amelyek jórészt a főváros közigazgatási határa közelében folytatott ún. „zöldmezős” feltárásokként zajlottak (25–27, 36–38, 41–42. lh.). Az építkezések,

beruházások megindulása Budapest belterületén is kedvezett a kutatásnak, ahol a topográfiai jellegű eredmények (2–5, 7–8, 10, 15, 18, 22–24, 28–29, 33. lh.) mellett, az autópályáknál zömmel lényegesen kisebb méretű, budapesti viszonylatban azonban, minden korábnál jelentősebb felületű feltárásokra is lehetőség nyílt. (9, 12, 14, 16–17, 20–21, 31. lh.) A városi körülmények között elérhető kisebb felületek, és sokszor súlyos bolygatások ellenére is,⁴⁰ az újabb adatok alapján a vizsgált időszakról ma már többet tudhatunk⁴¹. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az egyes települési helyek informatív értéke a feltárt felület nagysága és a lelőhely állapotának függvényében, jelentős eltéréseket mutat.

A főváros körzetének tanulmányozásához jelenleg már 42 lelőhely adataira támaszkodhatunk⁴² közülük 33, a főváros közigazgatási határán belül található. A mindenkor településeket jelző lelőhelyek összességében a DVK teljes fejlődését átfogják a budapesti mikrorégióban (1. kép 1; 10. kép 1–9). Az újabb feltárások elsősorban a települések kutatásában hoztak új eredményeket; oszlopszerkezetes épületekről (2. kép 1), vizsgálható teleprészletekről (pl. 3. kép 1, 3.; 4. kép 2), árokrendszerekről, kutakról (5. kép 1) telepeken előkerült temetkezésekről (6. kép 1) szerezhettünk újabb adatokat. Emellett kapcsolatokra utaló leletekről (7. kép 1), agyagplasztikákról (8. kép 1–2; 10. kép 1.), valamint arcós edényekről (9. kép 1–2; 10. kép 9.) nyerhettünk az eddigiek mellé újabb információkat.

A LELŐHELYEK IDŐRENDJE, ÉS A TELEPÜLÉSI HÁLÓZAT ALAKULÁSA (1. KÉP 1)

A neolitikus településhálózat alakulásában a Budapest területét átszelő Duna folyam és vízgyűjtő területe meghatározó szerepet játszott. A dunai árterület visszahúzódásával és a meder mélyebb bevágódásának köszönhetően a neolitikum kezdetére a fővárosban is megteremtődtek a tartós megtelepülés és a kelet-nyugati irányú folyami átkelés lehetőségének természeti feltételei. Az árvízszintből ekkor már tartósan kiemelkedő lösz-

³³ GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 206, 209.

³⁴ G. CSÁNK 1967, 1975; GÁBORINÉ CSÁNK 1971

³⁵ NAGY T. 1975, 45–50.

³⁶ SCHREIBER 1988, 8; 1991; KALICZ–SCHREIBER–KALICZ 1992; KALICZ 1993

³⁷ BÁNYFY–OROSS 2009, Abb. 1, 220–221; OROSS–BÁNYFY 2009, Fig.1, 177–179.

³⁸ BÁNYFY–OROSS 2009, 233–235, Tab. 3.

³⁹ Maximum egy évszázad időtartamra becsülhető: OROSS 2013a, 148.

⁴⁰ A kutatást ma már a főváros jelentős részének beépítettsége is megnehezíti. Az építkezések során a legkorábban lakott területeket a sokszoros átépítések, alapásások, feltöltések jelentős mértékben átalakították, ami megnehezíti az eredeti felszínnek és jelenségek megfigyelését.

⁴¹ A nagyberuházások napjainkban tapasztalható megtorpanása miatt a közeljövőben az információbázis lényeges bővülése nem várható, így az eddigi eredmények alapján időszerűnek látjuk, hogy a jelenleg elérhető adatok alapján összegezzük a kutatás jelenlegi állását és eddig elért eredményeket.

⁴² Beleértve a főváros közigazgatási határának közelében húzódó M0 körgyűrűn végzett feltárások adatait is, amelyek közül többet a BTM munkatársai végeztek.

szel borított domborok a pesti oldalon a Rákos-, illetőleg a Szilas-, és Mogyoródi-patakok völgyében, Budán pedig, a patakvölgyek mellett, főként az aquincumi-békásmegyeri és albertfalvai-lágmányosi térségben biztosítottak alkalmas helyet a megtelepülésre. Utóbbiak, csakúgy, mint az akkor még több kisebb-nagyobb szigetre tagolt mai Csepel-sziget területe is, az év nagy részében még szigetként emelkedtek ki a Duna árteréből.⁴³ A többnyire észak-déli gerincű magas-ártéri teraszszigetek között a Duna ártéri felszínbe bevágódott medrei húzódtak.⁴⁴ A jelenleg ismert szintadatok szerint a DVK települések többsége 100–103 m B. f. magasságban létesült. Az idősebb és kottafejes fázis települései a magasabb fekvő felszíneken jöttek létre, míg a Zseliz időszakban az alacsonyabb, 100 m B. f. területeket is igénybe vették.

A legkorábbi neolitikus megtelepedést a főváros térségében a DVK idősebb fázisának hat, egymástól nagyjából azonos távolságban létesült lelőhelye (3–5, 9, 16, 20, 41, 42)⁴⁵ képviseli, amelyek között a kerámialeletek tipológiai sajátosságai alapján finomabb időrendi eltérés érzékelhető. A klasszikus Bicske/Bina(Bény) típusú leletanyaggal rendelkező települések mellett (9, 16, 42. lh.)⁴⁶ néhány lelőhely anyagában fiatalabb jellegek is kimutathatóak (3,⁴⁷ 41,⁴⁸ 42.⁴⁹ lh.⁵⁰).

Az idősebb fázis települései a Duna közelében, a budai oldal ármentes teraszszigetein (16. lh.), a hegyekből lefutó patakok széles termékeny völgyeiben, úgymint a Szépvölgyi árok torkolatánál (3–5. lh.), valamint az Aranyhegyi-patak mentén (9. lh.) létesültek, de előkerült telephelye a folyam közelében; a mai Csepel-sziget (41. lh.) és a pesti oldal (42. lh.) ármentes szárazulatain is. Annak ellenére, hogy a korai időszak településeinek száma az utóbbi évek kutatásai során némileg gyarapodott, a jelenleg még mindig igen alacsony lelőhelyszám ebben a fázisban még biz-

tosan szórványosabb települési hálózatra utal. E korai telepek kiterjedésének megállapításához jelenleg nem rendelkezünk biztos információkkal⁵¹. Az újabb kutatásokra⁵² építve azonban, a kevesebb lelet folytán csekélyebb intenzitásúnak tűnő lelőhelyek ellenére is, valószínűsíthetjük a nagyméretű telepek jelenlétét is a települési hálózatban (Pl.: 42. lh.). A főváros körzetében eddig megismert, korai időszakban már kiválasztott települési helyeket a későbbi, kottafejes, illetve Zseliz fázisokban is felkeresték, amelyek közül egy (42. lh.)⁵³ lelőhely tűnik intenzívebbnek az idősebb fázisban.

A fiatalabb időszak kezdetét jelentő a kottafejes fázisban az idősebb települési helyeken (3–5, 9, 16, 20, 41–42. lh.) megtelepülők mellett, már újabb falvak is létesültek; a fázis leleteit a belterületen összesen tizenhat helyről ismerjük (1, 3–5, 9–10, 12, 14, 16, 20, 24–28, 31. lh.), de jelentős lelőhelyek váltak ismertté a közigazgatási határon kívül, annak közeléből is (34, 36–38, 41–42. lh.). A települési helyeken rendszerint a következő, általában lényegesen erőteljesebben képviselt Zseliz időszak hagyatéka is megtalálható, önálló kottafejes megtelepedés jelenleg csak a tabáni lelőhely esetében feltételezhető. (1. lh.)⁵⁴ A kottafejes leletanyag zselizinél gazdagabb előfordulása egy lelőhelyen (27. lh.)⁵⁵ figyelhető meg, de intenzív kottafejes megtelepedésről kapunk információt a Kő-ér mellékéről is (20. lh.)⁵⁶. A települési hálózat kottafejes fázisban már meginduló jelentős gyarapodása a Zseliz időszakban teljeseedik ki, amikor a jelenleg ismert lelőhelyek száma Budapest körzetében negyvenegyre (2–42. lh.) emelkedett. A korábbiak mellett ekkor újabb települések is létesültek; térségünkben jelenleg tizennyolc ilyen lelőhely ismert, kettő kivételével (35, 40. lh.), valamennyi a fővárosból (2, 6–8, 11, 15, 17–19, 21–23, 29–30, 32–33. lh.).

A települési helyek zöme a DVK fiatalabb, kottafejes, és Zseliz fázisaiban is, túlnyomóan a budai oldalon, a Duna menti termékeny ármentes szárazulatokon feküdt, de már sűrű települési láncolatot alkotva. A folyamközeli szárazulatok, szigetszerű kiemelkedések megszállására főleg a Zseliz időszakban került sor. A gyarapodás mér-

⁴³ NAGY T. 1975; HORVÁTH A. 2002; ENDRÓDI 2002; FIAR-KOHÁN 2004

⁴⁴ SCHWEITZER 1992; VIRÁG 1992, 15.

⁴⁵ Bp. II. Szépvölgyi út: KÁRPÁTI-VIRÁG 2008; VIRÁG 2011; Bp. III. Aranyhegyi út: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992; Szigetszentmiklós: VIRÁG 1992; Dunakeszi-Székesdűlő: HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b

⁴⁶ Bp. III. Aranyhegyi út: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992; Bp. XI. Október 23.- Kőrösy J. - Váli - Bercsényi utcák határolta terület (egykori Skála Áruház parkolója): BESZÉDES-HORVÁTH L. A. 2008, 144–145; HORVÁTH L. A. -HORVÁTH M. A. 2013, 41, Dunakeszi-Székesdűlő: HORVÁTH L. A. ET AL. 2004, 209.

⁴⁷ Bp. II. Szépvölgyi út 14.: VIRÁG 2011, 84.

⁴⁸ Szigetszentmiklós-Vizműtelep: VIRÁG 1992, 23.

⁴⁹ Dunakeszi-Székesdűlő: HORVÁTH L. A. 2002a 22; 2002b.

⁵⁰ Bp. XI. Kőérberek-Tóváros, nincs közelebbi adat: HORVÁTH L. A. ET AL. 2005, 139.

⁵¹ Az eddig megismert adatok szerint legintenzívebbnek az Aranyhegyi-patak közelében, a Mocsáros dűlőben (9. lh.) megismert lelőhely tűnik (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992), ettől eltekintve a feltárt településrészletek csekélyebb intenzitást mutatnak.

⁵² OROSS 2013a, 429–430.

⁵³ HORVÁTH L. A. ET AL. 2004, 209.

⁵⁴ NAGY L. 1936; TOMPA 1937; 1942

⁵⁵ REMÉNYI ET AL. 2006. 168; VIRÁG 2009c

⁵⁶ HORVÁTH L. A. ET AL. 2005, 139.

téke igencsak szembeötlő még akkor is, ha az egyes települési helyek között finom időrendi eltérés is lehetett,⁵⁷ a fővárosban egymás közelében regisztrált lelőhelyek pedig, vélhetően egyazon település nyomait jelzik (pl.: 3–5, 10–11, és 21–22. lh.). Az egyes települések kiterjedése Budapesten többnyire nehezen becsülhető, de a jelentősebb felületen kutatott lelőhelyek (pl.: 20, 27, 31. lh.) alapján, a több hektáros települések létezése biztosan feltételezhető.

Az egykori szigetszerű szárazulatonkon kialakult telepek közül a fővárosban a legnagyobb méretűnek ma is a békásmegyeri láncolat tűnik, amely egykor egy természetes árokkal megosztott,⁵⁸ É–D-i irányban hosszan elnyúló ármentes kiemelkedésen húzódott.⁵⁹ A terület kutatásának jelenlegi állapotában még nem világos a szárazulat északi (12–13. lh.) illetve déli részén (14. lh.)⁶⁰ előkerült telephelyek összefüggése. Annyi azonban elmondható, hogy a természetes ároktól északra (12. lh.)⁶¹ illetve a kiemelkedés déli részén (14. lh.)⁶² megfigyelt, Zseliz időszakban is létező telepek korábban⁶³, illetve még a kottafejes időszakban létesültek.⁶⁴ A legkésőbbi Zseliz fázis megtelepedését jelző leletek viszont már az ároktól délre, a Pünkösdfürdő környékéről, a szárazulat középső részéről váltak ismeretessé (13. lh.)⁶⁵. Ezt a késői időszakot, az alacsonyabban fekvő Duna-közeli területen megtalált jelenségek alapján, csekélyebb intenzitással, a sziget déli felén előkerült Nánási úti település (14. lh.) is megélte.⁶⁶ Míg a fentiek alapján a két utóbbi településrészlet (13, 14. lh.) összefüggése jobban valószínűsíthető, addig a természetes ároktól északra megtalált hely (12. lh.) inkább elkülönültné látszik.

A Duna-menti lelőhelyeken kívül, igen sűrű települési láncolat mutatkozik a Hosszúréti-patak (Kő-ér) közelében is (20, 23, 30, 35–39. lh.), míg a pesti síkság mocsaras területét, a Rákos- és Mogyoródi-patakok mentén húzódó néhány ármentes szárazulat kivételével (24–27. lh.), az idősebb fázishoz hasonlóan, a fiatalabb periódusokban is többnyire elkerülték.

A DVK késői időszakában a települések fővárosban is tapasztalható, dunántúlihoz fogható gyarapodása,⁶⁷ az élelemtermelő stratégia népesség növekedésével is járó kiteljesedésének következménye lehetett.⁶⁸ Alapvető eltérés az idősebb és fiatalabb fázisok között a telepek számának emelkedésében látszik; a települési helyek kiválasztása, tekintettel az idősebb fázisban is lakottak további használatára, azonos szempontok alapján történhetett.

Az újabb feltárások során csak kevés további lelőhellyel bővült (14, 31. lh.)⁶⁹ a Budapesten a békásmegyeri település (13. lh.), és a nagytétényi temetkezés (32. lh.) alapján korábban körvonalazott legfiatalabb Zseliz fázis (IIIb)⁷⁰ településhálózata. A klasszikus Zseliz időszakban tapasztalt jelentős gyarapodást követően, a települési helyek számának csökkenése ebben a fázisban egyfajta településkoncentráció megindulására enged következtetni, elsősorban a kapcsolatokat legjobban biztosító dunai átkelők közelében, úgymint Békásmegyer és Nagytétényi térségében. Az újabb kutatások ellenére Budapest területén még mindig igen csekély számmal képviselt lelőhely alapján⁷¹ a településkoncentráció, más földrajzi környezetben, többnyire magasabban fekvő területeken, a késő neolitikum időszakában is jellemző lehetett.

TELEPÜLÉSI JELENSÉGEK

(2. kép 1.; 3. kép 1–3.; 4. kép 1–2.; 5. kép 1)

A települések építményeire, belső szerkezetére nézve hosszú ideig nem jutott előbbre a kutatás a Dunántúlon, így a főváros területén sem. A '90-es éveket megelőzően zömmel kis felületeken végzett feltárások a házakra, a települések struktúrájára vonatkozóan csak csekély, vagy elégtelen információval szolgáltak.⁷² Noha a régészeti adatok már korábban felvetették a közép-európai területen általános nagyméretű, földfelszíni lakóházak egykori létezését a Dunántúlon is,⁷³ a gödörla-

⁵⁷ A lelőhelyek egy részének finomkronológiai értékelése még folyamatban van.

⁵⁸ SCHWEITZER – BALOGH 1997. A térképmelléklet szerint Csillaghegyi árok

⁵⁹ TOMPA 1936, 5.

⁶⁰ VIRÁG 2008, 2009a, 2009b

⁶¹ SZILAS 2008; 2009a; 2009b; SZILAS–VIRÁG 2010

⁶² VIRÁG 2008; 2009a

⁶³ SZILAS 2008, 93; Szilas–Virág 2010, 46.

⁶⁴ VIRÁG 2008, 180; 2009a, 100, 102; SZILAS 2009a; SZILAS–VIRÁG 2010

⁶⁵ TOMPA 1937; 1942; GÁBORINÉ CSÁNK 1964

⁶⁶ VIRÁG 2008, 179–181.

⁶⁷ OROSS–BÁNFY 2009, 184.

⁶⁸ BÁNFY–OROSS 2009, 224.

⁶⁹ A feldolgozottság jelenlegi állapotában.

⁷⁰ PAVUK 1969, 279, 332–338; 2009, 256, 258, Abb. 5; GLÁSER 1993, 323–326.

⁷¹ Bp. XI. Gazdagrét: Zsidi Paula ásátása: Com ArchHung 1987; Bp. III. Csúcshegy, Harsánylejtő: HAVAS–SZILAS–VIRÁG 2007; SZILAS–VIRÁG 2008, HAVAS–VIRÁG 2013, 12. lh. Kivétel az alacsonyabban fekvő Bp. III. Aranyhegyi úti lelőhely: SCHREIBER 1991, 8.

⁷² KALICZ 1988, 185–188; GLÁSER 1993

⁷³ KALICZ 1988, 188–189; OROSS 2010, 64, összegyűjtve, teljes irodalommal.

kások széles körű elterjedésének nézete tartósan meghatározó volt a kutatásban.⁷⁴ Ez az elgondolás volt uralkodó Budapest területére nézve is.⁷⁵ Építményekről csak a Budapest–Aranyhegyi úti lelőhelyen feltárt lenyomatossátságok és oszlophelyek szolgálták bizonyítékul.⁷⁶

A gyökeres változást csak az M0 körgyűrű megépítését megelőző feltárások hozták meg, amikor ebben a térségben is napvilágra kerültek földfelszíni épületek nyomai. Az oszlopszerkezetes épületek tömeges előkerülésével párhuzamosan a kutatásban szinte teljesen megszűnt a különböző földbe mélyülő régészeti jelenségek gödörházaként, lakóépületként való értelmezése. Ma már vitán felül áll, hogy a DVK korai és késői településein egyaránt, öt oszlopsorral kialakított, hosszanti gödrökkel kísért lakóépületek álltak, amelyek között az újabb kutatások egyes részletekben, sőt ezen túlnemően, a települések fejlődésében is, regionális különbségeket tudott kimutatni.⁷⁷

A DVK ÉPÜLETEI A FŐVÁROS KÖRZETÉBEN⁷⁸ (2. kép 1)

Az autót út építések adta nagy felületek először Budapest közigazgatási határának közelében segítették elő az épületek nyomainak előkerülését, így a teljes alaprajzok, illetve a telepszerkezet kutatásának lehetőségét a '90-es években. Bár a fővárosban sok esetben kedvezőtlenebb körülmények között folyhatott a kutatás, az ezredforduló követően meginduló nagyobb léptékű munkálatok során, nemcsak a város szélének közelében (20, 25–27, 31. lh.), hanem annak belterületén is (14, 17. lh.) adatokat nyerhettünk. A feltárások lehetőségei miatt azonban, a fővárosban többször csak alaprajz töredékek (7, 14, 17, 19, 31. lh.), vagy osz-

lopgödörök (2, 7–9, 18, 22, 25, 33. lh.), alapján lehet földfelszíni épületek egykori létezésére következtetni, teljes házalapot a közigazgatási határon belül mindössze 4 lelőhelyről ismerünk. (14, 20, 27, 31. lh.)

Budapest környezetében ma már összesen huszonkét lelőhelyről van adatunk épületekre utaló jelenségekre; közülük tizennégy a közigazgatási határon belül (2, 7–9, 14, 17–20, 22, 25, 27, 31, 33.), nyolc pedig, azon kívül (34–39, 40, 42. lh.) található. Az egészében feltárható házalapok többsége, a Nánási út kivételével (14. lh.), korábban beépítetlen területek feltárásai során, többnyire a főváros peremén még a belterületen (20, 27, 31. lh.), illetve a város határán kívül (34–41. lh.) vált ismertté. Budapest belső területein még a jelentősebb felületeken vizsgált települések esetében is, a néhány teljes házalap mellett, zömmel csak építmények részleteit volt mód megtalálni (pl. 14, 31. lh.).

A feltárási felületek, és épületalapok zömének töredékessége miatt, a Budapest területén előkerült épületek azonosítása, az alaprajzok rekonstruálása, a hosszúság, és tájolás megállapítása korántsem problémamentes. A nagyobb kiterjedésű, több épület nyomát is magában foglaló lelőhelyek alapján azonban megengedhető néhány összefoglaló megállapítás.⁷⁹

Az épületek időrendje (2. kép 1)

A fővárosban a korai időszak többnyire kicsiny felületeken kutatott településein (3–5, 9,⁸⁰ 41. lh.) nem sikerült építmények értékelhető nyomaira bukkanni. Budapest körzetében jelenleg csak a Dunakeszin nagyobb felületen feltárt, idősebb fázis végére keltezett településről ismerjük épületek nyomait, ahol szerencsés módon egy 20 és egy 30 méter hosszú, ÉÉK-DDNy-i tájolású ház csaknem teljes alaprajzának dokumentálására került sor (42. lh.).⁸¹ A Dunántúlon is csak az újabb, kiterjedtebb felületeken kutatott lelőhelyek alapján gyarapodtak számottevően információink az idősebb fázis építményeire nézve.⁸² A nagyméretű feltárások tapasztalatai arra utalnak, hogy a

⁷⁴ OROSS 2010. összegyűjtve, teljes irodalommal.

⁷⁵ TOMPA 1937, 31–32; 1942, 24; GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 205–206.

⁷⁶ KALICZ 1988, 137–140, 188–192.; SCHREIBER 1991

⁷⁷ OROSS 2013a, 2013b Éppen néhány Budapest környékén előkerült épület alapján azonban, kísérlet történt a közép-európai VK hagyományos, öt hosszanti oszlopsorból álló épületektől eltérő négy (HORVÁTH L. A. 2002a, 12–13, 6: 4. kép; 2002b, 15, 24–28, Abb. 6: 4; 2004a 88), illetve három sorból (HORVÁTH L. A. 2005, 13–19, Abb. 2: 2–3) álló háztípus megállapítására is, amelyek a lakóházaktól eltérő funkcióval, vagy esetleg kultikus rendeltetéssel bírhettek. (HORVÁTH 2002b, 27–28; 2004a, 90–91; 2005, 20–22). Oross Krisztián a VK házak részletes tanulmányozása során azonban meggyőzően és bizonyította, hogy ezek az épületek is a közép-európai VK hagyományos, öt hosszanti oszlopsorból álló típusba tartoznak (OROSS 2008, 2013a).

⁷⁸ Az épületek precíz időbeli osztályozása, szerkezetük részletes elemzése, illetve a települések struktúrájának átfogó értékelésére csak az egyes lelőhelyek részletes feldolgozása után lesz lehetőség, a lelőhelyek többségéről azonban már előzetesen is képet alkothatunk.

⁷⁹ Az összefoglalásban a saját ásatási megfigyelések mellett, néhány kivételtől eltekintve, többnyire előzetes közlésekre, illetve rövid jelentések több szempontból is hiányos adataira támaszkodhatunk.

⁸⁰ Csak közvetett adatok utaltak épületekre. KALICZ 1988. Lásd a 76. sz. jegyzetet. A lelőhelyen megfigyelt számos cölöplyuk a Zseliz időszakhoz tartozott: SCHREIBER 1991, 8.

⁸¹ HORVÁTH L. A. 2002a, 2002b

⁸² BONDAR–HONTI-KISS 2000, 99–100, V. t. 4–6; Becsehley–II.–Homokos: BARNA 2004, 33–34; PERÉMI–REGENYE 2006; Balatonszemes–Bagódomb: KISS–SEBŐK 2007, 113–117, 107. kép; Litér: REGENYE 2008, 7, 15–17, 1–2. ábra; Balatonszárszó–Kiserdei–Dűlő: OROSS 2010, 2013a; 2013b; Tolna–Mözs: OROSS 2013a

közép-európai VK-ra jellemző, formatív fázisra már teljesen kialakult formában létező⁸³ oszlopszerkezetes épülettípus jelenlétével az idősebb fázis kisebb felületen kutatott lelőhelyein is biztosan számolhatunk.⁸⁴

A fiatalabb DVK időszakában, a települési helyek gyarapodásával, egyre több lelőhelyen, és valamennyi jelentős felületen kutatott településen előkerültek a VK-ra jellemző épületek nyomai. Míg a korai és késői épületek egyazon települési helyen való előfordulását a fővárosban egy lelőhelyről sem ismerjük, és kevés példa van erre a Dunántúl területén is,⁸⁵ addig a DVK fiatalabb időszakának településein többnyire mindkét késői fázis épületei előkerültek (pl. 14, 20, 31. lh.).⁸⁶

A DVK fiatalabb időszakán belül minden bizonnyal idősebbek a Majorhegy-Dél lelőhelyről (27. lh.) a késő kottafejes-kora Zseliz fázisból származó 15, és 20 méter hosszúra becsülhető épületek,⁸⁷ a Nánási úton (14. lh.) teljes alaprajzzal feltárt, kb. 20 méter hosszú,⁸⁸ és a Kőerberekből említett három nagyobb méretű ház (20. lh.).⁸⁹

Biztosan a Zseliz fázishoz kapcsolható teljes épületalapokra jelenleg a Kőerberekből (20. lh.)⁹⁰ és Törökbálint-Dulácskáról (38. lh.)⁹¹ van adatunk a főváros körzetéből. A rövid épületen kívül, Horváth L. A., az utóbbi lelőhelyről egy hasonló korú, körülbelül 30 méter hosszú épületet is említ.⁹² Előzetesen ide sorolható a Növény utcai (31. lh.), 20 méter hosszúra becsülhető, csaknem teljes alaprajzzal feltárt épületek (3. kép 3., 1-3. házak), épületrészek (3. kép 3., 4-15. házak), illetve a Nánási úton megismert töredékes épületalapok egy része is. Egyértelműen a Zseliz időszakra keltezhetjük azonban a Kinizsi laktanyában előkerült házrészletet (17. lh.),⁹³ valamint, a bécsi úti oszlophelyeket is (7. lh.).⁹⁴

Az épületek szerkezeti sajátosságai a főváros körzetében

A főváros területén előforduló épületek mindegyike a kultúra lelőhelyein általános öt hosszanti oszlopsorból álló típust képviseli.⁹⁵ A legtöbb esetben az épületek három belső oszlopsora mellett a hosszanti falsíkok sűrűbben és általában sekélyebben leásott oszlophelyei is előkerültek. (Pl.: 14. lh.: 3. kép 1., 1, 3-9. ház; 17. lh.: 3. kép 2., 1. ház; 19. lh.: 4. kép 1., 1. ház; 27. lh.: 4. kép 2., 1. ház; 31. lh.: 3. kép 3., 1, 2, 3, 6, 14. ház; 37,⁹⁶ 38. lh.⁹⁷). Egyes esetekben azonban a lakóházakra csak a mélyebben ásott masszívabb belső oszlopok gödrei utaltak (pl. 7, 22, 27. lh.: 4. kép 2., 2. ház).

A budapesti épületek szerkezeti jellemzőinek tanulmányozásához, tipológiai osztályozásukhoz többnyire töredékes adatokkal rendelkezünk. A néhány teljes egészében feltárt épületalap mellett egyes lelőhelyeken sokszor inkább csak a házak szélessége (pl. 31. lh.: 3. kép 3.) vagy azok hossza (14. lh.: 3. kép 1.) vizsgálható. A szerkezet sajátosságaiból fakadóan az épületek szélessége jobban becsülhető; a megállapítható esetekben átlagosan 6,5 méter körüli, de Törökbálint-Dulácskán (38. lh.) előfordult 7,5 méter szélességű lakóház is.⁹⁸

A legtöbb épület hosszúsága a feltárások már többször említett körülményei okán csak nehezen becsülhető a fővárosban, így az idősebb fázisra vonatkozó biztosabb adatokkal ellentétben (42. lh.),⁹⁹ a fiatalabb időszakra nézve csak óvatos megállapításokat tehetünk. Térségünkben átlagosan a 20 méteres hosszúság lehetett jellemző már az idősebb fázisban is, és kivételesnek tűnik az ezt meghaladó, 30 méter hosszúságot is elérő épület (38,¹⁰⁰ 42. lh.¹⁰¹). A fiatalabb fázis épületeinek mérhető hosszúsága többnyire rövidebb, 15-20 méter között mozog. 20 méteres a Nánási úton feltárt, előzetesen a kottafejes fázishoz kapcsolt teljes épületalap (14. lh.: 3. kép 1., 1. ház), a rákoscsabai késő kottafejes, korai Zseliz településen (27. lh.), pedig egy 15 és egy 20 méteres épületet lehetett feltárni (4. kép 2., 1-2. ép.). Törökbálint-Dulácskán

⁸³ Brunn am Gebirge II. STADLER 1999; 2005; STADLER-KOTOVA 2010; 2013; OROSS 2013a 4.7 kép; Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: BÁNFFY 2004; BÁNFFY-RÉTI 2008; BÁNFFY-OROSS 2009, OROSS 2013a, 396;

⁸⁴ Az idősebb fázist is tartalmazó lelőhelyek Dunaközi kivételével kisméretű felületeken voltak kutathatók.

⁸⁵ OROSS-BÁNFFY- 2009, Fig. 9.

⁸⁶ Az épületek pontosabb fázisbesorolása a lelőhelyek teljes kiértékelése után lesz lehetséges.

⁸⁷ REMÉNYI ET AL. 2006, ENDRÓDI-MARÁZ-REMÉNYI 2007; VIRÁG 2009c

⁸⁸ VIRÁG 2009a; 2009b

⁸⁹ HORVÁTH L. A. ET. AL. 2005, 140.

⁹⁰ HORVÁTH L. A. 2005, Abb. 2, 2-3.

⁹¹ HORVÁTH L. A. 2005, Abb. 2, 1.

⁹² 2003. évi feltárás. HORVÁTH L. A. 2004b, 157.

⁹³ VIRÁG-TÉZER 2006; VIRÁG 2007, 178.

⁹⁴ BUDAI BALOGH 2008a; 2008b

⁹⁵ Az ettől eltérő épülettípus egykori létezésére vonatkozó feltételezést - HORVÁTH L. A. 2002a, 12-13, 6. kép 4; 2002b, 15, 24-28 Abb 6: 4, 2004a - Oross Krisztián meggyőzően cáfolta (lásd 77. jegyzet)

⁹⁶ Biatorbágy-Tyúkberek: HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004, 34-35, 11. kép

⁹⁷ Törökbálint-Dulácska: HORVÁTH L. A. 2002c, 2-3.

⁹⁸ 1992. évi ásatás, közöletlen

⁹⁹ Dunakeszi: HORVÁTH L. A. 2002a, 2002b

¹⁰⁰ Törökbálint-Dulácska: HORVÁTH L. A. 2004b, 157.

¹⁰¹ Dunakeszi: HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b

(38. lh.) 1992-ben 14,¹⁰² és 20 méteres,¹⁰³ de 15–20 méter hosszú épületekről történik említés a Zseliz fázis Érd–Hosszúföldeken feltárt településéről is (40. lh.).¹⁰⁴ A Zseliz házak zömének hosszúsága azonban a fővárosban csak becslhető. Két Növény utcai épület (31. lh.: 3. kép 3., 1–2. ház) alapján a 20 méter valószínűsíthető, de nem kizárt, hogy eltérő, a fentiek alapján inkább csekélyebb hosszúságú épületek is állhattak a telepen. Erre utalnak a Kőérberkek–Tóváros lakóparkban (20. lh.),¹⁰⁵ és a Törökbálint–Dulácskán (38. lh.)¹⁰⁶ feltárt, világosan erre a fázisra keltezett épületek de előzetesen vélhetően ide sorolhatjuk a Nánási úton azonosítható rövidebb házalap részleteket is (3. kép 1., 7. és 8. ház).

A pillanatnyilag rendelkezésünkre álló igen töredékes adatokat összefoglalva úgy tűnik, az idősebb és a kottafejes időszakba sorolható házak kissé hosszabbak voltak, míg a Zseliz fázisban a hosszabb (20 méter körüli) és rövidebb (15 méter alatti) épületek együttes használata képzelhető el. A közép-európai VK távolabbi régióihoz hasonlóan, a legnagyobb épületek hosszúsága az É–Dunántúlon,¹⁰⁷ és DNy–Szlovákiában¹⁰⁸ is meghaladta a 30 métert. A Budapest környékén azonosítható épülethosszúságok elmaradnak ettől, de a töredékesség miatt nem zárható ki hasonlók egykori létezése térségünkben. Az átlagosan becslhető 20 méter hosszúság, és a késői időszakban az épületek különböző mérete, térségünkben is regionális különbséget jelezhet, mint ahogyan ezt Balatonszárszón is kimutatták, ahol ismeretlen a 30–40 méter közötti hosszúság.¹⁰⁹

Az alaprajzi-szerkezeti szempontból értékelhető teljes épületalapok csekély száma miatt az épületek típusait illetően csak korlátozott információkkal rendelkezünk a főváros területéről. Az egyes épületek tipológiai besorolása, variációinak megállapítása, az alaprajzok töredékessége miatt sokszor csak feltételezésen alapulhat, de a hiányos információk ellenére is bizonyítható a késői időszak településeiben az egyterű és több részből álló, osztott épületek előfordulása. Az eltérő épülettípusok arányának megállapításához az egyes településeken és a régióra nézve azonban még további elemzések szükségesek.

Az épületrészek vizsgálatánál figyelembe kell vennünk, hogy a hosszabb, egyterűnek tűnő épületeken belül is léteztek azonos vagy eltérő funkciójú épületrészek, amelyeknek kétséget kizáró bizonyítása a 3 oszlopból álló keresztirányú sorok sokszor egyenletes megjelenése miatt nem mindig lehetséges.¹¹⁰ A Kőérberkek–Tóváros lakóparkban feltárt 4–4, illetve a Törökbálint–Dulácskáról bemutatott 3 keresztirányú oszlopsorral rendelkező épületek azonban, egyértelműen a kultúra tipikus, biztosan egyetlen osztatlan térből álló kisméretű épülettípusát reprezentálják a főváros körzetében.¹¹¹

Budapest környékén jelenleg csak szórványosan képviseltek azok a szerkezeti elemek, amelyek alapján biztosan következtethetünk az épületek belső osztására, és feltételezhetjük a kultúra jellegzetes háromosztatú épülettípusának előfordulását térségünkben is. Ilyen a házak északi részének U alakú alapozási árokkal történő kialakítása, amelynek bizonyítékait Budapesten eddig csak a Nánási úti településen (14. lh.: 3. kép 1., 10. és esetleg 11. ház) sikerült azonosítani.¹¹² Hasonló jelentőséggel bír az épületek déli részén található, tárolópadlóra utaló ovális oszlophely sorok előfordulása is, amely a jelenleg elérhető adatok alapján a Nánási úton kutatót település (14. lh.)¹¹³ mellett, a Növény utcában (31. lh. 3. kép 5. ház), Rákoscabán (27. lh. 4. kép 1.1. ház) és Törökbálint–Dulácskán (38. lh.)¹¹⁴ is felismerhető volt.

A közeli Budakeszi–Szőlőskert (34. lh.) lelőhelyen megfigyelt ovális oszlophelyek szerint,¹¹⁵ az épületrészlet a kultúra tipikus háromosztatú épületének déli részeként került meghatározásra.¹¹⁶ A Nánási úton teljes egészében feltárt ház (3. kép 1., 1. ház.) a belső oszlogödreinek rendszere is – az északi alapárok hiánya és a déli részben kevésbé markánsan jelentkező ovális oszlophelyek ellenére is –, biztosan jelzi, hogy az épület három helyiséggel, déli része felett, pedig tárolópadlóval rendelkezett. A Rákoscabán (27. lh. 4. kép 2.1. ház) és Törökbálint–Dulácskán feltárt 20 méter hosszú épületek déli részében megfigyelt ovális oszlophelyek előfordulása alapján azonban úgy tűnik, hogy tárolópadló kialakítására kéthelyiséges épületek esetében is van példa (38. lh.)¹¹⁷

¹⁰² 4. munkahely 3. ház, HORVÁTH L. A. 2002c, 2–3. kép

¹⁰³ 5. munkahely 4. ház közöletlen.

¹⁰⁴ OTTOMÁNYI 2005, 212–213.

¹⁰⁵ HORVÁTH L. A. ET AL. 2005, 140.

¹⁰⁶ HORVÁTH L. A. 2004b, 157; HORVÁTH L. A. 2005, 8–13.

¹⁰⁷ Mosonszentmiklós–Egyeni földek: EGRY 2003, 104; Torony–Nagyrév–dűlő: ILON 2011, 23–24, 1–3. kép; 2013.

¹⁰⁸ Čataj (Csataj): PAVÚK 1986, 367; Šturovo (Párkány): PAVÚK 1994, 25, 39, 41.; OROSS 2013a, 402.

¹⁰⁹ OROSS 2013a, 402–403.

¹¹⁰ PAVÚK 1994, 51–56.

¹¹¹ HORVÁTH L. A. 2005, Abb. 2, 1–3.

¹¹² VIRÁG 2009a, 106, Fig. 2.

¹¹³ VIRÁG 2009a 102, Fig. 2–3; 2009b

¹¹⁴ 1992. évi ásatás 5. munkahely 4. ház (közöletlen)

¹¹⁵ CZENE 2008, 14, 3. kép

¹¹⁶ OROSS 2013a, 169.

¹¹⁷ 1992. évi ásatás 5. munkahely 4. ház (közöletlen). Az alaprajz alapján az északi, harmadik helyiség nem azonosítható.

Az újabb kutatások rávilágítottak arra, hogy az épületek északi végén alkalmazott alapozási árok, és a déli részen kialakított ovális oszlophely sorok alapvetően a Balatontól északra, a kottafejes, illetve a Zseliz díszítésű kerámia körében, a továbbá az attól közvetlenül nyugatra fekvő területeken fordulnak elő.¹¹⁸ Az építészet vonatkozásában az É-Dunántúl, DNy-Szlovákia, és Kelet-Ausztria egy régiót alkotva a kultúra kelet-közép-európai zónájának szerves része, ellentétben a Balatontól délre lévő területtel, ahol nemcsak ezek az egyébként megszokott szerkezeti elemek hiányoznak, de az épületek mérete, és beosztása között is eltérés mutatkozik.¹¹⁹ Budapest körzete a házak méretét és a szokványos építészeti elemek kevésbé hangsúlyosnak tűnő alkalmazását tekintve, a dél-dunántúli zónához hasonlóan perifériális jellegűt mutat annak ellenére, hogy a kultúra jellegzetes épület-típusait ebben a térségben is azonosítani lehet.

Az épületek tájolása

A Budapest térségében megismert épületek, enyhe északkeleti vagy északnyugati irányú eltéréssel, alapvetően É-D-i tájolóssal rendelkeznek. Egyazon településen belül az északról való eltérés többnyire azonos, ellenkező irányítás csak rendkívüli esetben fordul elő. (31. lh.: 3. kép 3., 15. ház; 14. lh.: 3. kép 1. 2, 11. ház)

A Dunakeszin feltárt, idősebb fázis végére keltezett teleprészlet (42. lh.) épületeinek tájolása ÉÉK-DDNy-i,¹²⁰ de a fiatalabb időszakban is előfordul (19. lh.: 4. kép 1. ház), sőt a Nánási úti településen (14. lh.) dominál is a házak hasonló, kissé ÉK-i irányítása (3. kép 1., 34-10. ház). Ez utóbbi lelőhelyen egyébként csak elvétve, és bizonytalanul azonosítható (3. kép 1., 2, 11. ház) a kottafejes és Zseliz időszakot Budapest körzetében és a Dunántúlon is leginkább jellemző ÉNy-DK-i tájolás előfordulása (17, 27, 31. lh.: 3. kép 2-3.; 4. kép 2).

A Dunakeszi-Székesdúlón tapasztalt ÉÉK-DDNy-i tájolás hasonló DNy-Szlovákia,¹²¹ valamint az ugyancsak a Duna bal partján fekvő Harta-Gátórház,¹²² és a legtöbb délkelet-dunántúli lelőhely¹²³ észak-déltől kelet felé eltérő hossztengetű épületalapjaihoz. Ugyanakkor térségünk-

ben, a Duna bal oldalán akad példa ÉÉNy-DDK-i irányítású épületekre is (27. lh.).¹²⁴

Az észak-déli iránytól való eltérésben megmutatkozó változatosság az épületek tájolásában időrendi, vagy területi különbségre nem vezethető vissza. Nem volt alapvetően meghatározó a Budapest környékén jellemző ÉNy-DK-i szélirány¹²⁵ sem; az épületek tájolásában sokkal inkább a helyi körülmények, a domborzat, a Duna-, és a patak-medrek befolyásoló szerepe valószínűsíthető.¹²⁶

ÁROKRENDSZEREK (5. kép 1)

A közép-európai VK területein megjelenő árokrendszerek részleteit több ásatáson megfigyelték a Dunántúlon, és Budapest területén is (5. kép 1). Az idősebb szakaszban már megjelenő létesítmények főként a fiatalabb fázisokban terjedtek el, méretük, szélességük, szerkezetük változatosságot mutat, funkciójuk gazdasági, védelmi, közösségi, szakrális egyaránt lehetett.¹²⁷ Az árokrendszer magát a települést is védhette, de a telepeken belül is feltűnnek. A Közép-Európa legkorábbi földműveit képviselő kötetlen alaprajzú árok között szabályos és szabálytalan alakú, időnként paliszáddal kiegészülő variációk is előfordulnak.¹²⁸ A terület jelképes lehatárolásán kívül, az árokrendszerek támadások és állatok ellen is védelmet biztosítottak.¹²⁹ A több bejárattal (földhíddal) rendelkezők védelmi jelentősége csekélyebb lehetett. Ilyen funkciót inkább a szabálytalan alaprajzú, a szintvonalakat követő, csak egy bejárattal rendelkező árokrendszerek láthattak el.¹³⁰

Magyarországon az idősebb fázistól kezdve fordulnak elő a különféle földművek, de főleg a klasszikus és késői fázisból ismertek telepeket övező, vagy a telepek egyes részein kialakított árkok és sáncok.¹³¹

Budapest körzetében jelenleg három lelőhelyről (13, 21, 36. lh.) ismerjük a közép-európai vonaldíszes kerámia hatalmas elterjedési területének településein is előforduló árokrendszerek nyomait, amelyek közül kettő (21, 36. lh.) az utóbbi évek feltárásain került elő (5. tábla 1. kép). A tér-

¹¹⁸ Oross 2013a, 405-416, 8. 10. kép; 2013b, 199

¹¹⁹ OROSS 2010; 2013a, 452; 2013b,

¹²⁰ HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b

¹²¹ A Dunától északra a házak irányítása szempontjából egy, a Dunántúltól alapvetően különböző gyakorlatot követő régió alakult ki: OROSS 2013a, 425.

¹²² KUSTÁR-LANTOS 2004

¹²³ OROSS 2013a, 425.

¹²⁴ Bp. XVI. Rákócscsaba Majorhegy Déli VIRÁG 2009c

¹²⁵ OROSS 2013a, 8.13. kép

¹²⁶ OROSS 2013a, 453.

¹²⁷ Pl. HÖCKMANN 1972; 1990; WINDL 1991

¹²⁸ HÖCKMANN 1990

¹²⁹ Pl. a fiatalabb VK idejéből: TRNKA 2005, 10.

¹³⁰ MODDERMANN 1983-84, 349.

¹³¹ Becsehely: késői fázis: KALICZ 1983-84, 272-273; 1998, 57-58; Bicske-Galagonyás: idősebb, vagy a kottafejes fázis TULOK-MAKKAY 1990, Abb. 2; MAKKAY-STARNINI-TULOK 1996, Fig.5; Kisnyom idősebb fázis KÁROLYI 2004, 56-57; Sé-Malomi dűlő: idősebb fázis KÁROLYI 2004, 62; Harta-Külső tuskó föld: SOMOGYVÁRI 2004, 227.

ségünkben megismert árokreszletek a fiatalabb időszakhoz (36. lh.),¹³² illetve a Zseliz fázishoz kapcsolódnak (13, 21. lh.)¹³³. Az árokrendszerek alaprajza, kiterjedése, jelenleg csak töredékesen ismeretes, rendeltetésükkel kapcsolatosan, a további kutatási lehetőségekig, feltevésekre szorítkozhatunk. Változatosságuk azonban a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján is megállapítható.

Gáboriné Csánk V. megállapítása szerint, Békásmegyeren (13. lh.) 1966-ban a telepet feltehetően körülvevő árok-rendszer északi részének egy szakaszát sikerült megtalálni. A talajfelszíntől 2,20 méter mélységig ferdén lemélyülő árok két lekerekített végű szakasza egy 3,5 m széles földhidat fogott közre, amelyet a telep egyik bejárataként értelmezett.¹³⁴

A békásmegyeri egyszeresnek tűnő ároktól eltérően, a Fehérvári úton (21. lh.) 2004-ben egy hármás árokrendszer részletét tudtuk megfigyelni, belső oldalán paliszáddal. A 3–3,5 méter széles, árkokat egymástól átlagban 4 méter távolságban ásták ki, a paliszád a legbelső ároktól 2 méterre húzódott. Hasonló korú települési jelenségek az árokrendszer belső (21. lh.),¹³⁵ és külső oldalán (22. lh.)¹³⁶ is megtalálhatóak voltak, így valószínűsíthető, hogy az előkerült rövid szakasz enyhe íve alapján vélhetően jelentős kiterjedésű területet övező ároknak, a telep életének egy adott szakaszában, a települési terület határolásában lehetett szerepe.

Eltérő funkcióval bírhatott a Biatorbágy-Hosszúrétek lelőhelyen (36. lh.) feltárt, fiatalabb DVK idősziakra keltezhető mély árok. A patakkel párhuzamosan futó, vélhetően áradásoktól védő¹³⁷ árok aljában fakonstrukcióra, esetleg egykori hidra utaló szögletes hamus foltokat dokumentáltak.¹³⁸ Hasonló jelenséget volt megfigyelhető a Balatonszárszó-Kis-erdei dűlő lelőhelyen feltárt árokreszlet esetében is, ahol a szimpla, ívelt árok lapos aljában 1–2 méteres távolságban 3–3 oszlophelyet találtak, amelyet nagyméretű paliszád alapozási árkaként rekonstruáltak. A több helyen földhidakkal megszakított árokvégződéseknél kapuszerkezethez tartozó oszlophelyeket is dokumentáltak. A lelőhelyen egy többhektáros terület

kerítő ovális árok feltételezhető, amelynek kapcsolata a lakott területtel nem egyértelmű.¹³⁹

Az eddig megismert adatok alapján a főváros körzetében előkerült árokrendszerek leginkább határoló, kerítő funkcióval bírhattak.

KUTAK (5. kép 1)

Röviden említést kell tennünk a kutakról, illetve víznyerőkről is, amelyek a nagy felületű kutatásoknak köszönhetően a főváros térségében három települési helyen is felbukkantak.

Budapest környékén, a Törökbálint-Dulácskán (38. lh.) 2003-ban végzett feltárás során, a település északi szélénél egy 1, 8 méter mély hengeres falú, réteges betöltésű gödröt bontottak ki, amely az aljában megjelenő talajvíz alapján kútként került meghatározásra.¹⁴⁰ Ezt a megállapítást a gödör aljának négyzetes kiképzése és a vékony ágakból vagy lécekből készített, csak foszlányokban megfigyelhető konstrukció nyoma is megerősítette.

A főváros területén Békásmegyeren, a Királyok útja 291. sz. alatt végzett feltárás során (12. lh.) az egykori szigetszerű kiemelkedést keresztirányban átszelő természetes mélyedés¹⁴¹ szélébe ásva ugyancsak egy földkútként értelmezhető 120 x 100 cm átmérőjű, 1,5 mélységig feltárható hengeres oldalú kerek objektum maradványát tártuk fel. Oldala többször beomlott, leletet, egy, a betöltésből származó kerámiatöredéken kívül nem tartalmazott, alja a felszivárgó víz miatt alja nem volt feltárható.¹⁴² Az áradásoktól védettebb magas-parton húzódó települési göctől¹⁴³ távolabb, a település szélét meghatározó, mélyebben fekvő területen létesített víznyerő az újkőkori terület-használat DK-i periferiáját jelezte.

Hasonlóképpen a település peremét jelentő természetes mélyedés szélébe beásva került elő a Növény utcában (31. lh.) feltárt földkút is. Az altalajban 4 méteres átmérővel jelentkező, építkezéssel megrongált kút oldalfala meredeken, tölcésesen mélyülve 110 cm-re szűkült össze, majd a természetes kavicsréteg feltűnését követően, 3 méter mélységben, aljában megjelent a víz. A kútban beomlást nem észleltünk, az egységes betöltés viszonylag nagy mennyiségű Zseliz idősziakhoz tartozó kerámiatöredéket, kevesebb állatcsontot és középtájon néhány nagyobb bedobált követ tartalmazott. A kutat vélhetően még a középső

¹³² HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; 27–28. Nincs pontosabb meghatározás.

¹³³ G. CSÁNK 1967, 9; VIRÁG-BESZÉDES-REMÉNYI 2005

¹³⁴ G. CSÁNK 1967, 9.

¹³⁵ VIRÁG-BESZÉDES-REMÉNYI 2005

¹³⁶ VIRÁG-BESZÉDES 2011

¹³⁷ VIRÁG 2005c 25.

¹³⁸ HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; 27–28, 2. kép 1–2.

¹³⁹ OROSS 2013a 266–272.

¹⁴⁰ HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; 35, 12. kép 3.

¹⁴¹ Lásd az 58. jegyzetet.

¹⁴² SZILAS-VIRÁG 2010, 45, 6. kép.

¹⁴³ SZILAS 2008, 2009a; 2009b

neolitikum idején betemethették; felső része később, természetes módon töltődött fel.¹⁴⁴

A főváros körzetében előkerült kutak mind-egyike a DVK fiatalabb időszakához kapcsolható, biztosan a Zseliz fázisra a Növény utcában (31. lh.) előkerült kút keltezhető.

Annak ellenére, hogy már a korai neolitikumtól kezdve létesítettek mesterséges víznyerőket, kutakat, a DVK területén ilyen objektum előkerülése ritkaságnak számít,¹⁴⁵ így különösen jelentősnek tekinthető az újkőkori kutak előkerülése a főváros területén.

A TELEPÜLÉSEK SZERKEZETE

A DVK települések szerkezeti sajátosságairól Budapest körzetében jelenleg néhány lelőhely alapján alkothatunk képet.¹⁴⁶

Az idősebb fázisra nézve kevés adattal rendelkezünk, értékelhető teleprészlet a feltárt lelőhelyek közül csak Dunakeszről ismert (42. lh.), ahol egymás közvetlen közelében, nagyjából egymáshoz igazodva, két épület alapja került elő. A házak elhelyezkedése alapján a lelőhelyen az idősebb fázis nagyobb, soros elrendezésű településével számolhatunk. A korábbi nézettel ellentétben, amely szerint a nagyméretű települések kialakulása a kései VK-val köthető össze,¹⁴⁷ ez a lelőhely is alátámasztja azt az újabb eredményt, miszerint a korai VK időszak kezdetétől a szerjellegű, ritkábban beépített telepek mellett, nagyméretű, sűrűn beépített települések is léteztek a településhálózatban.¹⁴⁸

Budapesten a jelenleg értékelhető településrészletek területén (14, 31, 27, 42. lh.)¹⁴⁹ feltárt épületmaradványok elhelyezkedése alapján, a fiatalabb időszakban többféle telepszerkezet mutatkozik. A Növény utcai település (31. lh.) épületei nem fedték egymást, de szorosan egymás közelében, esetenként kissé eltérő tájolással épültek fel (3. tábla 3. kép). Hasonló jellemzőt mutat a Dunakeszin feltárt, már említett településrészlet (42. lh.),¹⁵⁰ és a rákoscsabai lelőhely is (27. lh., 4. kép 2). Mindenképpen eltérőnek tűnik azonban a Nánási úti település, ahol az épületek egy része részleges fedésben volt, vagy érintkezett egymással (3. kép 1).

A DVK-ra vonatkozó legújabb kutatások szerint a magyarországi településeket az É-Dunántúlon,¹⁵¹ a Balaton környékén és a Dél-Dunántúlon¹⁵² egyaránt az ún. „patrilinéaris” alapon¹⁵³ sorokba rendezett épületek jellemezték. Eszerint több generáció egymás mellett építette fel a lakóházat, az így kialakult házsorokon belül egy települési fázisban több épület is állt. Ez a településtípus az idősebb és a fiatalabb DVK-ra egyformán jellemző,¹⁵⁴ de létezését a kultúra formatív időszakában is sejteni lehet.¹⁵⁵ Ettől eltérő képet mutatnak a DNy-Szlovákiában feltárt telepek, ahol az épületalapok gyakran átfedésben vannak egymással.¹⁵⁶ Ez a jellegzetesség a Kárpát-medencétől nyugatra, a kései VK kezdetétől az újabb házak településen belüli kijelölésében, így a települések fejlődésében megmutatkozó, a szociális szerkezetben is bekövetkező alapvető változásokkal hozhatók összefüggésbe. Míg a délnyugat-szlovákiai települések a nyugati mintákat követték, addig Magyarország területén a települések fejlődésében egészen a közép-európai VK életének végéig a tradíciók változatlan követése tapasztalható meg.¹⁵⁷

A budapesti lelőhelyeken feltárt jelenleg értékelhető településrészletek többsége (27, 31, 42. lh.),¹⁵⁸ a dunántúli területekhez hasonlóan, a hossz tengely mentén szerveződő házcsoportokból álló, soros elrendezésű települések képét mutatja úgy az idősebb (42. lh.), mint a fiatalabb fázisokban (27, 31. lh.). Jelenleg eltérőnek a Nánási úti település tűnik, amely a délnyugat-szlovákiai lelőhelyekkel mutat hasonlóságot. Ez utóbbi településekkel való esetleges rokonság bizonyítása azonban még további vizsgálatot igényel, mivel a többi főváros környéki lelőhelytől eltérő területhasználat háttérben egyéb, talán földrajzi tényezők¹⁵⁹ is meghúzódhattak. A jelenlegi adatok alapján nehezen ítéltető meg Budakeszi-Szőlőskert települése (34. lh.), ahol egymástól nagyobb távolságra, „lazán” elhelyezkedő épületekről tör-

¹⁴⁴ VIRÁG 2012, 82, 8–9. kép

¹⁴⁵ HORVÁTH–JUHÁSZ–KÖHLER 2003; NÉMETH–TAKÁCS 2003

¹⁴⁶ A több épületet is tartalmazó településrészletek többsége jelenleg még feldolgozás alatt áll, vagy csak rövid közlésekből ismert.

¹⁴⁷ BÁNFFY–OROSS 2009, 224; OROSS–BÁNFFY 2009, 182–183.

¹⁴⁸ OROSS 2013a, 429–430.

¹⁴⁹ A többi értékelhető település helyszínrajza közöletlen.

¹⁵⁰ HORVÁTH L. A. 2002a, 2002b

¹⁵¹ EGRY 2003

¹⁵² Balatonszemes–Szemesi-berek: BONDAR et al. 2007, 123. kép; MARTON–OROSS 2009, 105, Fig. 3.; Balatonszemes–Bagodomb: MARTON–OROSS 2009, 57–59, Fig. 3.; Balatonszárszó, Tolna-Mözs: OROSS 2013a, 430

¹⁵³ LÜNING 2005, 61.

¹⁵⁴ OROSS 2013a 433.

¹⁵⁵ OROSS 2013a 433.

¹⁵⁶ Štúrovo (Párkány): PAVÚK 1994, 27–32; Blatné (Rozsnyófő): PAVÚK 1980, 163–164; 1994, 238; Patince–Teplica (Path–Gyógyfürdő): CHEBEN 2011, Abb 1.

¹⁵⁷ OROSS 2013a; 2013b

¹⁵⁸ Összesítők alapján, részletes feldolgozás nélkül.

¹⁵⁹ Pl. területhiány az egykori szigetszerű kiemelkedésen. Lásd az 58–59. jegyzetet.

ténik említés.¹⁶⁰ A Budapest környékére jellemző településszerkezeti sajátosságok részletesebb elemzése, a struktúrák további dimenzióinak feltárása, az egyes háztartások körvonalazása, a térségben feltárt szerkezeti szempontból értékelhető teleprezsetek teljes feldolgozását követően lesz lehetséges. Ennek ellenére úgy látszik, ebben a régióban is leginkább a Dunántúlra jellemző soros elrendezésű településekkel számolhatunk.

A jelenlegi adatok összessége alapján a főváros körzetében a kutakat mindig a települések mélyebben fekvő peremterületén létesítették, az árokrendszerek, pedig határoló, kerítő funkcióval bírhattak.

A települési jelenségek és a temetkezések viszonyának megállapítására nézve jelenleg még nem rendelkezünk elegendő információval. Anynyi bizonyos, hogy a csekély számban képviselt sírok a házak között, esetleg azokhoz kapcsolódóan, vagy a település szélén (20. lh.) helyezkedtek el. Egyes településeken a házak környezetében a feltárt felületen nem került elő temetkezés (pl. 14. lh.).

TEMETKEZÉSEK¹⁶¹ (6. kép 1)

Budapest körzetében jelenleg összesen 15 lelőhelyről ismerünk sírokat, illetve emberi maradványokat tartalmazó objektumokat (6. kép 1). Tizenkét lelőhely Budapest belterületén (6. kép 1, 2, 9, 13, 16, 20, 23, 25–27, 31–32. lh.) további négy pedig, a főváros határán kívül található (34, 36–38. lh.). Korábban mindössze három lelőhelyről volt ismert temetkezés (9,¹⁶² 13,¹⁶³ 32.¹⁶⁴ lh.),¹⁶⁵ számuk főleg a nagyobb felületű feltárásoknak köszönhetően gyarapodott az utóbbi időben. (2, 16, 20, 25–27, 31, illetve 34, 36, 37, 38. lh.)

A jelentős felületű feltárások ellenére, a kultúra magyarországi településterületéről, így Budapest körzetéből sem ismerünk temetőt, vagy temetőrészletet. Ellentétben Szlovákiával, ahol annak ellenére, hogy halottakat a telepeken belül is eltemettek, a kultúra kései időszakában a kottafejes és az egyes zselizi fázisok idején, településektől elkülönülő temetőket is létesítettek. Újab-

ban azonban, a Balatontól északra fekvő területek Szlovákiához hasonló fejlődése, és a Mosonszentmiklós–Szilas lelőhelyen feltárt sírok helyzete alapján, a kutatásban felvetődött az önálló temetők létezésének feltételezése a magyarországi településterület északi részén is.¹⁶⁶

A főváros körzetében a sírok minden esetben településeken, telepgödrökben (pl.: 38. lh.) vagy azok között (pl.: 25, 31. lh.) kerültek elő, felismerhető rendszer nélkül. Az idősebb fázis Budapest környéki lelőhelyeiről, jelenleg nem ismerünk temetkezést, valamennyi a fiatalabb fázisok településeiről származik.

A nagyobb felületen feltárt lelőhelyek szerint, a telepeken többnyire kis számú halottat földeltek el. Egy lelőhelyen legtöbbször 1–1 temetkezésről van tudomásunk (2, 9, 16,¹⁶⁷ 25–26, 32, 36, 38. lh.), ritkábban fordult elő két (13,¹⁶⁸ 20.¹⁶⁹ lh.), vagy három, esetleg több temetkezés. Rákoscscaba–Majorhegyen (27. lh.) például 3 melléklet nélküli sír került elő, de a későbbi gödrökben előkerült embercsontok további temetkezésekre is utaltak.¹⁷⁰ Több halottat földelhettek el a Növény utcai településen (31. lh.) is, ahol a szabályos temetkezésen kívül,¹⁷¹ az egyik gödörben, valószínűleg másodlagosan újratemetve, 3 egyén elszórt csontmaradványai kerültek napvilágra.¹⁷² A főváros körzetében jelenleg kivételt képez a Budakeszi–Szőlőskert lelőhelyen kutatott település, amelynek területén összesen 15 temetkezést tártak fel. A szabályosan eltemetett halottak többségét itt is gödrökben, zsuporított testhelyzetben földelték el.¹⁷³

Szabályosnak tartható temetkezést jelenleg tizenkét (2, 9, 13, 20, 23, 25–27, 31–32, 34, 38),¹⁷⁴ szokványostól eltérőt, pedig öt településről ismerünk

¹⁶⁰ EGRY 2009, 170, 172. OROSS–MARTON 2012, 284.

¹⁶¹ Kettős temetkezés: HORVÁTH L. A.–HORVÁTH M. A. 2013

¹⁶² Bp. III., Békásmegyer: GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép

¹⁶³ Bp. XI. Kőérberek, Tóváros–lakópark: HORVÁTH L. A. ET AL. 2005, 141–142; TEREI ET AL. 2005b, 82.

¹⁶⁴ REMÉNYI ET AL. 2006

¹⁶⁵ SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011

¹⁶⁶ VIRÁG 2012: 1586. objektum: vázrészek: 8–10 éves gyerek, 30–40 körüli férfi, egy nagyobb gyermek vagy gracilis nő csontjai. (Bernert Zsolt meghatározása.)

¹⁶⁷ CZENE–OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008

¹⁶⁸ Bp. II. Tölgyfa u. KÉRDŐ–KOVÁCS–SZILAS 2003; Bp. III., Aranyhegyi út: SCHREIBER 1991, 8; Bp. III., Békásmegyer: TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÄSER 1993, 73; Bp. XI. Kőérberek, Tóváros–lakópark: HORVÁTH L. A. ET AL. 2005, 141–142; TEREI ET AL. 2005a; 2005b, 82; Bp. XV. Rákospalota–Újmajor: ENDRÓDI–HORVÁTH M. A.–VIRÁG 1997, 9; Bp. XV. Rákospalota–Alagi-major: BENCZE ET AL. 1999, közöletlen; Bp. XVII. Rákoscscaba–Majorhegy Dél: REMÉNYI ET AL. 2006; Bp. XXII. Növény utca: SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011; Bp. XXII. Nagytétény: GALLUS 1936; Budakeszi–Szőlőskert: CZENE–OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008; Törökbalint–Dulácska: ENDRÓDI 1993b, 28; VIRÁG 2005a

¹⁶⁰ CZENE 2008

¹⁶¹ Jelen tanulmányunkban a temetkezések összefoglaló értékelését adjuk közre, a részletes katalógust külön tanulmányban tervezzük közölni.

¹⁶² Bp. III. Aranyhegyi út: SCHREIBER 1991, 8.

¹⁶³ Bp. III. Békásmegyer: TOMPA 1942, Taf. 1, 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÄSER 1993, 73.

¹⁶⁴ GALLUS 1936

¹⁶⁵ KALICZ 1988; GLÄSER 1993

(13, 16, 31, 36–37. lh.).¹⁷⁵ Szabályos és rendhagyó temetkezés együttes előfordulása ugyanazon a településen, két esetben fordult elő. (13,¹⁷⁶ 31.¹⁷⁷ lh.)

A településeken gyermekeket és felnőtteket egyaránt eltemettek. Szabályos gyermektemetkezésre Békásmegyerről (13. lh.¹⁷⁸), és a Tölgyfa utcából van adat (2. lh.¹⁷⁹), de szerepelnek gyermekek a rendhagyó temetkezésekben is (37. lh.¹⁸⁰). Egy nagyobb gyermek maradványait a Növény utcában előkerült részleges temetkezésből származó csontok között is azonosítani lehetett.¹⁸¹ A legtöbb eltemetett egyén a közölt, illetve megállapítható esetekben felnőtt korú (9,¹⁸² 16,¹⁸³ 25,¹⁸⁴ 26,¹⁸⁵ 31,¹⁸⁶ 32,¹⁸⁷ 38.¹⁸⁸ lh.). Több példa is bizonyítja, hogy egyazon településen belül gyermekeket és felnőtteket ugyanúgy elhantoltak (13,¹⁸⁹ 31. lh.¹⁹⁰). Eszerint a VK területén, illetve a Kárpát medencei településeken, illetve temetőben előkerült temetkezésekhez hasonlóan, nem tapasztalhatunk szelekciót a gyermek és a felnőtt temetkezések között a főváros körzetében eltemetettek esetében sem.¹⁹¹

Ahol a testhelyzetre nézve adattal rendelkezünk, a szabályosan eltemetett halottak mind

zsugorított pózban feküdtek (9,¹⁹² 13,¹⁹³ 16,¹⁹⁴ 25,¹⁹⁵ 26,¹⁹⁶ 27,¹⁹⁷ 31,¹⁹⁸ 32,¹⁹⁹ 34,²⁰⁰ 38.²⁰¹ lh.) Az ettől eltérő, zömmel nyújtott helyzetben elföldelt halottak maradványai többnyire rendhagyó temetkezésekből származnak. Így, a Békásmegyeren (13. lh.) 1964-en előkerült, bizonytalanul keltezhető sírban,²⁰² a halott alsó végtagjai kinyújtva helyezkedtek el,²⁰³ de egy zsugorított helyzetű kivételével, nyújtott állapotban, háton, illetve oldalsó helyzetben feküdtek a halottak a Biatorbágy-Tyúkberekben (37. lh.) feltárt, 6 egyén maradványait tartalmazó gödörben is.²⁰⁴ A részleges temetkezésekben, az anatómiai összefüggések nélkül eltemetett maradványok esetében, a testhelyzet természetesen nem játszott szerepet. (31. lh.²⁰⁵). A rendhagyó temetkezéseknél, a halottakkal való szokványostól eltérő bánásmód, a tetemek eltemetésével kapcsolatos kultuszselekménnyel összefüggő rituális eseményre utal.

A főváros körzetében megismert temetkezések tájolása meglehetősen változatos képet mutat.²⁰⁶ A D-É (13,²⁰⁷ 37. lh.²⁰⁸) és Ny-K-i fektetési irányt

¹⁷⁵ Bp. III. Békásmegyér: GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép; Bp. XI. Október 23.–Kőrösy J. – Váli – Bercsényi utcák határolta terület (egykori Skála Áruház parkolója): BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008, 3. kép; HORVÁTH L. A. –HORTVÁTH M. A. 2013; Bp. XXII. Növény utca: VIRÁG 2012; Biatorbágy-Hosszúrétek: REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005c, 25; Biatorbágy-Tyúkberek: VIRÁG 2005b 24.

¹⁷⁶ Bp. III. Békásmegyér: TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÁSER 1993, 73; GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép

¹⁷⁷ Bp. XXII. Növény u.: SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011; VIRÁG 2012.

¹⁷⁸ TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÁSER 1993, 73; OROSS–MARTON 2012, 282; OROSS 2013a, 189

¹⁷⁹ KÉRDŐ–KOVÁCS–SZILAS 2003

¹⁸⁰ Biatorbágy-Tyúkberek: ENDRÓDI 1993a 7; VIRÁG 2005b

¹⁸¹ VIRÁG 2012. Bernert Zsolt meghatározása

¹⁸² Bp. III. Aranyhegyi út (Mocsáros): SCHREIBER 1991, 8.

¹⁸³ Bp. XI. Október 23.–Kőrösy J. – Váli – Bercsényi utcák felnőtt kettős temetkezés: BESZÉDES – HORVÁTH L. A. 2008, 144–145; HORVÁTH L. A.–HORVÁTH M. A. 2013.

¹⁸⁴ Bp. XV. Rákospalota-Újmajor: ENDRÓDI–HORVÁTH M. A. –VIRÁG 1997, 9.

¹⁸⁵ Nincs adat, antrop vizsgálatról nincs tudomásunk.

¹⁸⁶ Bp. XXII. Növény utca: SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011: SE 1007: 40–50 év körüli férfi; VIRÁG 2012: SE 1586: A vázrészek között egy 30–40 körüli férfi, és egy nagyobb gyermek vagy gracilis nő csontjai is azonosításra kerültek. (Bernert Zsolt meghatározása.)

¹⁸⁷ Jelenleg nincs adat, de valószínűleg felnőtt temetkezésnek tekinthető.

¹⁸⁸ Törökbálint-Dulácska: ENDRÓDI 1993b, 28; VIRÁG 2005a. Antropológiai vizsgálatról nincs tudomásunk, valószínűleg felnőtt korú.

¹⁸⁹ Bp. III. Békásmegyér: TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÁSER 1993, 73; GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép

¹⁹⁰ Bp. XXII. Növény utca: SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011; VIRÁG 2012. Bernert Zsolt meghatározása.

¹⁹¹ OROSS–MARTON 2012, 292; OROSS 2013a, 444.

¹⁹² Bp. III. Aranyhegyi út (Mocsáros): SCHREIBER 1991. 8.

¹⁹³ Bp. III. Békásmegyér: A gyermekcsontváz szintén zsugorított testhelyzetű halottra utal. TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÁSER 1993, 73. OROSS–MARTON 2012, 282; OROSS 2013a 189.

¹⁹⁴ Bp. XI. Október 23.–Kőrösy J. – Váli – Bercsényi utcák határolta terület (egykori Skála Áruház parkolója): BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008; HORVÁTH L. A.–HORTVÁTH M. A. 2013

¹⁹⁵ Bp. XV. Rákospalota-Újmajor: ENDRÓDI–HORVÁTH M. A. –VIRÁG 1997, 9.

¹⁹⁶ Bp. XV. Rákospalota-Alagi-major: BENCZE ET AL. 1999, közöletlen

¹⁹⁷ Bp. XVII. Rákoscscaba-Majorhegy Dél: REMÉNYI ET AL. 2006

¹⁹⁸ Bp. XXII. Növény utca: SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011

¹⁹⁹ Bp. XXII. Nagytétény: GALLUS 1936

²⁰⁰ Budakeszi-Szőlőskert: CZENE–OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008

²⁰¹ Törökbálint-Dulácska: ENDRÓDI 1993b, 28; VIRÁG 2005a

²⁰² GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, Figs. 4–5; KALICZ 1988, 195.

²⁰³ GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép

²⁰⁴ ENDRÓDI 1993a, 7; VIRÁG 2005b. 24. kép közepén. Antropológiai vizsgálat nem volt, az ásatási napló szerint beszámozott csontvázak helyzete: 1: gyermek, nyújtott jobb oldalán, 2: gyermek, zsugorított baloldal, 3: gyermek, háton, nyújtott, 4: hátán vagy jobb oldalán, 5: nyújtott jobb oldali csonkított?, 6: Jobb oldalán fekvő, enyhén zsugorított (vagy nyújtott) Hasonlóan rendhagyó testhelyzetűek pl. Balatonszárszó–Kis-erdei dűlő 771. és 782. sz temetkezései: OROSS–MARTON 265–266, Fig.4, 1–2.

²⁰⁵ Bp. XXII. Növény utca: VIRÁG 2012. Az SE 1586. származó vázrészek: 8–10 éves gyerek, 30–40 körüli férfi, egy nagyobb gyermek vagy gracilis nő csontjai. (Bernert Zsolt meghatározása.)

²⁰⁶ Tájolása jelenleg nem közölt: 2. lh: Bp. II. Tölgyfa u. gyerek sír: KÉRDŐ–KOVÁCS–SZILAS 2003; 9. lh: Bp. III. Aranyhegyi út (Mocsáros): SCHREIBER 1991. 8; 13. lh: Bp. III. Békásmegyér gyermekcsontváz: TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÁSER 1993, 73. 20. lh: Bp. XI. Kőérberek, Tóváros-lakópark. HORVÁTH L. A. et al. 2005, 141–142; TEREI ET AL. 2005b, 82; 23. lh: Bp. XI. Hunyadi János út Savoya Park: REMÉNYI–ENDRÓDI 2003; 34. lh: Budakeszi-Szőlőskert: CZENE–OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008

²⁰⁷ Bp. III. Békásmegyér GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép

²⁰⁸ Biatorbágy-Tyúkberek, dokumentáció: 4. számú csontváz

(16,²⁰⁹ 37. lh.²¹⁰) két-két esetben szokványostól eltérő temetkezésben lehetett megfigyelni, míg az ÉNy-DK-i egy alkalommal, ugyancsak rendkívüli temetkezésben volt dokumentálható (37. lh.²¹¹). A Biatorbágy-Tyúkberekben feltárt gödörben két gyermek,²¹² és egy felnőtt²¹³ egyformán ÉK-DNy-i, a további hármat viszont teljesen eltérő tájolás szerint földelték el.²¹⁴ Az eddig előkerült példák arra utalnak, hogy a szabálytalan temetkezésekben, így a több halottat magába foglaló sírokban is (37. lh.), a tetemek többféle tájolás szerint kerültek eltemetésre, annak ellenére, hogy egyesek irányítása megegyező volt. A megfigyelhető heterogenitás szerint a rendhagyó temetkezéseknél a tájolás nem játszott lányeges szerepet.

A szabályos sírok körében a K-Ny-i és az ahhoz közeli tájolás viszonylagos gyakoriságában egyfajta törvényszerűség ismerhető fel. A temetkezések zöme ezt (25,²¹⁵ 32,²¹⁶), illetve az ettől délre (26,²¹⁷ 38,²¹⁸) vagy északra (27, 31. lh.²¹⁹) eltérő irányítást képviseli. Ez a tájolás a szabálytalan eltemetések esetében is megfigyelhető; a biatorbágyi különleges gödörben három halott fektetése ugyancsak ÉK-DNy-i tájolású volt.²²⁰ A szabályosan eltemetettek között az É-D-i (27. lh.²²¹) tájolás mindössze egy gyermek esetében fordult elő, amely arra utal, hogy bizonyos esetekben egyazon településen belül eltérő tájolást is alkalmaztak (27. lh.²²²).

A tájolásban mutatkozó változatosság nemcsak a főváros térségét jellemzi. Kalicz N. korábban a korai VK temetkezéseinek esetében a kelet-nyugati irányítás gyakoriságát,²²³ a klasszikus és kései fázisokra nézve viszont a tájolás is kifejezett

sokféleségét állapította meg.²²⁴ R. Gläser az általa teljes körűen dokumentáltnak tartott sírok esetében,²²⁵ ÉK-DNy és D-É között változó irányítását mutatta ki, amelyek között a kelet-nyugati kétszer, a dél-északi három esetben volt megfigyelhető.²²⁶ A magyarországi lelőhelyekről származó temetkezéseket legutóbb a balatonszárszói sírok kapcsán összegző tanulmány ugyancsak a tájolás sokféleségét mutatta ki.²²⁷ A jelenleg hozzáférhető adatok szerint a leggyakoribb a D-É-i, amelyet sorrendben követ a K-Ny-i, az É-D-i és az ÉK-DNy-i, míg a Ny-K-i irányítás igen ritka.²²⁸ A közép-európai tájolás típusokat tekintve a településeken belüli temetkezések között térségünkhöz hasonlóan, a K-Ny-i tájolás a leggyakoribb, ezt az É-D-i, majd a D-É-i irányítás követi. Legkevésbé a Ny-K-i tájolás jellemző.²²⁹

A temetkezések túlnyomó többsége baloldalra fordított halottat tartalmazott, (13,²³⁰ 25,²³¹ 27,²³² 31,²³³ 32,²³⁴ 38,²³⁵ és valószínűleg 34,²³⁶ lh.) csak ritkán fordul elő a jobb oldali fektetés. Utóbbiak, a Rákospalota-Alagi-majorban (26. lh.) feltárt kerámiamelléklet nélküli sír kivételével, valamilyen módon kiemelkednek az átlagos temetkezések közül. A Budakeszi-Szőlőskertben (34. lh.) feltárt temetkezés halottja különösen nagy számú edény-melléklettel tűnt ki,²³⁷ de jobb oldalára fordították az egykori Skála parkoló területén előkerült (16. lh.), ugyancsak különlegesnek tartott kettős temetkezés egyik halottját is. Ez a sír egyben példa a jobb és bal oldali fektetés együttes gyakorlatára is, mivel a két halottat egymással szembefordítva helyezték a sírgödörbe.²³⁸ A vegyes fektetés más különleges temetkezések esetében is megfigyelhető volt, hiszen a Biatorbágy-Tyúkberekben (37.

²⁰⁹ Bp. XI. Október 23.– Kőrösy J. – Váli – Bercsényi utcákban előkerült kettős temetkezésben: HORVÁTH-HORVÁTH 2013, 3. kép

²¹⁰ Biatorbágy-Tyúkberek, dokumentáció: 6. számú csontváz

²¹¹ Biatorbágy-Tyúkberek, dokumentáció: 1. számú csontváz

²¹² Dokumentáció: 2-3. számú csontvázak

²¹³ Dokumentáció: 5. számú csontváz

²¹⁴ ENDRÓDI 1993a, 7; VIRÁG 2005b. A dokumentáció szerint: 1. számú csontváz ÉNy-DK, a 4. számú D-É, a 6. számú Ny-K.

²¹⁵ Bp. XV. Rákospalota-Újmajor, dokumentáció

²¹⁶ Bp. XXII. Nagytétény: GALLUS 1936

²¹⁷ DDK-ÉÉNy: Bp. XV. Rákospalota-Alagi-major: BENCZE et al. 1999, közöletlen

²¹⁸ KDK-NyÉNy: Törökbálint-Dulácska: ENDRÓDI 1993b, 28; VIRÁG 2005a

²¹⁹ ÉK-DNy: Bp. XVII. Rákoscscaba-Majorhegy Dél: REMÉNYI et al. 2006 és dokumentáció. Növény utca: SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011.

²²⁰ Biatorbágy-Tyúkberek, dokumentáció: 2- 3, és 5. számú csontváz

²²¹ Bp. XVII. Rákoscscaba-Majorhegy Dél: REMÉNYI et al. 2006; dokumentáció.

²²² Bp. XVII. Rákoscscaba-Majorhegy Dél: REMÉNYI et al. 2006; dokumentáció: É-D-i gyermek, 416: ÉK-DNy hiányos (bolygott?) váz.

²²³ KALICZ 1988, 141-143.

²²⁴ KALICZ 1988.

²²⁵ Budapesten csak nagytétényi sírt tartotta ilyennek. GALLUS 1936.

²²⁶ GLÄSER 1993, 72-79.

²²⁷ OROSS-MARTON 2012, beleértve néhány Budapest környéki adatot is.

²²⁸ OROSS-MARTON 2012, 294.

²²⁹ VEIT 1996, 183-184, Abb. 10.

²³⁰ Esetleg Bp. III. Békásmegyér GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287-289, 4-5. kép.

²³¹ Bp. XV. Rákospalota-Újmajor: ENDRÓDI-HORVÁTH M. A.-VIRÁG 1997, 9; és ásatási dokumentáció.

²³² Bp. XVII. Rákoscscaba-Majorhegy Dél: REMÉNYI ET AL. 2006; dokumentáció: 214. számú sír

²³³ Bp. XXII. Növény utca: SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011.

²³⁴ Bp. XXII. Nagytétény: GALLUS 1936

²³⁵ Törökbálint-Dulácska: ENDRÓDI 1993b, 28; VIRÁG 2005a

²³⁶ Budakeszi-Szőlőskert 14 sírja. A közlésekben csak a jobb oldali fektetésű temetkezés van kiemelve, ezért a többi vélhetően baloldali. CZENE-OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008

²³⁷ CZENE-OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008

²³⁸ BESZÉDES-HORVÁTH L. A. 2008, HORVÁTH L. A.-HORVÁTH M. A. 2013

lh.) eltemetett 6 ember közül az egyik bal oldali helyzetben feküdt a nyújtott helyzetűek között.²³⁹

Annak ellenére, hogy a fektetést illetően, jelenleg öt lelőhely esetében nem rendelkezünk információval,²⁴⁰ a szabályos sírok esetében a bal oldali helyzet tűnik szokványosnak, míg az ettől eltérőek különleges, vagy rendhagyó temetkezésből származnak.

Kalicz N., a korai VK temetkezéseire nézve a bal oldali fektetést tekintette szabályszerűségnek,²⁴¹ míg a klasszikus és kései fázisokban, a tájolás sokfélesége mellett, a fektetésben is nagyobb változatosság mutatkozik meg; amennyiben bal és jobb oldali fektetésű vázak egyaránt előfordulnak.²⁴² A R. Gläser szerint hitelesnek tartott temetkezések kivétel nélkül bal oldali zsugorított helyzetűek voltak.²⁴³ Az jelenleg hozzáférhető, újabb adatokat is befoglaló legutóbbi összegző tanulmány megállapításai szerint ugyancsak a bal oldali fektetés dominanciája jellemző; a biztosan értékelhető zsugorított oldalfektetésben eltemetett halottak között a jobb oldaliak aránya mindössze 20%-ot tesz ki.²⁴⁴ Ehhez hasonlóan, a bal oldali fektetés jellemző a kultúra temetőiben is,²⁴⁵ bár, a jobb oldali helyzet is gyakoribb annál, hogy kivételes jelenséggént lehessen értelmezni.²⁴⁶ A településen eltemetettek fektetésére nézve hasonló megfigyelések ismertek a kultúra Kárpát-medencén kívüli régióiban is.²⁴⁷ Általánosságban a bal oldali fektetés aránya a zsugorított oldalfektetésű sírok között 60–80%.²⁴⁸

Budapest körzetében a szabályos temetkezések több mint fele tartalmazott edénymellékletet, melléklet nélküli sírra 5 lelőhelyről van adatunk (9, 23, 26, 27, 38. lh.).²⁴⁹ Több melléklet nélküli sír egy

településen belüli előfordulására egy esetben van példa (27. lh.),²⁵⁰ más lelőhelyek alapján azonban, bizonyos sírok mellékleteikkel kitűntek a többi közül.

Mellékletes temetkezést nyolc lelőhelyről ismerünk, közülük négy tartalmazott feltűnően nagy számú edényt. A nagytétényi sírból (32. lh.),²⁵¹ és a békásmegyeri gyermektemetkezésből (13. lh.)²⁵² öt-öt, a Kőérberekből (20. lh.) származó sírok egyikéből hét vagy nyolc,²⁵³ Budakeszi-Szőlőskert (34. lh.) gazdag temetkezéséből pedig, hat edény vált ismertté.²⁵⁴ A mellékletes sírok másik csoportja egy-egy edényt tartalmazott (16,²⁵⁵ 25,²⁵⁶ 31.²⁵⁷ lh.), a Tölgyfa utcában (2. lh.) előkerült gyermek sír esetében pedig, egyedüli kivételként, kőgyöngyökről történik említés.²⁵⁸ Jelenleg úgy tűnik, a településeken belül a temetkezések között bizonyosak, különösen gazdag mellékletekkel megkülönböztetett helyzettel bírhattak.

A számszerű adatokon kívül csak csekély információ áll rendelkezésre a kerámiamellékletek sírbéli helyzetéről.²⁵⁹ Az ismert adatok alapján az edényeket legtöbbször a koponya környékén és a medence tájékán helyezték el. A nagytétényi sírban (32. lh.) 3 edény a fej, egy a medence magasságában került elő.²⁶⁰ A Növény utcai (31. lh.) temetkezés mellékletét a csípő elé, a rákospalotait (25. lh.) pedig, a medence mögé helyezték. Az egykori Skála Áruház parkolója területén (16. lh.) feltárt

NYI ET AL. 2006; Törökbalint–Dulácska: ENDRÓDI 1993b, 28; VIRÁG 2005a

²⁵⁰ Bp. XVII. Rákoscscaba–Majorhegy Dél: REMÉNYI ET AL. 2006

²⁵¹ 5 edény, három a fej körül, a negyedik a medence magasságában: GALLUS 1936; TOMPA 1942, 22, 26, Taf. 3: 1–4.

²⁵² A gyermektemetkezéshez öt, mellékletként értelmezhető kerámia tartozott, sírbéli helyzetük nem ismert. Késői Zseliz. TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÄSER 1993, 73.

²⁵³ 2 db temetkezés került elő a telep nyugati szélén. A rossz megtartású embersontok mellett az egyik sírban hét vagy nyolc edény is feküdt, amelyek közül csak kettő volt megmenthető. HORVÁTH ET AL. 2005, 141–142; TEREI ET AL. 2005b, 82.

²⁵⁴ CZENE–OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008

²⁵⁵ Bp. XI. Október 23.–Körösy J. – Váli – Bercsényi utcák határolta terület (egykori Skála Áruház parkolója) A kettős temetkezésből a halottak lábánál ép arcos edény került elő: BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008; HORVÁTH L. A.–HORTVÁTH M. A. 2013

²⁵⁶ Bp. XVI. Rákospalota–Újmajor: ENDRÓDI–HORVÁTH M. A. –VIRÁG 1997, 9: kottafejes díszű edény.

²⁵⁷ Bp. XXII. Növény utca 1 db díszítetlen edény a medence előtt: SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011.

²⁵⁸ Bp. II. 2 db kőgyöngy melléklet: KÉRDŐ–KOVÁCS–SZILAS 2003

²⁵⁹ Jelenleg nincs adat: 13. lh: Bp. III. Békásmegyér: TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÄSER 1993, 73). 20. lh: Bp. XI. Kőérberek, Tóváros–lakópark: HORVÁTH L. A. ET AL. 2005, 141–142; TEREI ET AL. 2005b, 82. 34– lh: Budakeszi–Szőlőskert: CZENE–OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008

²⁶⁰ GALLUS 1936. Az ötödik edény helyzetére nincs adat.

²³⁹ VIRÁG 2005b

²⁴⁰ 2. lh: Bp. II. Tölgyfa u. Gyereksír: KÉRDŐ–KOVÁCS–SZILAS 2003; 13. lh. Bp. III. Békásmegyér gyermekcsontváz TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÄSER 1993, 73; 9. lh: III. Aranyhegyi út (Mocsáros): SCHREIBER 1991, 8.; 20.lh. Bp. XI. Kőérberek, Tóváros–lakópark: HORVÁTH L. A. et al. 2005, 141–142; TEREI ET AL. 2005b, 82; 23. lh: Bp. XI. ker., Hunyadi János út Savoya Park: REMÉNYI–ENDRÓDI 2003

²⁴¹ KALICZ 1988, 141–143. Az idősebb fázisban Balatonszárszón is dominált a bal oldali fektetés: OROSS–MARTON 2012, 267.

²⁴² KALICZ 1988

²⁴³ GLÄSER 1993, 72–79.

²⁴⁴ OROSS–MARTON 2012, 292. Ez a megfigyelés egybeesik a Balatonszárszón megfigyelttel, ahol a zsugorított temetkezések között kb. 70–30 % arányban a bal oldali fektetés dominál: OROSS–MARTON 2012, 267.

²⁴⁵ PESCHEL 1992, 230; NISZERY 1995, 78.

²⁴⁶ OROSS 2013a, 448.

²⁴⁷ VEIT 1993, Fig. 4, 1996, 182–183.

²⁴⁸ OROSS 2013a, 448.

²⁴⁹ Bp. III. Aranyhegyi út (Mocsáros): SCHREIBER 1991, 8; Bp. XI. ker., Hunyadi János út Savoya Park: REMÉNYI–ENDRÓDI 2003; Bp. XV. Rákospalota–Alagi–major: BENCZE et al. 1999, 1. kép V. lelőhely közöletlen; Bp. XVII. Rákoscscaba–Majorhegy Dél: REMÉ-

kettős temetkezésben a különleges arcós edényt a halottak lábánál találták meg.²⁶¹

A szokványostól eltérő temetkezések esetében az emberi maradványokkal való rendhagyó bánásmód mellett, egyéb jelenségek is utalnak e temetkezések különös jellegére. A Békásmegyerről (13. lh.) 1971-ben közölt halott szabálytalan testtartása és tájolása mellett, a sír rendhagyó jellegét a felette megfigyelt kőpakolás, paticstörödékek, és a közöttük talált edény, illetve edénytörödékek is jelezték.²⁶² Ezzel ellentétben, Biatorbágy–Hosszúrétek lelőhelyen (36. lh.) nem a halott fölé, hanem az erősen hiányos emberi csontváz koponyája alá helyeztek őrlőkövet.²⁶³ Emberi koponya- és vázrészek töredékei kerültek elő, de egyéb lelet nélkül, a Növény utcában (31. lh.) feltárt gödörből is, amely három egyén maradványainak újratemetése lehet.²⁶⁴ Ugyancsak melléklet nélkül földelték el a hat tetemet a Biatorbágy–Tyúkberekben (37. lh.) előkerült gödörben is.²⁶⁵ A szokványostól valamilyen módon eltérő temetkezések közül, valódi edénymellékletet – egy kivételes módon, ép állapotban sírba helyezett, már önmagában is különleges jelentőségű arcós edényt – csak az egykori Skála parkolónál (16. lh.) előkerült kettős temetkezés tartalmazott.²⁶⁶ Ez a jelenleg egyedülálló temetkezés azonban, az edénymelléklet jelenlétén kívül, a halottak szabályos sírba tétele alapján is különbözik a szokványostól eltérő eltemetésektől, ugyanakkor, az edénymelléklet egyedisége és a két egyén különös körülményeket sugalló egyidejű eltemetése miatt, eltér a szokványos síroktól is.

Értékelhető melléklet vagy pontosabb adat hiányában a sírok zöme jelenleg csak hozzávetőlegesen, a település időrendje alapján kapcsolható a kottafejes, vagy Zseliz fázisokhoz (20,²⁶⁷ 23,²⁶⁸

26,²⁶⁹ 27,²⁷⁰ 36,²⁷¹ 37,²⁷² 38²⁷³),²⁷⁴ vagy esetleg, egyértelműen az utóbbihoz (2,²⁷⁵ 9.²⁷⁶ lh.). Az idősebb fázisból a főváros körzetében eddig nem került elő temetkezés.

Finomabb időrendi besoroláshoz biztos információval jelenleg csak néhány sír esetében rendelkezünk. Kétségtelenül a kottafejes időszakhoz köthető a Rákospalota–Újmajorban (25. lh.) feltárt temetkezés, amelyből jellegzetes díszű edénymelléklet származik.²⁷⁷ A Budakeszi–Szőlőskert újkori településén (34. lh.) feltárt 15 sír ugyancsak a kottafejes fázishoz kapcsolható.²⁷⁸ A Növény utcában (31. lh.) előkerült temetkezés díszítetlen edénymelléklete, formai jegyei alapján, valamivel fiatalabb lehet.²⁷⁹ Az előkerült arcós edény biztosan a Zseliz időszakra keltezi az egykori Skála parkoló területén (16. lh.) feltárt kettős temetkezést.²⁸⁰ A legkésőbbi Zseliz fázist a békásmegyeri (13. lh.) gyermektemetkezés mellett,²⁸¹ a nagytétnyi sír (32. lh.) képviseli, amelynek edénymellékletei igen fontos adatokkal szolgáltak az egykorú kulturális horizontok relatív kronológiai viszonyainak megállapításához.²⁸²

Bár csak a kettős temetkezés esetében rendelkezünk biztos adattal, a rendhagyó eltemetések zöme valószínűleg a Zseliz fázishoz tartozhatott.²⁸³

A Kárpát-medencéből ismert sírok elemzése a közép-európai VK településterületén megfigyeltekhez alapvetően hasonló temetkezési szokásokra mutatott rá. Az egyetlen nagyon lényeges különbség a telepektől elkülönült temetők ritka előfordulása. A DNy-Szlovákiában is megjelenő, településektől elkülönülő sírmező felbukkasására főleg az Észak-Dunántúlon számít a kutatás,²⁸⁴

²⁶¹ Bp. XI. Október 23.–Kőrösy J. – Váli – Bercsényi utcák határolta terület (volt Skála Áruház parkolója): BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008, 3. kép; HORVÁTH L. A.–HORVÁTH M. A. 2013

²⁶² A leírás szerint a paticskok között egy vékony falú, bomba alakú edényt is találtak, amely talán a Zseliz időszakkal hozható összefüggésbe. A lehetséges keltezést azonban rendkívül bizonytalanra teszi, hogy a gömbös testű edény és a váz között az ásató egy, általa a tiszai kultúrához tartozó nagy tálnak meghatározott edény töredékeit találta meg GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép; KALICZ 1988, 195.

²⁶³ REMÉNYI–TÓTH 2004; HORVÁTH L. A.–REMÉNYI–TÓTH 2004, 28, 3. kép 5. VIRÁG 2005c, 25.

²⁶⁴ Az SE 1586: vázrészek: 8–10 éves gyerek, 30–40 körüli férfi, egy nagyobb gyermek vagy gracilis nő csontjai. VIRÁG 2012. (Bernert Zsolt meghatározása.)

²⁶⁵ ENDRÓDI 1993a, 7; VIRÁG 2005b

²⁶⁶ BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008; HORVÁTH L. A. – HORVÁTH M. A. 2013

²⁶⁷ Bp. XI. Kőerberek, Tóváros–lakópark: HORVÁTH L. A. ET AL. 2005, 141–142; TEREI ET AL. 2005b, 82. Nincs pontosabb meghatározás.

²⁶⁸ Bp. XI. Hunyadi János út Savoya Park: REMÉNYI–ENDRÓDI 2003. Jelenleg nincs pontosabb meghatározás.

²⁶⁹ Bp. XV. Rákospalota–Alagi–major. BENCZE ET AL. 1999, közöletlen

²⁷⁰ Bp. XVII. Rákoscsaba–Majorhegy Déli: A telepen előkerült leletek alapján a temetkezések is a késő kottafejes kora Zseliz időszakhoz tartozhattak. REMÉNYI ET AL. 2006; VIRÁG 2009c

²⁷¹ Biatorbágy–Hosszúrétek: REMÉNYI–TÓTH 2004

²⁷² Biatorbágy–Tyúkberek: VIRÁG 2005b

²⁷³ Törökbálint–Dulácska: ENDRÓDI 1993b, 28; VIRÁG 2005a

²⁷⁴ Pontosabb meghatározásra a települések feldolgozását követően lesz lehetőség.

²⁷⁵ Bp. II. Tölgyfa u.: KÉRDŐ–KOVÁCS–SZILAS 2003

²⁷⁶ Bp. III. Aranyhegyi út (Mocsáros) SCHREIBER 1991. 8.

²⁷⁷ ENDRÓDI–HORVÁTH M. A. –VIRÁG 1997, 9.

²⁷⁸ CZENE–OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008.

²⁷⁹ SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011

²⁸⁰ BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008, 144–145, HORVÁTH L. A.–HORVÁTH M. A. 2013

²⁸¹ TOMPA 1942, 1. tábla: 16; KALICZ–MAKKAY 1972b, 96, 103, Abb. 6: 1–4; GLÁSER 1993, 73.

²⁸² GALLUS 1936; TOMPA 1942, 22, 26, Taf. 3: 1–4.

²⁸³ Bp. III. Békásmegyér: GÁBORINÉ CSÁNK 1971, 287–289, 4–5. kép; KALICZ 1988, 195;

²⁸⁴ OROSS 2013a

ahol a legtöbb településen,²⁸⁵ csakúgy, mint Budapest körzetében is, aránytalanul alacsony az eltemetett halottak száma.

Annak ellenére, hogy a telepeken belüli temetkezéseknél sokkal nagyobb a testhelyzetben, a zsugorított halottak oldalfektetésében és a tájolásban mutatkozó változatosság, és kisebb a mellékletes sírok aránya is, a településeken belüli temetkezések nem tekinthetők különleges temetkezési formának.²⁸⁶ A melléklet nélküli sírok mellett egyes településeken megjelenő kivételesen nagyszámú edénnyel rendelkező temetkezések alapján azonban mégis elképzelhető, hogy azok is, valamilyen okból megkülönböztetett személyek temetkezései lehettek. A szokásostól eltérő, rituális jellegűek mellett, a nem mindennapi temetkezések másik rétegét a társadalmi-szociális okból különböző sírok képviselhetik a településeken.

A FŐVÁROS TÉRSÉGÉNEK KÖZVETÍTŐ SZEREPE (DVK-AVK KAPCSOLATOK ALAKLÁSA)

A DVK keleti peremvidékének közelében fekvő Budapest körzete, kedvező földrajzi helyzetének köszönhetően, kiemelkedő jelentőségű terület volt már a neolitikum folyamán is. Itt nyújtotta a legkönnyebb átkelési lehetőségeket a szerteágazó Duna, és itt találkoztak különféle kapcsolatok fontos útvonalai is. Közülük a legjelentősebbek a kelet-nyugati és délkelet-északnyugati útvonalak voltak, amelyek a szellemi és anyagi kultúra közvetítésében is jelentős szerepet játszottak.²⁸⁷

Budapesthez hasonlóan, a DVK idősebb szakaszának viszonylag kevés lelőhelye ismert a Zagyva völgyéig, az Ipoly alsó folyásáig, illetve DK-i irányban, a Tápió völgyéig terjedő keleti peremterületről.²⁸⁸ A kottafejes és Zseliz időszak, már itt is nagyobb lelőhelyszámú települési tömbje, az

Ipoly alsó folyása mentén, és a Galga völgyében helyezkedik el, a határt a Zagyva középső folyásánál húzhatjuk meg. Települési nyomai keleti irányban, ritkásabb települési rendszerben, egészen a Zagyva felső folyásáig,²⁸⁹ illetve DK-i irányban a Tápió völgyében²⁹⁰ is megtalálhatók. Újabban a Zagyva mentén, a kultúra magyarországi elterjedésének keleti peremterületén fekvő Apc-Berekalja lelőhelyen került elő a DVK legkeletebbre fekvő települése, ahol a lelőhelyet kutató Domboróczki L. és Danyi J. épületalapokat is feltárt.²⁹¹

Az egykorú AVK korai fázisának lelőhelyei a Tisza mentén és a Tarna patak völgyétől keletre a helyezkedtek el, majd az átmeneti és klasszikus fázisban a települési terület nyugati irányban kiterjedt a főváros térsége felé is. A késői lelőhelyek tömbje a Tisza-Zagyva-Tarna vonaláig tolódott, a legnyugatabbra fekvő lelőhelyek a Tápió völgyéből ismertek.²⁹² A Szakálhát kultúra nyugati határa a Zagyva, Tarna völgyében megegyezett az AVK nyugati peremterületével.²⁹³

Ellentétben a Duna keleti oldalának partmenti sávjában húzódó perifériális DVK területtel²⁹⁴ – amelyet a Duna-Tisza közének megtelepedésre alkalmatlan homokterülete elválasztott az AVK-tól – a két kultúra települési tömbjének elérhető

²⁸⁵ Kivétel a 34. lh.: Budakeszi-Szőlőskert, ahol 15 temetkezés került elő a településen: CZENE-OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008)

²⁸⁶ HOFMANN 2009, 231-232; MARTON-OROSS 2012, 295.

²⁸⁷ Kalicz Nándor a legidősebb fázis keleti peremterületének definiálásakor, a Körös kultúra északi és a legidősebb DVK déli, délkeleti határának közelsége miatt már e korai időszakra vonatkozóan is felvetette egy északi irányú kommunikációs csatorna létezésének lehetőségét a keleti és nyugati területek között. A Körös kultúra hatása Szolnok környékéről kiindulva a Zagyva, Tápió, Galga völgyén keresztül érhetett el Budapest vidékét majd az Észak-Dunántúlt, közreműködve a legidősebb DVK kialakulásában. KALICZ 1993, 90, Fig. 2, 14-15; KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 2001. Ez a kommunikációs csatorna a későbbiek folyamán elsősorban a Szakálhát-kultúrával létesített kapcsolatokon keresztül mutatható ki.

²⁸⁸ KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 2001, Abb. 1.

²⁸⁹ Itt a legészakkeletebbre fekvő Karancslapujtó: szórvány kottafejes (TÁRNOKI 1982, 381; GLÄSER 1993, 101). Ettől kissé DNy-ra Nógrádmegyer: szórvány Zseliz (GLÄSER 1993, 144), ettől É-ra Szécsény: késő Zseliz (SOÓS 1979; 1982) kissé DNy-ra Varsány: szórvány kottafejes, Zseliz I. (TÁRNOKI 1982, 381; GLÄSER 1993, 219).

²⁹⁰ A legdélkeletebbi előfordulás Tápióbecske: szórványos kottafejes (DINNYÉS 1978, 90-91; GLÄSER 1993, 200). Ettől kissé nyugatabbra Mende: Zseliz és kottafejes szórvány (GLÄSER 1993, 131)

²⁹¹ <http://www.prae.hu/index.php?route=news/news&aid=4602> (letöltés ideje: ...)

²⁹² Az AVK legnyugatabbra ismert lelőhelyei a Tápió völgyében Tápiószőlő-Zsiger (helyesen: Tápiótság). TOMPA 1937, 170, 14; KALICZ-MAKKAY 1977, 164, (a térkép szerint átmeneti vagy késői fázis), ahol az AVK egy kis edénye került elő, illetőleg a Zagyva és a Tarna felső folyása között Gyöngyöspata-Előmáj, ahonnan szórványos késő AVK cserepeket említenek. KALICZ-MAKKAY 1977, 131. Ezek a lelőhelyek az elterjedési terület tömbjétől nyugatabbra fekszenek.

²⁹³ A legnyugatabbra előkerült lelőhelyek: Tarnazsadány, KALICZ-MAKKAY 1977, 162.; és Tarnabod-Nagykert, ahonnan késő AVK és Szakálhát leletek is ismertek, KALICZ-MAKKAY 1977, 160. A települési tömbtől nyugatra Abony környéke, KÖREK 1960, 20. t. 1, 7; KALICZ-MAKKAY 1977, 118., illetve az utóbbi években Abonynál KOVÁCS Á.-RAJNA 2005; 2006; KOVÁCS Á. 2006a; 2011a, és Ceglédnél, GULYÁS 2005; 2006; KOVÁCS Á. 2011a; 2011b; 2014. kutatott AVK és Szakálhát lelőhelyek.

²⁹⁴ Fajsz-Garadomb: legidősebb DVK: KALICZ-MAKKAY 1972b, 95, Abb. 5, 1-13. GLÄSER 1993, 67; Kunszentmiklós: Zseliz: GLÄSER 1993, 118; Szabadszállás: DVK: GLÄSER 1993, 181; Solt: Zseliz: GLÄSER 1993, 174; Dunapataj: DVK: GLÄSER 1993, 57; Bács: fiatalabb DVK: GLÄSER 1993, 18; Dusnok: DVK: GLÄSER 1993, 58; Érsekcsanád: fiatalabb DVK: GLÄSER 1993, 62; Baja: legidősebb DVK: GLÄSER 1993, 8; Harta: DVK, kottafejes, Zseliz: KUSTÁR-LANTOS 2004.

közelsége Budapest körzetében kedvezett a kapcsolatok létrejöttének.

A szomszédos területekkel való kapcsolatokat dokumentáló leletek (7. tábla 1. kép) jelenleg ismert legkorábbi bizonyítékai a Budapest ÉK-i határánál fekvő, DVK idősebb fázisának végére keltezett Dunakeszi–Székesújlón feltárt településen (42. lh.) kerültek elő, ahol AVK és korai Szakálhát típusú töredékeket azonosítottak. Eszerint a két kultúra a Budapest és Szolnok közötti térségben, már ebben a korai időszakban közvetlen kapcsolatban állhatott egymással.²⁹⁵

Az AVK késői szakaszából már nagy számban állnak rendelkezésre olyan leletek, amelyek a kelet-magyarországi régió egész Kárpát-medence területével, sőt távolabbi vidékekkel való kapcsolatát jelzik. A kottafejes, de főként a Zseliz fázisokban az AVK késői csoportjaival való kapcsolatok felerősödésének lehetünk tanúi, amely az idegen jellegű leletek gyakoriságában, illetve az anyagi és szellemi kultúra terén észlelhető hatásokban mutatható ki. A bizonyítékul szolgáló leletek megjelenése Budapest körzetében különösen hangsúlyos, amelyet az idegen jellegű kerámia-töredékek mellett, főként az arcos edények igen gyakori előfordulása jelzi, egyúttal nyomatékosítja a térség kapcsolatteremtő szerepét is.

A összeköttetés fennállását bizonyító AVK leletek a DVK területén zömmel szórványok vagy települési gödrökből származnak; gyakran keverték, ami a finomabb időrendi párhuzamosítást problémássá teheti. Ebből a szempontból biztosabbak a sírleletek, mint a Tiszadob kapcsolatokat bizonyító nyitrai,²⁹⁶ illetőleg a késő Bükk edényt tartalmazó, többször emlegetett nagytétényi sír.²⁹⁷

Igen fontos időrendi fogódzó a Galga és Tápió patakok között fekvő Hévizgyörk-kaparóházi település, ahol kottafejes II. fázisra keltezhető leletegyüttesben AVK, Tiszadob és korai Szakálhát kapcsolatokat ismertek fel.²⁹⁸ Hasonló időrendi

összefüggések az Ipoly menti Letkésről,²⁹⁹ és a Dunántúlról Neszmély–Tekerespatakról ismertek.³⁰⁰ DNY–Szlovákiában a későbbi kottafejes és Tiszadob csoport közötti párhuzamra biztos adat a már említett nyitrai temetkezés.³⁰¹ A korai vagy klasszikus Zseliz időszak Szakálhát kapcsolataihoz az újabb budapesti feltárások is szolgáltatottak további adatokat (14, 18, 31. lh.).³⁰² A Nánási útról (14. lh.) egy késő Szakálhát Tisza átmenetre jellemző töredék is előkerült a klasszikus Zseliz időszakból.³⁰³ Hasonló kapcsolatokra utaló töredék Neszmély–Tekerespatakról a Dunántúl távolabbi részéről,³⁰⁴ és Szlovákiából is ismert.³⁰⁵

A Dél-Dunántúlról több olyan, bebökődésekkel kitöltött szalagokkal díszített töredéket közöltek, amelyek Szakálhát eredetűek, vagy Szakálhát hatásokat tükröznek.³⁰⁶

Budapest területén, a régóta ismert békásme gyeri lelőhelyen (13. lh.) világos a kapcsolatok látszanak a késő Szakálhát/Tisza I. időszakkal. A Tompa Ferenc által már közölt karcolt díszű töredékek mellett,³⁰⁷ további bizonyíték erre a korai

is előfordul. A 3. gödörben az ornamentika és a karcolt díszítés technikája alapján, több „import” található a korai Szakálhát kultúrából: GLÁSER 1993, 338, Taf. 123, 2–4. Egy bebökődött díszű töredék a Tiszadobhoz vagy a vorklasszikus Bükkhöz tartozik: GLÁSER 1993, 338, Taf. 122, 14.

²⁹⁹ GLÁSER 1993, 123–125; 337–339, Taf. 152. 3–160. A 12. gödörben késő AVK vagy korai Szakálhát leletek fordulnak elő: GLÁSER 1993, Taf. 158, 5, 6. Kottafejes I és Kottafejes III/Zseliz I töredékekkel, ami a gödöranyag kevert jellegére utal: GLÁSER 1993, 339.

³⁰⁰ Neszmély–Tekerespatak. A kottafejes II fázisra keltezhető VI alfa gödörben előkerült edény felületdíszítése: TITOV 1980, 181. kép; GLÁSER 1993, 339, Taf. 191. 11. Azonos edények a Szakálhátból ismertek: KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 132. 5, 16, Taf. 133. 20; Taf. 138. 9, 16; GLÁSER 1993, 339.

³⁰¹ PAVÚK 1969, 343, 340, Abb. 52 bal; 1972, 10, 42. Abb. 25. 20.

³⁰² Nánási (14. lh.) és Budafoki úti (18. lh.) települések: VIRÁG 2009d; Növény utca (31. lh.), közöletlen.

³⁰³ VIRÁG 2009d

³⁰⁴ KALICZ–MAKKAY 1977. 108; GLÁSER 1993, 339–340; Neszmély–Tekerespatak II. béta gödör: palack alakú edény töredéke a nyakon kefemotívummal idegen a DVK-ban: TITOV 1980, 180. 1; GLÁSER 1993, Taf. 184, 10. kép. Hasonlóak a Szakálhát és a korai Tisza kultúrából ismertek: KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 137. 8; GLÁSER 1993, 339.

³⁰⁵ Szakálhát típusú spiráloramentika: Štúrovo (Párkány): PAVÚK 1969, 313, Abb. 35, 6, 341, Abb. 53, 54. 1–3; KALICZ–MAKKAY 1977, 108, és Dvory nad Žitavou (Udvard): PAVÚK 1969, 349, Abb. 56, 1, 3–4. A gödrök keltezése kottafejes III és Zseliz II között: PAVÚK 1969. Az „importként” értékelhető cserepek betűzelt szalagmintával szintén a Szakálhátból vezethetők le: PAVÚK 1969, Abb. 56, 2, 5–8. A Tisza I periódusból több Zseliz lelőhelyen is ismert „import” DNY–Szlovákiában: TOČIK–LIČHARDUS 1964, Abb. 253. 2, 4. 6–7; PAVÚK 1969, 349, Abb. 56, 9–10; stb.

³⁰⁶ Mohács: KALICZ–MAKKAY 1977, 108; Pécs–Makárhegy: GLÁSER 1993, 198. 10; Szederkény: GLÁSER 1993, 233, 10. kép; Szava: GLÁSER 1993, Taf. 232, 11, 13; Ezek azonban nem köthetők gödörgyüttesekhez így az AVK–DVK szinkronizációjához nem járulnak hozzá.

³⁰⁷ TOMPA 1936, II. tábla 10–13; 1937, 31, Taf. 13. 1–3.

²⁹⁵ Dunakeszi a korai DVK jellegzetességei még dominálnak, de már megjelennek a későbbi fejlődés jelei is. (HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b) Ebben az időszakban az Alföldön az AVK középső vagy klasszikus szakasza, ill. a Szakálhát kultúra korai szakasza élt. E korai kapcsolatok további bizonyítéka lehet a Tápióság–Zsigerpusztán DVK környezetben előkerült AVK edény is. KALICZ–MAKKAY 1977, 164. Taf. 170, 14; BONDÁR 2007, 60.

²⁹⁶ PAVÚK 1969, 1972

²⁹⁷ GALLUS 1936

²⁹⁸ KALICZ–MAKKAY 1966; 1977, 108; GLÁSER 1993, 87–88; 337–338, Taf. 117–126. 3. Az 1. gödörben talált háromszögletű kiöntőcsőhöz hasonlóak a Tiszadob, Szakálhát és Bükk közegben fordulnak elő. A rajta látható bekarcolt díszítés legjobban a Tiszadob besorolásnak felel meg: GLÁSER 1993, 338, Taf. 117. 14. A 2. gödörben több AVK „importnak” tartható töredék is szerepel: GLÁSER 1993, 338, Taf. 118. 8–9. Az „import” leletek időrendi besorolást azonban nehezíti, hogy a Kottafejes II-re keltezhető gödörben több, átkeveredésre utaló Zseliz töredék

Tisza időszakra jellemző gyantás díszítéstechnika előfordulása,³⁰⁸ valamint a Szakálhát illetve Tisza I-hez tartozó³⁰⁹ kerek és ovális lapos tálcák,³¹⁰ és a Tisza vagy Csószhalom csoportban előforduló³¹¹ vékonyfalú „S” profilú poharak jelenléte Békásmegyeren.³¹²

A Bükk kultúrával való kapcsolatokat bizonyító „import” leletek a két utolsó fejlődési szakaszból származnak. Sok bükki töredék ismert az észak-magyarországi Szécsényből, ahol a Bükk B és C fázisból származó leletek Zseliz II. vagy III. és Szakálhát/Tisza I leletekkel egy gödörben feküdtek.³¹³ Hasonló szituáció volt megfigyelhető Békásmegyeren.³¹⁴ A nagytétényi sír³¹⁵ a legfiatalabb Bükk (Bükk C) fázisba sorolható a többi lelet és a negatív minta alapján. A pomázi töredékek³¹⁶ a töredékesség miatt a B vagy C fázisba egyformán besorolható³¹⁷.

Összefoglalóan, a DVK területen előforduló, AVK eredetű leletek alapján, az idősebb DVK végén késő AVK, korai Szakálhát kapcsolatok regisztrálhatók (Dunakeszi), míg a kottafejes I-II-III. időszakban késő AVK, Tiszadob és korai Szakálhát kapcsolatok mutathatók ki. A Kottafejes III-Zseliz I-II. időszakban Szakálhát kapcsolatok élnek és esetleg a Zseliz II-ben már késő Szakálhát-Tisza I (Szakálhát/Tisza átmenet), és Bükk B kapcsolatok lehetségesek. A Zseliz III. időszakban késő Szakálhát-Tisza I (Szakálhát-Tisza át-

menet), Bükk B-C kapcsolatok bizonyíthatóak, míg a Bükk kultúra területén Bükk II. kora Zseliz kapcsolatokra következtethetünk.³¹⁸

A DVK és AVK között fennálló kölcsönös kapcsolatokat az AVK és a Szakálhát elterjedési területről ismertté vált DVK töredékek is bizonyítják. A finomabb időrendi szinkronizáció szempontjából a Zagyva illetve a Tarna völgyben lévő egyrétegű telepek zárt gödreiből származó leletek fontosak, amelyek lehetővé teszik a Szakálhát leletek pontos besorolását. Ezek a lelőhelyek közvetlen közel fekszenek a DVK zárt települési területéhez, ami értéküket az időrendi szemlélődés számára fokozza³¹⁹. Az „import” leletek távolabb, a Tisza mentén és a Körösök völgyében is megtalálhatóak. A településekről³²⁰, valamint terepbejárásból és szórványból ismert leletek³²¹ a kapcsolatok meglétének bizonyításához elegendők.

Összességében, az AVK területén ismertté vált darabok a DVK több fázisából valók, a legkorábbi bizonyíték a korai kottafejes időszakból származik.³²² Valmivel későbbre keltezhető egy a közép-

³⁰⁸ GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 205, 207-209; GLÄSER 1993, 340, Taf. 68. 12; Gáboriné Csánk V. több gyantabevonatos edénytöredékeket említ: GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 207-209; Gläser egy töredéket közöl mit „Bitumenaufrag”: GLÄSER 1993, 340, Taf. 68. 12. Az újabb vizsgálatok alapján a késő neolitikus kerámiákon a nyírkéreg „szurok”-gyanta alkalmazása mutatható ki: RACZY-SÁNDORNÉ 2009

³⁰⁹ GOLDMAN 1984, 23, Bild 14, 1-9.

³¹⁰ GLÄSER 1993, 341, Taf. 65, 1; 73, 7.

³¹¹ KISS L. 1939, Taf. I, 1, 3, 7-8; KÖREK 1958, XL 1, 6; GOLDMAN 1984, Bild 8, Mitte, Bild 9; HEGEDŰS 1985, 36, Taf. I. 3, VI. 22, VIII. 1.

³¹² GLÄSER 1993, 341. Taf. 72. 6-7, 12.

³¹³ SOÓS 1982, 7; GLÄSER 1993, 359.

³¹⁴ GÁBORINÉ CSÁNK 1964. 7. Békásmegyeren ugyancsak Bükk B és C „importok” Zseliz III-al. Egy töredék, díszítése alapján, a Bükk B fázisba sorolható. A gödör leletei a Zseliz III. fázishoz tartoznak. A vörös és sárga festett szalagok magas száma még a Zseliz III végső fázisa elé keltezi a gödröt. (BTM ltsz: 63.2.178, 63.2.181) GLÄSER 1993, Taf. 71. 13. Ugyanebbe az időszakba tartozik egy négyszögletes szájú saktábla mintás tál, amely Bükk B-be tartozik, amelyen hasonló díszítés tűnik fel: MÜLLER-KUALES 1939, 168, és III. T. 3; Pontos megfelelője Gáboriné ásatásából Bükk B fázisból ismert. GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 7. kép 4. A Nánási úton előkerült leletek töredékessége miatt a Bükkön belüli besorolás nem lehetséges.

³¹⁵ GALLUS 1936

³¹⁶ Pomáz Zdravlyák: kottafejes, Zseliz és 1-2 bükki töredék: DINNYÉS ET AL. 1986, 182, 23/3 lelőhely; GLÄSER 1993, Taf. 207, 12.

³¹⁷ További Bükk töredékek: Koss-Hotó: terepbejárás, kottafejes és Zseliz töredékekkel bükki: DINNYÉS ET AL. 1983, 162, 14/8. lh.; Diósd-Szidónia (Rókaljuk) barlang: 5 db bükki cserép, de bizonytalan lelőköri körülmények: DINNYÉS ET AL. 1986, 79, 7/5 lh.

³¹⁸ Edelény: kora Zseliz töredékek, a telep Bükk II. illetve részben Bükk III: KALICZ-MAKKAY 1977, 127; Miskolc Búdöspeszt barlang: Bükk II-ben kora Zseliz stratigráfia nélkül: KALICZ-MAKKAY 1977, 143

³¹⁹ Jászberény-Cseróhalom, 5. gödör. Csalog J. ásatása, zárt leletegyüttesből késő kottafejes kora Zseliz Szakálhátal: KALICZ-MAKKAY 1977, 135, 197; Visznek-Kecske-domb, zárt gödör. Szakálhát és kottafejes: KALICZ-MAKKAY 1977, 495. lh.183, 215; Alattyán-Kiskert 5. gödör: ORAVECZ 1985.

³²⁰ Szeghalom-Kovácsfalom alsó réteg: Szakálhát rétegben kottafejes, Bükk B?: BAKAY 1972, Abb. 6-8, Taf. III. 1-2; KALICZ-MAKKAY 1977, 155; Hódmezővásárhely-Szakálhát: sok Szakálhát között egy-két AVK, néhány kottafejes, több Vinča karakterű és egy Bükk töredék: KALICZ-MAKKAY 1977, 132; Tápé-Lebő, Felsőhalom: korai Zseliz Szakálhát környezetben: KALICZ-MAKKAY 1977, 164, Taf. 159. 2-4. Csak feltételezhető, hogy az „importok” a Szakálhát csoporttal együtt voltak. Vészto-Mágor: Tisza I. leletekkel Bükk és Zseliz „importok”: RACZY 1986, 107. A pontos lelőköri körülmények a két utóbbi esetben sem ismertek. Cegléd, Váróczi-, Hodula-dűlő: kottafejes töredékek: GULYÁS 2005, 201; Abony-Serkeszék-dűlő (Abony 60. lh): korai esetleg klasszikus Szakálhát telepen közelebbi részletezés nélkül több gödörből történik említés dunántúli „import” edények töredékeiről, fényes fekete, karcolt vonaldíszes, kottafejes díszű töredékekről, illetve egy zselizi mintázatú különleges edényről: KOVÁCS Á.-RAJNA 2005, 163-164; 2006. 97. Abony 8. sz. lelőhely: Szakálhát településen kottafejes „import” edény: KOVÁCS Á. 2006a, 174.

³²¹ Szolnok (Mahler E. ásatása) kottafejes kétnyakú edény, AVK és Szakálhát töredékek is: MÁRTON 1909, 155-156; KALICZ-MAKKAY 1977, 158; Szentes-Kistőke: Szakálhát és egy kottafejes szórvány: KÖREK 1960, 44. taf 7, 8-10; KALICZ-MAKKAY 1977, 157. Tiszaroff-Szakadópart: leletösszefüggések nélkül AVK-Szakálhát, Zseliz: KÖREK 1960, Taf. 2, 7; KALICZ-MAKKAY 1977, 169, Taf. 143, 1-9, 185, 50; Endrőd 35-Öregszőlők: 2 idősebb Zseliz töredék Szakálhátal: JANKOVICH-MAKKAY-SZŐKE 1989, 141; GLÄSER 1993, 349; Gyoma 138-Nagyszirt: Szakálhát Zseliz: JANKOVICH-MAKKAY-SZŐKE 1989, 231; GLÄSER 1993, 349;

³²² ORAVECZ 1985, 66, 5. kép 1.; GLÄSER 1993, 349.

ső kottafejes fázishoz tartozó tiszántúli töredék.³²³ A legtöbb kerámialelet azonban a késő kottafejes, illetve a korai Zseliz időszakból való, Szakálhát környezetben.³²⁴ A Zagyva mentén Alattyánban, az AVK jellegek mellett, ugyanúgy megtalálhatók a bükk, késő kottafejes-kora Zseliz, Szakálhát, Tiszadob környezetben előforduló formák és díszítések.³²⁵ Ezidáig hiányoznak a félreérthetetlen bizonyítékok a későbbi „importokra”.³²⁶

Az importleleteken kívül a szellemi élet területén is jelentkező kölcsönös kapcsolatok legnyilvánvalóbb bizonyítékai az arcós edények valamint a vörös, sárga pasztózus festés megjelenése a Zseliz időszakban.³²⁷

A hiedelemvilág megismerhető kellékei közül, a korai fázisaiban még a kis számban, de egységes szabályok szerint készülő ember alakú agyagplasztikák terjedtek el a DVK területén, amelyeknek használata, némileg módosult jellegzetességekkel, a fiatalabb szakaszban, a Keszthely csoport területén is nyomon követhető. A kottafejes kerámia körében szintén előfordulnak agyagszobrocskák a Dunántúl északi részében, így Budapest területén is, de a Zseliz időszakban már csak elvétve találkozunk ilyenekkel. (8. kép 1) Ekkor a kultuszéletben és az emberábrázolások körében már inkább a meghatározott szabályok szerint készülő arcós edények kerültek előtérbe.³²⁸

Az újabb feltárások nyomán, az ember alakú agyagplasztikák Budapest területén (8. kép 2; 10. kép 1) az idősebb (3.³²⁹ 42.³³⁰ lh.), és a kottafejes fázisból (31. lh.)³³¹ is, a dunántúli területekhez hasonló arányban váltak ismertté (8. kép 1). A Zseliz időszakban azonban már az arcós edények igen nagy számú megjelenése válik feltűnővé térségünkben,³³² (9. kép 1; 10. kép 9.) amelyek csak rit-

kán, vélhetően „importként” tűnnek fel a Keszthely csoport területén, ahol ezek mellett, néhány, szabályostól eltérő módon kialakított arcábrázolással ellátott példány is napvilágra került.³³³

Az arcós edények a Zseliz időszak J. Pavúk szerinti II.a fázisában jelennek meg, majd a II.b szakaszban terjednek el nagy számban.³³⁴ A kutatás előtt korábban már ismert békásmegyeri (13. lh.)³³⁵ és Aranyhegyi úti (9. lh.)³³⁶ példányok mellett, számuk jelentősen gyarapodott Budapest környékén az elmúlt esztendő feltárásai során (9. kép 1, 12, 16, 20, 24, 31, 35–38. lh.). Bizonyos különbségek ellenére, az azonos szellemi tartalmat hordozó arcós edények meghatározó vonásai, a közép-európai hagyományokhoz kötődő kisplasztikákkal ellentétben, az alföldi Szakálhát kultúra edényeivel állnak kapcsolatban.³³⁷

A Szakálhát kultúra arcós edényei jellemzően nagyméretűek, palack vagy amfóra alakúak. A Zseliz leletek között is különösen gyakori forma Szakálhát összefüggéseit hangsúlyozza, hogy legtöbb példányuk eddig éppen a kapcsolatokat közvetítő Budapest térségében és a kultúra elterjedési területének keleti északkeleti peremén kerül elő.³³⁸

Az arcós edények típusa az AVK valamennyi késői csoportjában megtalálható. Az északi területeken elterjedt szimbolikus jellel ellátott edényektől élesen eltérő típust képviselnek a Szakálhát kultúra, Zseliz kapcsolatok szempontjából alapvető fontosságú edényei, amelyeknek ismeretőjele az említett nagy méret, valamint az önállóan megformált, vagy a nyakrészhez tapasztott magasba emelt karok, de főként a speciális arc-kiképzés, vagyis az arcot keretező M-szerű jel. Mindezekhez egyéb jellegzetességek is társulnak, mint a spirál és meander, a fésű és háromszög-

³²³ Szeghalom–Kovácsalomb: BAKAY 1972, Taf. 3, 1–2; GLÄSER 1993, 350.

³²⁴ Jászberény–Cserőhalom: késő kottafejes kora Zseliz Szakálhát: KALICZ–MAKKAY 1977, 135; Visznek–Kecske-domb: Szakálhát és kottafejes: KALICZ–MAKKAY 1977, 183, Taf. 136–137. A Szakálhátban belül korai, a kottafejes késő kottafejes-kora Zseliz: GLÄSER 1993, 346; Alattyán–Kiskert: késő kottafejes-kora Zseliz: ORAVECZ 1985, 65;

³²⁵ ORAVECZ 1985, 66.

³²⁶ Esetleg Vésztő–Mágor.

³²⁷ TOMPA 1937, 8. t. 3; 1942, 1. t. 12–13; MITHAY 1966; KALICZ–SCHREIBER 1969; PAVÚK 1969; 1994; KALICZ–MAKKAY 1972a, 6. kép 1–2; TITOV 1980; KUZMA 1990; KALICZ 1998; Abb. 12–13; VIRÁG 2000, Fig. 2–6; FÁBIÁN 2005, stb.

³²⁸ VIRÁG 2011, 2013

³²⁹ Bp. II. Szépvölgyi út: VIRÁG 2011, 2013

³³⁰ Dunakeszi–Székesdűlő: HORVÁTH L. A. et al. 2004, 209. A leírás alapján vélhetően idősebb fázisba tartozó töredékekről van szó.

³³¹ Bp. XXII. Növény u.: SZILAS–VIRÁG–BESZÉDES 2011, 93–94.

³³² Pl. TOMPA 1937, 8. t. 3; 1942, 1. t. 11–12; KALICZ 1998, 12. kép 8–11, 13. kép 1–2; VIRÁG 1998; 2000; BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008, Fig. 3; SZILAS 2008, 3. kép

³³³ VIRÁG 2011, 2013

³³⁴ PAVÚK 1969, 328.

³³⁵ TOMPA 1937, Taf. 8. 3; 1942, Taf. 1. 11–12; GÁBORINÉ CSÁNK 1964, Abb. 7. 3; KALICZ–SCHREIBER 1969, Abb. 35–37; KALICZ–MAKKAY 1972a, Abb. 6. 1–3; KALICZ 1998, Abb. 12. 2–3, 8–9, Abb. 13. 1.

³³⁶ KALICZ 1998, Abb. 12. 10, Abb. 13. 2.

³³⁷ Pl. CSALLÁNY 1939; CSALOG 1966, Taf. 1. 1; PAVLÚ 1966, 700–721; 1997–98, 111–113; KALICZ – MAKKAY 1972a; Abb. 7–8; 1977, 91–92, Taf. 189. 1–2, 5, 7–8, 11, 39; GOLDMAN 1978, 13–60, Taf. III–V, VII, XIV; HEGEDŰS 1981, Fig. 3, 6; KALICZ 1988, 234; SZÉNÁSZKY 1990, Abb. 2, 4; RACZKY 1992; 2002; DANYI 2000, 82; KOVÁCS 2001, Abb. 4. 9; GOLDMAN–SZÉNÁSZKY 2002, fig. 6. 1; RACZKY – ANDERS 2003, Fig. 6–7. stb.

³³⁸ KALICZ 1998, Abb. 12–13; VIRÁG 2000, Fig. 4, 1–3; Fig. 5, 1–4, 6–9; 2009d; FÁBIÁN 2005, 2, 4–6. kép. BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008, Fig. 3; Szécsényben 5 edény közül 4 ebbe a típusba tartozik. Bp. III. Békásmegyeren és a Budapest térségében is a többség palack alakú.

minta, valamint a vörös sárga és fehér festés alkalmazása.³³⁹

A szakálhátiak nagy mérete és a karok megmintázása különböznek ugyan a zseliziektől,³⁴⁰ de az arcot keretező "M" szerű bekarcolt jel alapvető összekötő elem. Az M-motívumos arcok edények típusa elsősorban kialakulásuk helyéről, a Szakálhát kultúra magterületéről ismert.³⁴¹ Innen jutott Budapest környékére és ÉNy felé DNy-Szlovákiáig, a közép-európai VK települési területének keleti feléig,³⁴² ahol a szabályos M motívum a Zseliz fázis kerámiáján jelenik meg leggyakrabban.³⁴³ Az ettől távolabb, ÉNy-felé előforduló arcok edényeken az M jel már megváltozott formában tűnik fel.³⁴⁴

A Szakálhát kultúrával való kapcsolatokat tükrözi a vörös és sárga festés, valamint a Zseliz kultúrában ritka spirálmotívum megjelenése is.³⁴⁵ A díszítés egyébként a helyi technikát és mintázatot képviseli, az M jelen kívül más szimbólumokat a Zselizben nem vettek át. Az orr kivételével a Szakálhától eltérő az arc részleteinek plasztikus megmintázása is, annak ellenére, hogy a fülek Zseliz fázisban előforduló plasztikus megjelenéséhez is találunk hasonlót a Szakálhát körében.³⁴⁶ Talán különbségként értékelhető a kétarcúság előfordulása is, amelyre Szakálhát környezetből jelenleg nem ismerünk példát.

Az arcábrázolás a Zselizben más edényformákon is megjelenik. Gömbszelet alakú példány nem ismert a Szakálhátból, ez az edényforma a DVK sajátja. Az ilyen edényeken megjelenő arcábrázolás a közép-európai VK körében nyugat felé talán gyakoribb, de DNy-Szlovákia mellett Budapest környékéről is számos darab ismert.³⁴⁷ Közép-Erőpából ismerjük a Zselizben is nagyon ritka antropomorf edényforma párhuzamát, amelyet ezidáig nem sikerült rekonstruálni a Szakál-

hát kultúrában.³⁴⁸ A típus jelenlétét azonban az ott is előforduló lábtöredékek alapján nem zárhatjuk ki. Ezt a feltevést támasztja alá az is, hogy a genetikus utód Tisza kultúrában megjelennek hasonló edények.³⁴⁹

A lelőkörmények is hasonló szellemi hátteret tükröznek. Az arcok edények töredékes, ill. hiányos állapotban általában gödrökből kerülnek elő, gyakran más leletekkel együtt.³⁵⁰ Mind a Zseliz mind a Szakálhát körben van példa speciális (áldozati) gödörben³⁵¹ és házban való előkerülésre is.³⁵² A kapcsolatok vizsgálata szempontjából Szécsény esetében figyelemre méltó, hogy 2 töredék a Szakálhátiakhoz hasonló, DVK-tól eltérő típusú épület omladékában feküdt.³⁵³ A nagyon ritkán sírból előkerülő példányok ép állapotúak, továbbá a temetkezések mindkét körben különbözhetnek a szokványosaktól.³⁵⁴

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy az arcok edények megjelenése a DVK területén legkorábban a későkottafejes-kora Zseliz időszakra tehető, amikor a Szakálhát kultúrával való kapcsolatok az egyéb kerámialeleteken keresztül is jól dokumentálhatók. Különös gyakoriságuk a Zseliz időszakban figyelhető meg, amikor az „import” leletek sűrűbb előfordulása alapján is, a kereskedelmi és ennek kapcsán a szellemi kapcsolatok felerősödése bizonyítható. A klasszikus Zseliz időszak végéig kölcsönösnek mutatkozó kapcsolatok keleti irányból érvényesülhettek erőteljesebben, amely a jelenlegi adatok alapján a késői időszakban kizárólagossá válhatott. A Zseliz III. időszakban Bükk B-C és késő Szakálhát, illetve Szakálhát-Tisza átmenet (Tisza I) „importok” jelennek meg DVK területen, ugyanakkor a késő Zseliz időszak leletei hiányoznak a késői AVK csoportok területéről.

Az arcok edények feltűnése a szellemi háttér megváltozását jelezheti, amely a Zseliz időszakban, a Szakálhát kultúrával való kapcsolatok révén átalakult, míg a Dél-Dunántúlon a DVK fiatalabb szakaszában, a Keszthely csoport körében, továbbra is a kultuszélet helyi gyökereinek erőteljesebb érvényesüléséről lehetett szó. Ez a különbség is kifejezi a dél-dunántúli területek építészeti tekintetében is megnyilvánuló perifériális jelle-

³³⁹ KALICZ-MAKKAY 1972a, 9-12; 1977, 91-92; GOLDMAN 1978: 33-39. KALICZ-KOÓS 2000a: 18-21; RACZKY-ANDERS 2003: 159, 167; VIRÁG 2009d; KOVÁCS Á. 2014, 19.

³⁴⁰ Bár a palack forma vállrészén megjelenő, stilizált kézre emlékeztető bütyökdíszek az utóbbiakkal összefüggésbe hozhatók.

³⁴¹ KALICZ-MAKKAY 1972a, 9-13, 6-7-8.; 1977, 91-92; GOLDMAN 1978, 13-60; PAVLÚ 1966, 700-721; 1997/98, 111-113.

³⁴² PAVUK 1969; KALICZ 1988; 1998, 27-30; KUZMA 1990; KALICZ-KOÓS 2000, 18.

³⁴³ KALICZ-MAKKAY 1972a, 9.

³⁴⁴ PAVLÚ 1966, 216-217; 1979-98, 118-120; KAUFMANN 1976, 4-6. kép; MAURER 1982, 10-13, 15-16 képek; KALICZ-KOÓS 2000a, 18. A szabályos M motívumtól eltérő eltérő arcábrázolások a Keszthely csoport területén is előfordulnak: Ráksi: DRAVECZKY 1971, 1. t; Andrásbuda-Gébárti tó: HORVÁTH-SIMON 2003, címlap, Abb 9, 11;

³⁴⁵ VIRÁG 2000, Fig. 4, 3; GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 2002, Fig. 6. 1.

³⁴⁶ GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 2002, Abb. 3-4.

³⁴⁷ KUZMA 1990, 446; VIRÁG 2000, 390.

³⁴⁸ VIRÁG 1998; 2000

³⁴⁹ VIRÁG 1998, 73; 2000, 391.

³⁵⁰ KOVÁCS Á. 2006a, 2006b, 214; KOVÁCS K. et al. 2008, 266.

³⁵¹ RACZKY 1982, 223, 226; 1992, 150-151; VIRÁG 1998, 67; 2000, 389; GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 2002, 55; GULYÁS 2005, 201; KOVÁCS Á. 2014.

³⁵² CSALOG 1966, 50-51; SZÉNÁSZKY 1977, 216; GOLDMAN 1978, 13-14; HORVÁTH L. A. 1983; FÁBIÁN 2005, 14; 2010, 232-233.

³⁵³ FÁBIÁN 2005, 14; 2010, 232-233.

³⁵⁴ KOVÁCS Á.-RAJNA 2005, 163; 2006, 96-97; BESZÉDES-HORVÁTH L. A. 2008, 144-145; HORVÁTH L. A.-HORVÁTH M. A. 2013;

gét, szemben a Kárpát-medencétől nyugatra, és a Dunától keletre fekvő területek felé nyitottabbnak mutató észak-dunántúli térséggel.

Az anyagi és szellemi kultúra területén megmutató kapcsolatok egyik mozgatórugója a Tokaj vidéki Kárpáti 1–2 obszidián, továbbá a távolsági kapcsolatokat bizonyító Földközi tenger vidéki csigakürt és mindenképp előtt a Spondylus kagyló kereskedelme lehetett. A Zseliz fázis észak-magyarországi keleti peremén fekvő Szécsényben különösen figyelemre méltó a kőanyag mennyisége és változatos összetétele, továbbá az előkerült idegen kerámiatörödékek sokszínűsége, amelyeken keresztül Bükk, Szakálhát, és Sopot kapcsolatok bizonyíthatóak a Zseliz III. időszakban.³⁵⁵ Mindezek sokirányú kapcsolatrendszer tükröznek, amelynek keretében a település stratégiai helyzeténél fogva ellenőrizhette a keleti irányból a Középhegység északi oldalán érkező, Duna völgyén továbbhaladó szállítási útvonalat, esetleg részt vehetett a főként kőanyagon alapuló árucserében.³⁵⁶ A magkövek előfordulása alapján a Bükki kapcsolatok elsősorban az obszidián nyersanyagok közvetítésére irányulhattak, ezzel együtt juthattak ide a kultúra edényei.³⁵⁷ A Szécsényben előkerült Földközi tengeri csigakürt a Szakálhát kultúra közvetítő szerepét hangsúlyozza.³⁵⁸

Különös jelentőséggel bírhattak a dunai szigetek kedvező átkelési lehetőséggel rendelkező budapesti lelőhelyek is, amelyre az ebben a térségben szintén nagy számban ismeretesé vált idegen eredetű leletek utalnak.³⁵⁹ Az árucseré alapja itt is a kőnyersanyag és a jelenleg még kevesebb adattal alátámasztható tengeri kagyló lehetett. A kelet-nyugati irányú kapcsolódás az obszidián, a dél-északi pedig, a Spondylus kereskedelmére irányulhatott. A Budapest térsége felé irányuló kapcsolatok a Tápió és Galga folyók völgyében a kottafejes időszaktól kimutathatóak.³⁶⁰ Ez utóbbi útvonalat jelezheti a Szakálhát kultúra, Cegléd³⁶¹ és Abony³⁶² térségében újabban feltárt sírjaiból

származó Spondylus leletek előfordulása is, annak ellenére, hogy az ÉNy-i perifériális területen szegényesebbnek mutató sírleletek alapján, a kapcsolatok csekélyebb intenzitása valószínűsíthető.³⁶³ A vázolt kapcsolatokhoz társulhatott még a Budapest területén keresztül feltételezhető Bakony vidéki radiolarit nyersanyagot továbbító nyugat-keleti irányú kereskedelmi útvonal is.

Az eddigi adatok alapján a Zseliz legintenzívebb kapcsolatai a Bükk és a Szakálhát kultúrákkal épültek ki, amelyek Szécsény és a budapesti lelőhelyek tanúsága alapján a késői időszakban (Zseliz III) élénkültek fel különösen. A kereskedelemre épülő kapcsolatokat a Szakálhát kultúra estében a szellemi élet területén fennálló kapcsolatok egészítették ki. Ennek ékes bizonyítéka a Szakálhát típusú arcós edények elterjedése a Zseliz időszakban, míg az észak-alföldi területekre jellemző sajátos szimbolikus jellel ellátott, az AVK-ba tartozó arcós edényeknek jelenleg egyetlen darabja sem ismert a DVK területéről. A kapcsolatok útvonalának dokumentálásához hangsúlyoznunk kell a Szakálhát kultúra peremterületén Budapesthez legközelebb fekvő, ceglédi és abonyi lelőhelyeket, ahol több arcós edény, valamint kottafejes³⁶⁴ és Zseliz³⁶⁵ „import” leletek előkerüléséről, történik említés.

A kapcsolatok jellege jelenleg nehezen ítéltető meg a Duna völgy keleti peremén fekvő DVK lelőhelyek esetében, amelyeket a Duna-Tisza köz megtelepedésre alkalmatlan homokterülete választ el az AVK illetőleg Szakálhát területtől. Az erőteljes összefüggések keleti „importok” formájában, és tipológiai hasonlóságokban az átellenben fekvő dunántúli parton Baranyában és Tolnában jelentkeznek³⁶⁶. Ez a térség a Budapest környéki kelet-nyugati kapcsolatok fő csomópontján kívül csaknem hasonló jelentőségű lehetett a Maros torkolat és az átellenben folyó Duna-szakasz között.³⁶⁷

Az AVK és DVK kapcsolatok vizsgálatához röviden ki kell térnünk a települések és temetkezések jellegzetességeinek áttekintésére is. A vonaldiszes kerámiák területén jellemzően egyrétegű települések létesültek, amelyek faszerkezetű, oszlopos megoldású épületeket foglaltak magukban.

³⁵⁵ Soós 1982, 21–22; FÁBIÁN 2005, 6; 2010

³⁵⁶ BIRÓ 1981, 203–204; 1987, 154; 1998, 45.

³⁵⁷ Soós 1986

³⁵⁸ Soós 1986

³⁵⁹ VIRÁG 2009d

³⁶⁰ A legdélekelebbre fekvő kottafejes lelőhely: Tápióbecské: GLÄSER 1993, 200.

³⁶¹ Cegléd, 4/1 lelőhely (Váróci-, Hodula-dűlő): 15 zsugorított csontvázas sír közül két gyereksírban spondylus korong, három temetkezésben egy-egy nagyméretű, spondylus kagylóból csiszolt gyöngyszem, egyből, pedig 10 darab apró gyöngy került elő; GULYÁS 2006, 82; KOVÁCS Á. 2011b, 53; 2014, 17.

³⁶² Abony, 60. sz. Lelelőhely: Serkeszék-dőlő spondylus ékszerek kisebb számban, a 17-ből három temetkezésben fordultak elő. KOVÁCS Á. 2011b, 61.

³⁶³ Kovács Á. 2011b, 63.

³⁶⁴ Cegléd, Váróci-Hodula-dűlő. GULYÁS 2005; Abony, Turjános-dűlő KOVÁCS Á. 2006a 174; Cegléd, Botond-dűlő 2006b, 214.

³⁶⁵ Abony 8. lelőhely, Turjános-dűlő: pontosabb meghatározás nélkül klasszikus Szakálhátal együtt Zseliz importkerámiáról szerepel adat: KOVÁCS Á. 2011a, 20.

³⁶⁶ Lásd a 307. jegyzetet

³⁶⁷ PL. PAVÚK 1994; ZALAI-GAÁL 2002

Az AVK-ban kimutatható soros elrendezéshez hasonlóan, a DVK területén is sorokba rendezett házcsoportok jellemzik a telepszerkezetet, bár a házsorok fejlődése Füzesabony–Gubakúton nem mutat olyan szabályosságokat.³⁶⁸ Ez a lineáris településszerkezet a Kárpát-medence legkorábbi újkőkori közösségeinek körében szokásos települési forma egyenes folytatása,³⁶⁹ amint azt a DVK-val kapcsolatban is feltételezi a kutatás.³⁷⁰

Az AVK telepein a sírok az egykori házak oldalfala mentén helyezkedtek el.³⁷¹ vagy külön kis csoportokat is alkottak.³⁷² DVK telepeken is a házak közelében, de nem kötött rendszerben kerülnek elő a temetkezések.³⁷³ A földfelszínre épített oszlopos megoldások ellenére a két körben eltérő szerkezetű épületekkel találkozunk.

A közép-európai VK, így a DVK területén is a fejlődés végéig jellemző 5 oszlopsoros, két hosszanti kísérőárkos épülettípus már a VK legkorábbi (formatív) időszakában kialakult. Az utóbbi évek kutatásai során Budapest területén és a Dunától keletre is feltárássra került épületek meggyőzően bizonyítják, hogy a DVK keleti peremvidékén az idősebb VK-tól kezdve³⁷⁴ a kottafejes és Zseliz időszakban is a közép-európai épülettípus volt használatban, amelyek mérete a környékünkön jelenleg ismert esetekben általában átlagosan 6 x 20 méter.³⁷⁵

Hasonló méretűek, de eltérő szerkezetűek az AVK korai szakszából megismert oszlopvázás épületek. Utóbbiak vázát 3 x 4 oszlopból álló sor alkotta; a két szélső sor a falazatot, a középső a tetőt tartotta.³⁷⁶ Kisebb különbség, hogy az AVK házak körüli gödrök nem követik olyan összefüggően a házak hosszanti oldalát, mint ahogy az a DVK épületek esetében megfigyelhető.³⁷⁷ A korai AVK-ban ettől eltérően, omladékaival megfogható házak is ismertek, amelyek jellegüket, szerkezetüket, méretüket (7 x 12 m, 9 x 12 m) tekintve teljes mértékben hasonlóak a Körös kultúra feltárt építményeihez.³⁷⁸ Az oszlopos vázszerkezet nyo-

mai esetükben is felfedezhetőek, de nem olyan erőteljesek, mint a DVK épületeinél.³⁷⁹

A Szakálhát időszakban eltérő épülettípusokkal találkozunk a Dél-Alföldön. A kultúra nyugati pereménél olyan alapárkos, a beltérben három, a tetőzetet tartó oszlopsorral rendelkező épület-alapokat tártak fel, amelyek nagyon hasonlítanak a közép-európai VK körében feltárt házakhoz.³⁸⁰ Hasonló belső tartószerkezetű épületek jellemzőek a DVK körében is, de a szakálhátokkal való közvetlen kapcsolatok bizonyítására alkalmas, zárt alapárokkal meghatározható típus jelenlétét eddig nem sikerült bizonyítani a Dunántúlon. A Szakálhát kultúra településeinek inkább a közép-európai VK-tól különböző szerkezetű, kisebb méretű, omladékkal, palóval jelentkező épületek ismertek, amelyek a balkáni Vinča kultúra hatását tükrözik.³⁸¹ A kétféle típus együttes használatára a DVK ÉK-i határterületén található Zseliz II-III. időszakra keltezett, intenzív cserekapcsolatok felmutató szécsényi lelőhelyen van adat, ahol egy paticsomladékkal és oszlophelyekkel jelzett épület mellett egy, a közép-európai VK építésmódját és háztípusát képviselő házról történik említés.³⁸²

Összességében elmondható, hogy az AVK és a DVK épületei között az oszlopos megoldás kétségtelen hasonlóság, alaprajzi, szerkezeti vonatkozásban azonban a különbségek, kulturális sajátosságok mind a korai, mind a fiatalabb időszakban jól felismerhetőek.

A DVK peremterületén, Budapest környékén több lelőhelyen kerültek elő szabályos és szabályostól eltérő temetkezések a településen belül a házak környezetében, amelyek több más dunántúli lelőhelyhez hasonlóan szórványos sírokként értékelhetőek. A telepeken még nagyfelületű feltárások esetén is jellemzően igen kis számban kerülnek elő temetkezések.³⁸³ A temetkezéseket tartalmazó dunántúli települések között jelenleg egyedül Balatonszárszó kivétel, ahol a több hektáron feltárt területen egyértelműen azonosított 59 és számos további lehetséges épületalap³⁸⁴ körül, elszórtan, néhol kisebb csoportokban 43 sír előkerült elő,³⁸⁵ de számuk mégis elmarad a telep

³⁶⁸ DOMBORÓCZKI 2009, 80–96.

³⁶⁹ DOMBORÓCZKI 2010b, 160–161

³⁷⁰ OROSS 2013a, 436

³⁷¹ DOMBORÓCZKI 1997, 22; 2001, 4. tábla

³⁷² KALICZ-KOÓS 2000b; 2001; 2014, 71–72.

³⁷³ OROSS-MARTON-FÁBIÁN 2004, 285; OROSS-MARTON 2012.

³⁷⁴ HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b

³⁷⁵ KUSTÁR-LANTOS 2004, 227; REMÉNYI ET AL. 2006, 166–169, 2. kép; VIRÁG 2009c; Ebből a szempontból különösen fontos információkat szolgáltathat majd a legkeletebbi peremterületen fekvő apci településen feltárt épületek közzététele.

³⁷⁶ DOMBORÓCZKI 1997; 2003, 104.

³⁷⁷ DOMBORÓCZKI 2001, 4. kép

³⁷⁸ KALICZ-KOÓS 1997a; 1997b; 2014, 10.

³⁷⁹ KALICZ-KOÓS 2014, 10.

³⁸⁰ HEGEDÚS 1981; 1982–83

³⁸¹ HEGEDÚS 1981; 1982–83, 19–20.

³⁸² SOÓS 1986; FÁBIÁN 2005, 7. jegyzet; 2010, 232–233.

³⁸³ Pl: Balatonszemes–Bagódomb: 28.000 m²-en mindössze 6 temetkezés: KISS V. 2003, 139–140; KISS V. – SEBŐK 2007, 116–117. Mosonszentmiklós–Egyeni földek: Nincs említés sírokról: EGRY 2003, 104–106; Harta, Gátórház, 22.000 m²-en 6 épület és összesen 6 sír: KUSTÁR-LANTOS 2004, 227.

³⁸⁴ OROSS 2013a, 307.

³⁸⁵ Pl. Balatonszárszó: elszórtan, esetleg kisebb csoportokban: OROSS-MARTON 2012, 261–262, Fig.1; OROSS 2013a, 273,

egykori lakóinak becsült lélekszámától.³⁸⁶ Mindezek alapján a DVK területén is, a közép-európai VK-hoz hasonlóan, inkább a településtől különálló sírcsoportokkal vagy összefüggő temetőkkel számolhatunk, amelyeknek felbukkanására elsősorban az Észak-Dunántúlon számít a kutatás.³⁸⁷

Az Alföldön a temetkezések a középső neolitikumban főleg annak késői időszakában, minden esetben a települési helyen belül található.³⁸⁸ A temetkezések elszórtan vagy kisebb csoportokban helyezkedtek el, rendszerint jóval nagyobb számban, mint általában a DVK telepein. Már a legkorábbi fázisban sírcsoportok látszanak csoportosulni a települések elkülönített részén is,³⁸⁹ majd a késői szakaszban kivételesen a temető méretű kisebb-nagyobb sírcsoportok is megjelentek.³⁹⁰ Ugyanezt a gyakorlatot sejtetik a Szakálhát kultúra feltárt kis településrészelein előkerült sírok is.³⁹¹ A kultúra nyugati peremterületén fekvő Abony, Serkeszék-dűlőben például 17 sírt tártak fel a telep már nem használt szélén,³⁹² Cegléd, Váróczi-, Hodula dűlőn pedig, ugyancsak a telep peremén 15, kettes vagy hármas csoportokban egymás mellett fekvő sírt bontottak ki.³⁹³

Annak ellenére, hogy a halottak településeken történő eltemetése mind a DVK, mind az AVK körében szokás volt, a halottakhoz való viszonyulás szellemi háttere a két körben mégis különböző lehetett. Az a tény, hogy az Alföldön az AVK és Szakálhát kultúra feltárt lelőhelyein jóval nagyobb mértékben és nagyobb számban figyelhető meg a települési helyeken történő eltemetés szokása mint a Dunántúlon, arra utal, hogy az alföldi középső neolitikum idején a a települések és temetkezési helyek egysége, a Dunántúllal ellentétben, fokozottabb mértékben érvényesülhetett.

ÖSSZEFOGLALÁS

A korai időszak egységes jellegét követően, a késői DVK időszakban Budapest területe a Dél-Dunántúltól elkülönülő É-Dunántúl, DNy-Szlovákia, és Kelet-Ausztria területével együtt, a VK kelet-közép-európai zónájához kapcsolódott. A temetők hiánya, valamint az épületek és a telepek szerkezetében halványan kibontakozó esetleges sajátosságok ellenére is, ez az összefüggés az építészet, a telepszervezet és a temetkezési szokások vonatkozásában is kimutatható. Ugyanakkor más észak-dunántúli területek viszonylatában, térségünkben igen szembevető az alföldi kapcsolatok fokozottabb érvényesülése.

Az idegen eredetű vonások alapján az AVK-val fennállott kapcsolatok a DVK területén az idősebb fázis végétől kimutathatók. A könyversanyag, főleg az obszidián és tengeri kagyló kereskedelemmel összefüggésbe hozható folyamatos kapcsolatok a Zseliz időszakban, annak végső fázisában váltak különösen erőteljessé. Az AVK területén a kapcsolatok a késő kottafejes, illetve a korai Zseliz időszakban érvényesültek, majd a késő Zseliz fázisban megszűnni látszanak. Az „importokkal” felvázolható kapcsolatok ellenére bizonyos, a korszakra jellemző rokon vonások mellett, a települések, épületek, temetkezési szokások tekintetében mindkét kultúrkör jól körülhatárolható, sajátos vonásokkal rendelkezik vidékünkön is, ahol a kapcsolatokat jól kifejező „importok” és arcos edények nagyobb számú előfordulása tapasztalható.

³⁸⁶ OROSS-MARTON-FÁBIÁN 2004; OROSS 2004, 61–80; MARTON 2004, 81–86; OROSS-MARTON 2012.

³⁸⁷ OROSS-MATRON 2012, 292

³⁸⁸ KALICZ-MAKKAY 1972, 74–78; ORAVECZ 1996; 1998–99, 43–62; DOMBORÓCZKI 1997; KALICZ-KOÓS 1997a; 2000b

³⁸⁹ DOMBORÓCZKI, 1997, 22; 26–27; ORAVECZ 1998–99, 43–62, KALICZ-KOÓS 1997a, 30–31, 33; 2000b, 45–76; 2001, 25–44;

³⁹⁰ RACZKY 2004, 257–258; ANDERS 2005, 225; ANDERS – RACZKY-NAGY 2006, 252.

³⁹¹ KOREK 1961, 9–26; HEGEDŰS 1985, 21–35; KOVÁCS Á. 2011b

³⁹² Abony 60. lelőhely (Serkeszék-dűlő): KOVÁCS Á. 2011b, 49.

³⁹³ Cegléd 4/1 lelőhely (Váróczi-, Hodula dűlő): GULYÁS 2005, 82; KOVÁCS Á. 2011b, 49, 52. A környéken feltárt településrészekben ugyancsak 5–7 közötti az előkerült temetkezések száma: KOVÁCS Á. 2011b

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDERS 2005 ANDERS A.: Hajdúnánás, Eszlári út. In: Kisfaludi Júlia (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest 2005, 227–228.
- ANDERS–RACZKY–NAGY 2006 ANDERS A.–RACZKY P.–NAGY E.: Hajdúnánás, Eszlári út. In: Kisfaludi Júlia (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2005 – Archaeological investigations in Hungary 2005. Budapest 2006, 252.
- BAKAY 1972 BAKAY K.: A régészeti topográfia munkálatai Békés megyében 1969-ben. – Archaeological Topographical Operations in County Békés in 1969. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 1 (1971) 135–153.
- BARNA 2004 P. BARNA J.: Becsehely–Homokos. Előzetes az M7 gyorsforgalmi út 71. sz. lelőhelyénfeltárt neolitikus telep kutatásáról (1999–2000) (Becsehely–Homokos. Preliminary Report on the Exploration of the Neolithic Settlement at Site 71 of M7 Motorway/1999–2000/). In: Nagy E. Gy.–Dani J.–Hajdú Zs. (szerk.): MOMOSZ 2. Őskoros Kutatók II. összefüvetelének konferenciakötete. Debrecen 2004, 33–44.
- BÁNYFY 1999 BÁNYFY E.: Az újkőkori lelőhely értékelése. In: Petercsák Tivadar – Szabó János József (Szerk.), Kompolt–Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. – The Site of Kompolt, Kistér. Neolithic settlement and graves, part of a Bronze Age cemetery, Sarmatian and Avar settlements, Heves Megyei Régészeti Közlemények, Eger 1999, 141–170, 351–356.
- BÁNYFY 2004 BÁNYFY, E.: The 6th Millenium BC Boundary in Western Transdanubia and its Role in the Central European Neolithic Transition. The Szentgyörgyvölgy–Pityerdomb Settlement. *Varia Archaeologica Hungarica* 15. Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences. Budapest 2004.
- BÁNYFY–OROSS 2009 BÁNYFY, E.–OROSS K.: Entwicklung und Dynamik der Linearbandkeramik in Transdanubien. In: A. Zeeb–Lanz (Hrsg.): Krisen – Kulturwandel – Kontinuitäten. Zum Ende der Bandkeramik in Mitteleuropa. Beiträge der Internationalen Tagung in Herxheim bei Landau (Pfalz) vom 14.–17. Juni 2007. *IntArch–ASTK* 10. Verlag Marie Leidorf GmbH. Rahden/Westf. 2009, 219–240.
- BÁNYFY–RÉTI 2008 BÁNYFY E.–RÉTI Zs.: Az újkőkori építészet legkorábbi emlékei Zala megyében – a Szentgyörgyvölgy–pityerdombi házak rekonstrukciója. *Zalai Múzeum* 17 (2008) 11–19.
- BENCZE et al. 1999 BENCZE Z.–GYULAI F.–SABJÁN T.–TAKÁCS M.: Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója *Monumenta Historica Budapestinensia* X. Budapest 1999
- BESZÉDES–REMÉNYI–VIRÁG 2005 BESZÉDES J.–REMÉNYI L.–M. VIRÁG Zs.: Budapest, XI. Fehérvári út 202. In: Kisfaludi Júlia (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest 2005, 195–196.
- BESZÉDES–HORVÁTH L. A. 2008 BESZÉDES J.–HORVÁTH L. A.: Őskori és római kori lelőhelyek a Budai Skála bontása során – Prehistoric and Roman period sites uncovered during the demolition of the Budai Skála department store. *AqFüz* 14 (2008) 141–157.
- BESZÉDES–VIRÁG 2012 BESZÉDES J.–M. VIRÁG Zs.: Budapest, XI. Mezőkövesd utca 1–3. In: Kisfaludi Júlia (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2010 – Archaeological investigations in Hungary 2010 Budapest 2012. p. 196–197.

- BIRÓ 1981 T. BIRÓ K.: A Kárpát-medencei obszidiánok vizsgálata –Archaeometrical study of the Carpathian obsidians ArchÉrt 108 (1981), p. 194–205.
- BIRÓ 1987 T. BIRÓ K.: Chipped stone industry of the Linearband Pottery Culture in Hungary. "Archaeologia Interregionalis" 240 (1987) 131–167.
- BIRÓ 1998 T. BIRÓ K.: Lithic implements and circulation of raw materials in the GreatHungarian Plain during the Late Neolithic Period. Budapest 1998.
- BONDÁR 2007 BONDÁR M. Élet a történelem előtti korban I. A neolitikum, rézkor, korai és középső bronzkor emlékei Pest megyében. In: Fancsalszky Gábor (szerk.) Pest megye monográfiája I. Budapest 2007
- BONDÁR–HONTI–KISS 2000 BONDAR M.–HONTI Sz.–KISS V.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999). Előzetes jelentés I. (The preceding archeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992–1999). Preliminary report I). Somogyi Múzeumok Közleményei 14 (2000) 93–114.
- BONDAR et al. 2007 BONDÁR M.–HONTI Sz.–MÁRKUS G.–NÉMETH P. G.: Balatonszemes–Szeemesi-berek. In: Belényesy K.–Honti Sz.–Kiss V. (szerk.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága – MTA Régészeti Intézete 2007, 123–133.
- BUDAI BALOGH 2008a BUDAI BALOGH T.: Beszámoló a katonaváros nyugati temetőjében végzett kutatásról (Budapest, III. ker. Becsí út 271., Hrsz.: 18774/9) – Report on the investigations conducted in the western cemetery of the Military town. (Budapest III, 271 Becsí Road, Lrn: 18774/9). AqFüz 14 (2008) 40–56.
- BUDAI BALOGH 2008b BUDAI BALOGH T.: Budapest, III. Bécsi út 271. In: Kisfaludi J. (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2007. Budapest 2008. 181–184.
- BUTTLER–HABEREY 1936 BUTTLER, W.–HABEREY, W.: Die bandkeramische Ansiedlung bei Köln–Lindenthal. Römisch–Germanische Forschungen 11. Verlag von Walter de Gruyter & Co. Berlin–Leipzig 1936.
- CHEBEN 2011 CHEBEN, I: Neolithische und mittelalterliche Siedlung in Patince. In: Kovács, Gy./Kulcsár, G. (eds): Ten Thousand Years along the Middle Danube. Life and Early Communities from Prehistory to History. Varia Archaeologica Hungarica 26. Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences. Budapest 2011, 91–97.
- CZENE 2008 CZENE A.: Újkőkori falu Budakeszin [Neolithic settlement at Budakeszi]. In: M. Gyöngyössi–K. Ottományi (szerk.) Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból. Pest megyében Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szentendre 2008, 14–15.
- CZENE–OTTOMÁNYI 2007 CZENE A. –OTTOMÁNYI K.: Budakeszi, Szőlőskert–Tangazdaság (MR T 7. k. 4/8 lh.). In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2006 – Archaeological Investigations in Hungary 2006. Budapest 2007, 162.
- CSALLÁNY 1939 CSALLÁNY G.: Gesichtsdarstellungen auf Gefäßen der Theiß-Kultur. Germania 23 (1939) 42–146.
- CSALOG 1966 CSALOG J.: Die Lehren der Ausgrabungen von Szentés–Ilonapart. Acta Universitatis Szegediensis 10 (1966) 49–56.
- DANYI 2000 DANYI, J.: A szakálhádi időszak arcoss edénye Kömlőről. Ősrégészeti Levelek 2/2 (2000) 2–13.
- DINNYÉS 1978 DINNYÉS I.: Tápióbicske. In: Az 1977. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 32 Budapest, 1978, 90–91.
- DINNYÉS et al. 1983 Dinnyés I.–Kővári K.– Lovag Zs.–Tettamanti S.–Topál J.–Torma I.: Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. (XIII/2.) (In:) Torma István, Magyarország régészeti topográfiája 9. Budapest, 1983

- DINNYÉS et al. 1986 DINNYÉS I.-KÓVÁRI K.-KVASSAY J.-MIKLÓS Zs.-TETTAMANTI S.-TOPÁL J.-TORMA I.: Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. (XIII/1.) (In:) Torma István., Magyarország régészeti topográfiája 7. Budapest, 1986.
- DOMBORÓCZKI 1997 DOMBORÓCZKI L.: Füzesabony-Gubakút. Újkőkori telep a Kr. E. VI. évezredből – Füzesabony-Gubakút. Late Neolithic village from the 6th Millennium B.C. In: Raczky P. – Kovács T. – Anders A., Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. – Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway. Budapest, 19–27.
- DOMBORÓCZKI 2001 DOMBORÓCZKI L.: Településszerkezeti sajátosságok a középső neolitikum időszakából, Heves megye területéről. – Characteristics of Settlement Patterns in the Middle Phase of the New Stone Age from the Area of Heves County. (In:) Dani János et al. „Fiatalszázados kutatók” I. Összejövetelének konferenciakötete” MOMOSZ 1. Debrecen, 67–94.
- DOMBORÓCZKI 2003 DOMBORÓCZKI L.: Füzesabony-Gubakút. In: Visy Zsolt, Magyar régészet az ezredfordulón.–Hungarian archaeology at the turn of the Millennium. Budapest, 2003. 104.
- DOMBORÓCZKI 2009 DOMBORÓCZKI, L.: Settlement Structures of the Alföld Linear Pottery Culture (ALPC) in Heves County (North-Eastern Hungary): Development Models and Historical Reconstructions on Micro, Meso and Macro Levels. In: Kozłowski, J. K. (ed.): Interactions between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier. Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Prehistorii Karpát PAU 5. Krakow 2009, 75–127.
- DOMBORÓCZKI 2010 DOMBORÓCZKI, L.: Report on the excavation at Tiszaszőlős-Domahazapuszta and a new model for the spread of the Koros Culture. In: Kozłowski, J. K./Raczky, P. (eds): Neolithization of the Carpathian Basin: Northernmost Distribution of the Starčevo/Körös Culture. Polish Academy of Arts and Sciences – Institute of Archaeological Sciences of the Eötvös Loránd University. Kraków-Budapest 2010, 137–176.
- DRAVECZKY 1971 DRAVECZKY B.: Linearkearmische Gefäßbruchstücke mit Gesichtsdarstellung im Museum von Kaposvár. Acta Antiqua et Archaeologica 14 (1971) 25–29.
- EGRY 2003 EGRY I.: 2003, Egy újkőkori falu a Dunántúlon: Mosonszentmiklós-Egyéni földek.– Mosonszentmiklós-Egyéni földek: A neolithic village in Transdanubia. In: Visy Zs. (szerk.): Magyar régészet az ezredfordulón.–Hungarian archaeology at the turn of the Millennium. Budapest, 2003. p. 104–106.
- EGRY 2009 EGRY I.: A Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúra új lelőhelyei a Kisalföldön (A new site of the Transdanubian Linear Pottery culture in the Little Hungarian Plain). In: L. Bende-G. Lőrinczy (eds): Medinától Etéig. Tisztelgő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján. Szentes, 2009. p. 167–177.
- ENDRÓDI 1993a ENDRÓDI A.: Biatorbágy-Tyúkberek. (MRT 7. k. 34/5–6 lh.) Az 1991. év régészeti kutatásai. Rég.Füz Ser 1. No. 45. Budapest, 1993. p. 6–7.
- ENDRÓDI 1993b ENDRÓDI A.: Törökbálint-Dulácska. (MRT 7. k. 36/7 lh.) Az 1991. év régészeti kutatásai. Rég.Füz. Ser. 1. No. 45. Budapest, 1993. p. 27–28.
- ENDRÓDI 1994 ENDRÓDI A.: Törökbálint-Dulácska. (MRT 7. k. 36/7 lh.) Az 1992. év régészeti kutatásai Rég.Füz Ser. 1. No. 46. Budapest, 1994. 28.
- ENDRÓDI 2002 ENDRÓDI A.: Adatok Békásmegyer őskori településtörténetéhez: a késő rézkori badeni kultúra települései és temetkezései. – Facts concerning the Prehistoric Settlement History of Békásmegyer: Settlements and Burial-Places of the Baden Culture from the Late Copper Age. BudRég 35. (2002), p. 35–75.

- ENDRÓDI-HORVÁTH M. A. – VIRÁG 1997
ENDRÓDI A. – HORVÁTH M. A. – M. VIRÁG Zs.: Budapest XV. Rákospalota – (98020 hrsz.) – M0 autótút 72,2 km I. sz. lh. – ÉNy-i vasútvonal Patakpart. Az 1995. év régészei kutatása. RégFüz Ser. I. No. 49. Budapest, 1997. 9.
- ENDRÓDI-MARÁZ-REMÉNYI 2007
ENDRÓDI A. – MARÁZ B. – REMÉNYI L.: Budapest, XVII. ker, (Rákoscaba) Major-hegy alja (M0 kelet Budapest 05/2. lh.) AqFüz 13. (2007), p. 271-272.
- FÁBIÁN 2005
FÁBIÁN Sz.: Arcos edénytöredékek a zselízi kultúra lelőhelyéről, Szécsény-Ültetésről = Anthropomorphic vessel with representation of human face from Szécsény-Ültetés, locality of the Zseliz culture. ArchÉrt 130. (2005), p. 5-20.
- FÁBIÁN 2010
FÁBIÁN Sz.: Siedlung der Zseliz-Periode der Linearbandkeramik in Szécsény-Ültetés. Antaeus 31-32. (2010), p. 225-283.
- FIAR-KOHÁN 2004
FIAR S. – KOHÁN B.: Tájegység meghatározás mikroklíma -típusok alapján a Csepel-szigeten. geography.hu/mfk2004/cikkek/fiar_kohan.pdf. 1-24. (letöltés ideje : GALLUS S. (ifj.): A nagytétényi neolitikus sír = Das neolithische Grab von Nagytétény. ArchÉrt 49. (1936), p. 85-86.
- GALLUS 1936
GALLUS S. (ifj.): A nagytétényi neolitikus sír = Das neolithische Grab von Nagytétény. ArchÉrt 49. (1936), p. 85-86.
- GARÁDY 1943a
GARÁDY S.: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése 1931-41. I. Egyházi célú maradványok és temetők feltárása-Bericht über die mittelalterlichen Ausgrabungen auf dem Gebiet der Hauptstadt Budapest. (1931-41) BudRég 13. (1943), p. 167-254, 514-518. 54. kép helyszínrajz.
- GARÁDY 1943b
GARÁDY S.: Jelentés az 1936-42. években végzett ásatásokról-Kurzer Bericht über die in den Jahren 1936-1942 von S. Garády ausgeführten Ausgrabungen. BudRég 13. (1943), p. 430-438, 559- 562.
- GARÁDY 1950
GARÁDY S.: Ásatások a békásmegyeri ú.n. Pusztá-templomban és mellékén-Ausgrabungen bei der sog. Pusztá-Kirche in Békásmegyer. BudRég 15. (1950), p. 437-450.
- GÁBORINÉ CSÁNK 1964
Gáboriné Csánk V.: Megfigyelések a békásmegyeri őskori telepen = Observations faites les station prehistorique de Békásmegyer. ArchÉrt 91. (1964), p. 201-214.
- G. CSÁNK 1967
G. Csánk V.: Budapest III. Békásmegyer, Vöröshadsereg útja 280. Az 1966. év régészeti kutatásai RégFüz Ser. I. No. 20. Budapest, 1967. 9.
- GÁBORINÉ CSÁNK 1971
Gáboriné Csánk V.: Újkőkori sír és szarvastemetkezés Békásmegyeren-Jungsteinzeitliches Grab und Hirschbestattung in Békásmegyer. BudRég 22. (1971), p. 287-292.
- G. CSÁNK 1975
G. CSÁNK V.: Budapest III. Vöröshadsereg útja és Munkácsy Mihály u. Az 1974. év régészeti kutatásai. RégFüz Ser. I. No 28 (1975) 6-7.
- GLÄSER 1993
GLÄSER R.: Die Linienbandkeramik in Transdanubien. Entstehung. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Fakultät für Orientalistik und Altertumswissenschaft der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1993. Manuskript auf öffentlichem Mikrofilm.
- GOLDMAN 1978
GOLDMAN Gy.: Gesichtsgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battonya. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 5. (1978), p. 13-60.
- GOLDMAN 1984
GOLDMAN Gy.: Battonya-Gödrösök. Eine neolithische Siedlung Siedlung is Südost-Ungarn. Békéscsaba, 1984.
- GOLDMAN – SZÉNÁSZKY 2002
GOLDMAN Gy.-SZÉNÁSZKY J.: Ein Gesichtsgefäß der Szakálhát-Kultur. –A szakálhádi kultúra arcos edénye. BudRég 36. (2002), p. 55-61.

- GULYÁS 2005 GULYÁS Gy.: Cegléd, Váróczi-Hodula-dűlő. In: Kisfaludi J. (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest, 2005. p. 201-202.
- GULYÁS 2006 GULYÁS Gy.: Cegléd 4/1 lelőhely (Váróczi-, Hodula-dűlő) In: Tari E (szerk.) Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Szentendre, 2006. p. 81-82.
- HAVAS-SZILAS-VIRÁG 2007 HAVAS Z.- SZILAS G.-M. VIRÁG Zs.: Próbafeltárás a csúcshegyi római villa környezetében II. – Test excavations in the region of the Roman villa on Csúcshegy II. AqFüz 13. (2007), p. 154-179.
- HAVAS-VIRÁG 2013 HAVAS Z.-M. VIRÁG Zs.: Próba- és megelőző feltárások a Harsánylejtőn 2012-ben. – Test and preventive excavations on Harsánylejtő in 2012) AqFüz 19. (2013), p. 54-80.
- HEGEDŰS 1981 HEGEDŰS K.: Újkőkori lakótelep Csanytelek határából – Excavations at the Neolithic settlement of Csanytelek-Újhalastó. ArchÉrt 108. (1981), p. 3-12.
- HEGEDŰS 1985 HEGEDŰS K.: The settlement of the neolithic Szakálhát-group at Csanytelek-Újhalastó. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982-83. p. 7-54.
- HOFMANN 2009 HOFMANN, D: Cemetery and settlement burials in the Lower Bavarian LBK. In: Hofmann, D.-Bickle, P. (eds): Creating Communities. New Advances in Central European Neolithic Research. Oxbow Books. Oxford, 2009. p. 220-234.
- HORVÁTH A. 2002 HORVÁTH A.: Újholocén klíma- és folyóvízi környezetváltozások vizsgálata hazai régészeti adatok segítségével. [http: geogr.elte.hu/PhD konferencia ELTE 2002/doktori konferencia anyagai/2002/Horvath Anikó PhD, 1-11.](http://geogr.elte.hu/PhD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai/2002/Horvath_Aniko_PhD_1-11)
- HORVÁTH L. A. 1983 HORVÁTH L. A.: Die neolithische Siedlung von Szentes-Ilonapart. DisArch. Ser. II. No. 12, Budapest, 1983.
- HORVÁTH L. A. 2002a HORVÁTH L. A.: Neolitikus leletek Dunakeszi határában 7 Neolithische Funde in der Gemarkung von Dunakeszi. BudRég 35. (2002), p. 7-34.
- HORVÁTH L. A. 2002b HORVÁTH, L. A.: Neolithische Funde und Befunde in der Gemarkung von Dunakeszi. ActaArchHung 53. (2002), p. 1-40.
- HORVÁTH L. A. 2002c HORVÁTH L. A.: Újkőkori. In: Zsidi P.-Endrődi A. (szerk.) Építménytől az épületekig – Ásatástól a rekonstrukcióig. (From hut to building-From excavation to reconstruction.) Budapest, 2002. p. 9-10.
- HORVÁTH L. A. 2004a HORVÁTH, L. A.: Angaben zu den Haustypen des mittleren Neolithikums in Ungarn. Antaeus 27. (2004), p. 87-93.
- HORVÁTH L. A. 2004b HORVÁTH L. A.: Középső neolitikus település Törökbálint-Dulácskán = A Middle Neolithic settlement at Törökbálint-Dulácska. AqFüz 10. (2004), p. 156-159.
- HORVÁTH L. A. 2005 HORVÁTH L. A.: Ein neuer Haustyp aus dem mittleren Neolithikum in der Umgebung von Budapest. Ósrégészeti levelek-Prehistoric Newsletter 7. (2005/2007), p. 8-23.
- HORVÁTH L. A. et al. 2004 HORVÁTH L. A.-SZILAS G.- ENDRŐDI A.- HORVÁTH M. A.: Megelőző feltárás Dunakeszi-Székesdűlőn. (Preliminary Excavation at Dunakeszi-Székesdűlő. MOMOSZ II. Debrecen, 2004. p. 209-218.
- HORVÁTH L. A. et al. 2005 HORVÁTH L. A.- KOROM A.-TEREI Gy.-SZILAS G.-REMÉNYI L.: Előzetes jelentés az épülő Kőérberek, Tóváros-Lakópark területén folyó régészeti feltárásról. – Preliminary report on the archaeological excavation conducted parallel to the construction on the territory of the Kőérberek, Tóváros Residential District. AqFüz 11. (2005), p. 137-167.
- HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004 HORVÁTH L. A.- REMÉNYI L.-TÓTH A.: Régészeti kutatások az M0 autópálya bővítése kapcsán. Archaeological excavations preceding the wi-

- dening of highway M0. In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2003 – Archaeological Investigations in Hungary 2003. Budapest, 2004. p. 27–49.
- HORVÁTH L. A.–SIMON 2003 HORVÁTH, L. A.–SIMON, K.: Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien. *Inventaria Praehistorica Hungariae VIII*. Budapest, 2003.
- HORVÁTH L. A.–HORVÁTH M. A. 2013 HORVÁTH L.–A.–HORVÁTH M. A.: Újkőkori kettős sír az egykori budai Skála áruháza területén. *BudRég* 46. (2013), p. 41–59.
- HORVÁTH T.–JUHÁSZ–KÖHLER 2003 HORVÁTH, T.–JUHÁSZ, I.–KÖHLER, K.: Zwei Brunnen der Balaton-Lasinja Kultur von Balatonöszöd. *Antaeus* 26. (3003), p. 265–300.
- HÖCKMANN 1972 HÖCKMANN, O.: Andeutungen zu Religion und Kultus in der bandkeramischen Kultur. In: Fitz J. (Hrsg.) *Die aktuelle Fragen der Bandkeramik*. Székesfehérvár, 1972.
- HÖCKMANN 1990 HÖCKMANN, O.: Frühneolithische-Eihegungen in Europa. *JfMV* 73. (1990), p. 57–86.
- ILON 2011 ILON G.: Torony–Nagyret-dűlő. In: Farkas Cs. (szerk.) *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. = Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas*. Szombathely, 2011. p. 23–28.
- ILON 2013 ILON, G.: Transdanubian Linear Pottery culture in Vas County: current research achievements (2008). In: Anders, A.–Kulcsár, G. (eds): *Moments in Time. Papers Presented to Pal Raczky on his 60th Birthday. Ősregészeti Tanulmányok=Prehistoric Studies 1*. Budapest, 2013. p. 133–146.
- JANKOVICH–MAKKAY–SZÓKE 1989 JANKOVICH, B. D.–MAKKAY J.–SZÓKE Béla M.: Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás IV/2 (In:) Makkay János, *Magyarország régészeti topográfiája 8*. Budapest, 1989.
- KALICZ 1983–84 KALICZ N.: Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur und die ältesten Wehranlagen in Ungarn. *MÖAG* 33–34. (1983–84), p. 271–293.
- KALICZ 1985 KALICZ N.: Kőkori falu Aszódon = Neolithisches Dorf in Aszód. Aszód, 1985. (Múzeumi Füzetek, 32.)
- KALICZ 1988 KALICZ N.: A termelőgazdálkodás kezdetei a Dunántúlon. *Nagydoktori értekezés I–II. Kézirat*. Budapest, 1988.
- KALICZ 1991 KALICZ N.: Die Keszthely-Gruppe der Transdanubischen (Mitteleuropäischen) Linienbandkeramik im Lichte der Ausgrabung in Kustánzeg (Westungarn). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991. p. 5–32.
- KALICZ 1993 KALICZ, N.: The Early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia). *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 21. (1993), p. 85–135.
- KALICZ 1994 KALICZ N.: A Dunántuli (Közép-európai) vonaldiszes kerámia legidősebb leletei és a korai Vinča kultúra = Die ältesten Funde der transdanubischen (mitteleuropäischen) Linienbandkeramik und die frühe Vinča-Kultur. In: Lőrinczy G. (szerk.): *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára = Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Otto Trogmayer*. Szeged, 1994. p. 67–84.
- KALICZ 1997 KALICZ N.: Aszód őskora. In: Asztalos I., Dezre J., Kalicz N., Kulcsár V. (szerk.) *Kisváros a Galga mentén. Aszód város története 1944–ig. I*. Aszód, 1997. p. 17–66.
- KALICZ 1998 KALICZ, N.: Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. *Archaeolingua. SerMin*. 1998.

- KALICZ-KOÓS 1997a KALICZ N. – KOÓS J.: Mezőkövesd-Mocsolyás- Újkőjori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből = Mezőkövesd-Mocsolyás Neolithic settlement and graves from the 6th Millennium B. C. In: Raczky P., Kovács T., Anders A. (szerk.) Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései = Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway. Budapest, 1997. p. 28–33.
- KALICZ-KOÓS 1997b KALICZ N. – KOÓS J.: Eine Siedlung mit ältestneolithischen Hausresten und Gräbern in Nordostungarn. In: Lazić M. (Red.) ANTIDORON. Dragoslavo Srejović completis LXV anni ab amicis collegis discipulis oblatum. Belgrade, 1997. p. 123–135
- KALICZ-KOÓS 2000a KALICZ N. – S. KOÓS J.: Újkőkori arcok edények a Kárpát-medence északkeleti részéből = Neolithische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens. HOMÉ 39. (2000), p. 15–44.
- KALICZ-KOÓS 2000b KALICZ N. – KOÓS J.: Település a legkorábbi újkőkori sírokkal északkelet-Magyarországról = Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. HOMÉ 39. (2000), p. 45–76.
- KALICZ-KOÓS 2001 KALICZ N. – KOÓS J.: Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. Preistoria Alpina 37. (2001), p. 45–79.
- KALICZ-KOÓS 2014 KALICZ N. – KOÓS J.: Mezőkövesd-Mocsolyás. A neolitikus Szatmárcsoport (AVK I) települése és temetője a Kr. E. 6. évezred második feléből = Mezőkövesd-Mocsolyás. A brief overview of the Szatmárgrou (ALBK I) in the light of the excavations and the assessment of the site and its finds. Miskolc, 2014. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei, 9)
- KALICZ-MAKKAY 1966 KALICZ, N. – MAKKAY, J.: Die Probleme der Linearkeramik im Alföld. Acta Antiqua et Archaeologica 10. (1966), p. 35–47.
- KALICZ-MAKKAY 1972a KALICZ, N. – MAKKAY, J.: Gefäße mit Gesichtsdarstellungen der Liniensbandkeramik in Ungarn. In: Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn. Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum Wien 7. (1972), p. 9–15.
- KALICZ-MAKKAY 1972b KALICZ, N. – MAKKAY, J.: Südliche Einflüsse im frühen und mittleren Neolithikum Transdanubiens. In: Die aktuelle Fragen der Bandkeramik. Akten der Pannonia Konferenzen I. Alba Regia 12. (1972), p. 93–106.
- KALICZ-MAKKAY 1977 KALICZ, N. – MAKKAY, J.: Die Liniensbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. Studia Archaeologica 7. Budapest, 1977.
- KALICZ-SCHREIBER 1969 KALICZ N. – SCHREIBER R.: Ötezeréves istenképek Budapest határában. Budapest 7. (1969), p. 35–37.
- KALICZ-KALICZ-SCHREIBER 2001 KALICZ, N. – KALICZ-SCHREIBER, R.: Die Verbreitungsgrenze der frühneolithischen Kulturen in Transdanubien. (Westungarn) Preistoria Alpina 37. (2001 [2002]), p. 25–44.
- KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992 KALICZ-SCHREIBER, R. – KALICZ, N.: Die erste frühneolithische Fundstelle in Budapest. Hommage à Nicola Tasić. Balcanica 23. (1992), p. 47–76.
- KÁROLYI 2004 KÁROLYI M.: Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt = Ancient cultures of Savaria before the Romans. Szombathely, 2004.
- KAUFMANN 1976 KAUFMANN, D.: Liniensbandkeramische Kultgegenstände aus dem Elbe-Saale-Gebiet. Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte 60. (1976), p. 61–96.
- KÁRPÁTI-ÉDER 2007 KÁRPÁTI Z. – ÉDER K.: Budapest, II. Felhévizi utca 5. Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest, 2007. p. 163–164.
- KÁRPÁTI-VIRÁG 2007 KÁRPÁTI Z. – M. VIRÁG Zs.: Budapest, II. Ürömi utca 37. Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest, 2007. p. 165.

- KÁRPÁTI-VIRÁG 2008 KÁRPÁTI Z. – M. Virág Zs., Budapest II. ker., Szépvölgyi út 14. AqFüz 14 (2008) 188–190.
- KÉRDŐ-KOVÁCS-SZILAS 2003 H. KÉRDŐ K. – KOVÁCS E. – SZILAS G.: Újabb régészeti feltárások a II. ker., Tölgyfa utcában = Recent archaeological excavations on Tölgyfa street. AqFüz 9. (2003), p. 115–123.
- KÉRDŐ-VIRÁG 2006a H. KÉRDŐ K. – M. VIRÁG Zs.: Régészeti megfigyelés az Óbudai (Hajógyári) szigeten = Archaeological observations on Óbuda (Dockyard Island) AqFüz 12. (2006), p. 24–29.
- KÉRDŐ-VIRÁG 2006b H. KÉRDŐ K. – M. VIRÁG Zs.: Budapest, III. Hajógyári-sziget. Régészeti kutatások Magyarországon 2005. = Archaeological investigations in Hungary 2005. Budapest, 2006. p. 203.
- KISS L. 1939 KISS L.: Fiatalabb kőkori telep és sírok Kenézlőn = Jungsteinzeitliche Siedlung und Gräber in Kenézlő. Folia Achaologica 1–2. (1939), p. 7–12.
- KISS V. 2003 KISS V.: Balatonszemes, Bagó-domb. Régészeti kutatások Magyarországon 2001. = Archaeological investigations in Hungary 2001. Budapest, 2003. p. 139–140.
- KISS V.-SEBŐK 2007 KISS V. – SEBŐK K.: Balatonszemes Bagódomb. In: Belényessy K., Honti Sz., Kiss V. (szerk.) Gördülő idő – Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Budapest, 2007. p. 113–118.
- KOREK 1958 KOREK J.: Lebő-halmi ásatás 1950-ben = The excavation at Lebőhalom in 1950. ArchÉrt 85. (1958), p. 132–155.
- KOREK 1960 KOREK J.: A vonaldíszes kerámia kultúra elterjedése az Alföldön = Verbreitung der linearkeramischen Kultur auf dem Alföld. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958–59. (1960), p. 19–52.
- KOREK 1961 KOREK J.: Neolitikus telep és sírok Dévaványán = Eine neolithische Siedlung und neolithische Gräber in Dévaványa. Folia Achaologica 13. (1961), p. 9–26.
- KOROM-REMÉNYI 2005 KOROM A. – REMÉNYI L.: Paskál lakópark II. építési ütemének régészeti kutatása = Archaeological investigation of construction phase II of the Paskál residential district. AqFüz 11. (2005), p. 168–176.
- KOROM 2005 KOROM A.: Budapest, XIV. Miskolci utca (Paskál-lakópark). Régészeti kutatások Magyarországon 2004. = Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest, 2005. p. 198–199.
- KOVÁCS Á. 2006a KOVÁCS Á.: Abony, 8. sz. lelőhely. Régészeti kutatások Magyarországon 2005. = Archaeological investigations in Hungary 2005. Budapest, 2006. p. 174–175.
- KOVÁCS Á. 2006b KOVÁCS Á.: Cegléd, Botond-dűlő. Régészeti kutatások Magyarországon 2005. = Archaeological investigations in Hungary 2005. Budapest, 2006. p. 214.
- KOVÁCS Á. 2011a KOVÁCS Á.: AVK teleprészletek Abony Határában. Studia Comitaten-sia 31. (2011), p. 20–48.
- KOVÁCS Á. 2011b KOVÁCS Á.: Középső neolit temetkezések Cegléd–Abony térségében. Studia Comitaten-sia 31. (2011), p. 49–81.
- KOVÁCS Á. 2014 KOVÁCS Á.: Arcos edények töredékei a Cegléd 4/1. lelőhelyről = Fragments of Face-Decorated Vessels from the Site No. 4/1 of Cegléd. In: Rajna A. (szerk) Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében = Our Past under the Earth. Recent Archaeological Investigations In Pest County. Szentendre, 2014. p. 17–23.
- KOVÁCS Á.-RAJNA 2005 KOVÁCS Á. – RAJNA A.: Abony–Serkeszék dűlő. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. = Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest, 2005, p. 163–164.

- KOVÁCS Á.-RAJNA 2006 KOVÁCS Á. – RAJNA A.: Abony 60. lelőhely (Serkeszék dűlő). In: Tari E. (szerk.) Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Szentendre, 2006. p. 96–97.
- KOVÁCS K. et al. 2008 KOVÁCS K. – SEBŐK K. – SZABÓ G. – VÁCI G.: Rákóczipfalva, Bagi-föld 8/a sz. lelőhely. Régészeti kutatások Magyarországon 2007. = Archaeological investigations in Hungary 2007. Budapest, 2008. p. 266–267.
- KOVÁCS Á.-RAJNA 2010 KOVÁCS Á. – RAJNA A.: Törökbálint, Tópark (Kukoricadűlő). Régészeti kutatások Magyarországon 2009. = Archaeological investigations in Hungary 2009. Budapest, 2010. p. 375.
- KÖVÁRI 2004 KÖVÁRI K.: A vonaldíszes kerámia különleges leletei Szobról (Pest megye) = Unique finds of the Linear Pottery culture from Szob. Régészeti kutatások Magyarországon 2003. = Archaeological investigations in Hungary 2003. Budapest, 2004. p. 5–15.
- KUSTÁR-LANTOS 2004 KUSTÁR R. – LANTOS A.: Harta, Gátórház. Régészeti kutatások Magyarországon 2003. = Archaeological investigations in Hungary 2003. Budapest, 2004. p. 227.
- KUZMA 1990 KUZMA, I.: Plastika Želiezovskej skuiny z Mužle-Čenkova = Plastik der Želiezovce-Gruppe aus Mužla-Čenkov. Slovenská Archeologia 38. (1990), p. 429–452.
- LASSÁNYI 2012 LASSÁNYI G.: Budapest, III. ker., Barátpatak utca 6/a., Hrsz.: 63565. Aq-Füz18. (2012), p. 114–116
- LÁNG-TÉZER 2005 T. LÁNG O. – TÉZER Z.: Budapest, III. Kisbojtár utca. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. = Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest, 2005. p. 190.
- LÁNG-VIRÁG 2008 T. LÁNG O. – M. VIRÁG Zs.: Budapest, Nánási út-Rozgonyi Piroska út-Római part. Régészeti kutatások Magyarországon 2007. = Archaeological investigations in Hungary 2007. Budapest, 2008. p. 191–192.
- LÜNING 2005 LÜNING, J.: Bandkeramische Hofplatze und die absolute Chronologie der Bandkeramik. In: Lüning, J., Frirdich, Ch., Zimmermann, A. (Hrsg.) Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert. Symposium in der Abtei Brauweiler bei Köln vom 16. 9.–19. 9. 2002. Internationale Archäologie. ASTK 7. (2005), p. 49–74.
- MAKKAY-STARNINI-TÜLOK 1996 MAKKAY, J. – STARNINI, E. – TÜLOK, M.: Excavations at Bicske-Galagonyás (Part III). The Notenkopf and Sopot-Bicske Cultural Phase. Trieste, 1996.
- MARTON 2004 MARTON T.: Material Finds from Balatonszárszó, Neolithic Settlement: Connections with and without the TLPC Territory. Antaeus 27. (2004), p. 81–86.
- MARTON-OROSS 2009 MARTON, T. – OROSS, K.: Reconstructing space in a Familiar World: the Formation of Late LBK Settlements in Central Transdanubia. In: Kozłowski, J. K. (ed.) Interactions between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier. Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Prehistorii Karpat PAU 5. (2009), p. 51–73.
- MARTON-OROSS 2012 MARTON, T. – OROSS, K.: Siedlungsforschung in linienbandkeramischen Fundorten in Zentral- und Südtransdanubien. Wiege, Peripherie oder beides? In: F. Kreienbrink, M. Cladders, H. Stäble, T. Tischendorf, S. Wolfram (Hrsg.) Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge der Internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?!“ Leipzig 23. bis 24. September 2010. In: Arbeits- und Forschungsgeschichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Beiheft 25. Dresden, 2012. p. 220–239.
- MÁRTON 1909 MÁRTON L.: Egy sajátágos kőkori edényalak = Eine eigenartige steinzeitliche Gefäßform. ArchÉrt (1909) 154–158.

- MAURER 1982 MAURER, H.: Neolithische Kultobjekte aus dem niederösterreichischen Mannhartsbereich. In: Mannus-Bibliothek Band 19. Hückeswagen, 1982.
- MITHAY 1966 MITHAY S.: Zselízi típusú leletek a Győr-Pápai vám-i újabbn-kőkori lakótelepen = Funde des Zselizer Typus auf einem jungsteinzeitlichen Siedlungsort bei der Pápaer Maut in Győr. Arrabona 8. (1966), p. 5-52.
- MODDERMANN 1983-84 MODDERMANN, P. J. R.: Einige Gedanken zur Deutung der Mittelneolithischen Graenanlagen. MÖAG 33-34. (1983-84), p. 347-350.
- MÜLLER-KUALES 1939 MÜLLER-KUALES, G.: Bestattungen der Badener Kultur auf älteren Siedlungstrümmern in Békásmegyer (Krottendorf) bei Budapest. In: Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 1969., p. 166-173.
- NAGY G. 1904 NAGY G.: Budapest és vidéke az őskorban. BudRég (1904), p. 87-157.
- NAGY L. 1936 NAGY L.: Tabán a régészeti kutatások világában. (Előzetes jelentés az 1934-1935. évi ásatásokról.) Tanulmányok Budapest Múltjából 4. (1936), p. 18-29.
- NAGY T. 1975 NAGY T.: Őskor. In: Gerevich L. (szerk.) Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Budapest története 1. Budapest, 1975. p. 43-82.
- NÉMETH-TAKÁCS 2003 T. NÉMETH, G. - TAKÁCS, M.: Urzeitliche und mittelalterliche Brunnen bei Lébény. Antaeus 26. (2003), p. 97-141.
- NISZERY 1995 NISZERY, N.: Linearbandkeramische Gräberfelder in Bayern. In: Internationale Archäologie 16. Espelkamp, 1995.
- ORAVECZ 1985 ORAVECZ H.: Az alföldi vonaldíszes kerámia leletei Alattyán-Kiskert lelőhelyen = Die Funde der Alföld-Linearbandkeramik auf dem Fundort von Alattyán. ArchÉrt 112. (1985), p. 52-67.
- ORAVECZ 1996 ORAVECZ, H.: Neolithic burials at Tiszalúc-Sarkad. Data to the burial practices of the Alföld Linear Pottery Culture. Folia Archaeologica 45. (1996), p. 51-62.
- ORAVECZ 1998-99 ORAVECZ, H.: Middle Neolithic burials at Tiszaföldvár. Data to the burial custom and social relations of the Alföld Linearband Pottery culture. Folia Archaeologica 47. (1998-1999), p. 43-62.
- OROSS 2004 OROSS, K.: Das neolithische Dorf von Balatonszárszó (Forschungen zwischen 2000-2002). Antaeus 27. (2004), p. 51-80.
- OROSS 2008 OROSS, K.: Sag mir, wo die Pfosten sind, wo sind sie geblieben? Bemerkungen zur Frage der linearbandkeramischen Hausgrundrisse mit drei Pfostenreihen in Ungarn. Ősrégészeti Levelek = Prehistoric Newsletter 10. (2008[2009]), p. 77-88.
- OROSS 2010 OROSS, K.: Architecture of the Linearbandkeramik settlement at Balatonszárszó-Kiserdei-dűlő in central Transdanubia. In: D. Gheorghiu (ed.) Neolithic and Chalcolithic Archaeology in Eurasia: Building Techniques and Spatial Organisation. Proceedings of the XV World Congress UISPP (Lisbon, 4-9 September 2006). Archaeopress. BAR-IS 2097. Oxford, 2010. p. 63-80.
- OROSS 2013a OROSS K.: Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő lelőhely középső neolitik településszerkezete és közép-európai párhuzamai. PhD Disszertáció. Kézirat. Budapest : ELTE, 2013.
- OROSS 2013b OROSS, K.: Regional Traits in the LBK Architecture of Transdanubia. In: A. Anders, G. Kulcsár (eds.) Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on his 60th Birthday. Ősrégészeti Tanulmányok = Prehistoric Studies 1. (2013), p. 187-202.
- OROSS-BÁNYFY 2009 OROSS, K - BÁNYFY, E.: Three successive waves of Neolithisation: LBK development in Transdanubia. Documenta Praehistorica 36. (2009), p. 175-189.

- OROSS-MARTON 2012 OROSS, K. – MARTON, T.: Neolithic burials of the Linearbandkeramik settlement at Balatonszárszó and their European context. *ActaArchHung* 63. (2012), p. 257–299.
- OROSS-MARTON-FÁBIÁN 2004 OROSS K. – MARTON T. – FÁBIÁN Sz.: Balatonszárszó-Kis-Erdei-dűlő középső neolit településének temetkezései = Bestattungen der mittelneolithischen Siedlung von Balatonszárszó-Kis-Erdei-dűlő. In: Ilon Gábor (szerk.) *Őskoros kutatók III. összefüvetelének konferenciakötete. MOMOSZ 3. Szombathely, 2004.* p. 283–292.
- OTTOMÁNYI 2005 OTTOMÁNYI K.: Érd, Hosszú földek. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. = *Archaeological investigations in Hungary 2004.* Budapest, 2005. p. 212–213.
- PAPP 1972 Papp, L.: Eine jungsteinzeitliche Siedlung und Gräber in Letkés. *MAIU* 3. (1972), p. 13–58.
- PAVLÚ 1966 PAVLÚ, I.: Early „Myts” relating to the Neolithic Society. *Archeologické Rozhledy* 8. (1966), p. 700–717.
- PAVLÚ 1997-98 PAVLÚ, I.: Kultureller Kontext der neolithischen Gesichtsgefäße im Donaubecken. *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde.* 6-7. (1997-98), p. 111–131.
- PAVÚK 1969 PAVÚK, J.: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slovenska Archeologia* 17. (1969), p. 269–367.
- PAVÚK 1972 PAVÚK, J.: Neolithisches Gräberfeld in Nitra. *Slovenska Archeologia* 20. (1972), p. 5–105.
- PAVÚK 1980 PAVÚK, J.: Výskum neolitickej osady v Blatnom = Abdeckung einer neolithischen Siedlung in Blatne. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979 [1980]*, p. 160–165.
- PAVÚK 1986 PAVUK, J.: Linearkeramische Grossbauten aus Čataj. *Slovenska Archeologia* 34/2. (1986), p. 365–382.
- PAVÚK 1994 PAVÚK, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra, 1994. (*Archaeologica Slovaca Monographiae*, 4.)
- PERÉMI-REGENYE 2006 S. PERÉMI Á. – REGENYE J.: Litér, Papvásárhegy (MRT 2. K. 29/7 lh.). Régészeti kutatások Magyarországon 2005. = *Archaeological Investigations in Hungary 2005.* Budapest, 2006. p. 267.
- PESCHEL 1992 PESCHEL, Ch.: Regel und Ausnahme. Linearbandkeramische Bestattungssitten in Deutschland und angrenzenden Gebieten, unter besonderer Berücksichtigung der Sonderbestattungen. 1992. (*Internationale Archäologie*, 9.)
- RACZKY 1982 RACZKY P.: Előzetes jelentés a Tisza III. vízlépcsőhöz kapcsolódó régészeti munkálatokról Szolnok megyében. *ArchÉrt* 109. (1982), p. 223–226.
- RACZKY 1986 RACZKY, P.: The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and and the Late Neolithic, as reflected by the excavations at Öcsöd-Kováshalom. *Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 13. (1986), p. 103–126.
- RACZKY 1992 RACZKY, P.: The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča Komplex. *Balkanica* 23. (1992). 1., p. 147–165.
- RACZKY 2002 RACZKY, P.: Evidence of contacts between the Lengyel and Tisza-Herpály cultures at the late neolithic site of Polgár-Csöszhalom Relationships between Central European and Balkan ritual practice and sacral thought int he Upper Tisza Region. *BudRég* 36 (2002) 79–92.
- RACZKY 2004 RACZKY, P.: Polgár, Ferenci-hát. Régészeti kutatások Magyarországon 2002. = *Archaeological investigations in Hungary 2002.* Budapest, 2004. p. 257–258.

- RACZKY-ANDERS 2003 RACZKY, P. – ANDERS, A.: The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and characteristics of human representation. In: Jerem E., Raczky P. (szerk.) *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag.* Budapest, 2003. p. 155–182.
- RACZKY-ANDERS 2009a RACZKY, P. – ANDERS, A.: Settlement history of the Middle Neolithic in the Polgár micro-region. In: Kozłowski, J. K. (Ed.) *Interactions Between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier.* Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Prehistorii Karpát 5. (2009), p. 31–50.
- RACZKY-SÁNDORNÉ 2009 RACZKY P. – SÁNDORNÉ KOVÁCS J.: Festékanyag- és szervesedénybevonat-elemzések alföldi késő neolitikus díszkerámiákon. (Az első vizsgálati eredmények) = Analysis of pigments nad organic coatings on the Late Neolithic fine wares of the Great Hungarian Plain. (Preliminary results). In: Bende L., Lőrinczy G. (szerk.) *Medinától Etéig. Régészeti tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára.* Szentes, 2009. p. 135–143
- REGENYE 2008 REGENYE J.: Litér-Papvásár-hegy neolitikus település a Séd-patak mellett. A lelőhely feltárása és a kerámia elemzése = Litér-Papvásár-hegy neolithic settlement by the Séd stream. The excavation of the site and the analysis of ceramic finds. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 25. (2008), p. 7–57.
- REMÉNYI-ENDRÓDI 2003 REMÉNYI L. – ENDRÓDI A.: Az Albertfalva 6-os számú főút bővítését megelőző régészeti feltárás eredményei = The results of the excavations preceding the enlargement of route 6 by Albertfalva. *AqFüz* 9. (2003), p. 146–150.
- REMÉNYI et al. 2006 REMÉNYI L. – ENDRÓDI A. – MARÁZ B. – M. VIRÁG Zs., Régészeti kutatások az M0 körgyűrű keleti szektorának nyomvonalán = Archaeological investigations in the eastern sector of the M0 highway ring. *AqFüz* 12. (2006), p. 166–169.
- REMÉNYI-ENDRÓDI-MARÁZ 2007 REMÉNYI L. – ENDRÓDI A. – MARÁZ B.: Budapest, XVII. Rákoscsaba, Major-hegy alja. Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest, 2007. p. 182–183.
- REMÉNYI-TEREI 2004 REMÉNYI L. – TEREI Gy.: Őskori és középkori leletek Biatorbágy-Tyúkberek, Törökbálint-Kukoricadűlő lelőhelyről = Prehistoric and medieval finds from Biatorbágy-Tyúkberek, Törökbálint-Kukoricadűlő site. *AqFüz* 10. (2004), p. 168–171.
- REMÉNYI-TÓTH 2004 REMÉNYI L. – TÓTH A.: Őskori telepek, római kori árokrendszer, avar sírok Biatorbágy-Hosszúrétek lelőhelyen = Prehistoric settlements, and ditch system from the Roman period, Avar graves az the site of Biatorbágy-Hosszúrétek. *AqFüz* 10. (2004), p. 160–163
- REPISZKY 2008 REPISZKY T.: Neolit és rézkori telep Biatorbágyról. In: Gyöngyössy M., Ottományi K. (szerk.) *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Pest megyében.* Szentendre, 2008. p. 18–19.
- SCHREIBER 1988 SCHREIBER R.: Budapest III. Aranyhegyi út 22590 hrsz. Az 1987. év régészeti kutatásai. *RégFüz Ser. I. No. 41.* (1988), p. 7–8.
- SCHREIBER 1991 SCHREIBER R.: Budapest III. Aranyhegyi út 22590 hrsz. (Mocsáros dűlő) Az 1988. év régészeti kutatásai. *RégFüz Ser. I. No. 42.* (1991), p. 8–9.
- SCHWEITZER 1992 SCHWEITZER F.: A Szigetszentmiklóstól északra húzódó M0 autópálya környezetében elhelyezkedő régészeti lelőhelyek geomorfológiai viszonyai = Die geomorphologischen Verhältnissen der nördlich Szigetszentmiklós, in der Umgebung der Autobahn M0 liegenden archäologischen Fundstellen. In: Havasi P., Selmeczi L. (szerk.) Ré-

- gészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán = Archäologische Forschungen auf der Autobahnstrasse M0 I. Budapest, 1992. p. 9–13.
- SCHWEITZER–BALOGH 1997 SCHWEITZER F. – BALOGH J.: A Duna fiatal teraszai és a régészeti leletek. OTKA pályázati zárójelentés T 6799, 1997.
- SOMOGYVÁRI 2004 SOMOGYVÁRI Á.: Harta, Külső tuskó föld. Régészeti kutatások Magyarországon 2003. = Archaeological investigations in Hungary 2003. Budapest, 2004. p. 227–228.
- Soós 1979 Soós V.: Régészeti kutatások Nógrád megyében (1976–78.). Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 5. (1979), p. 347–368.
- Soós 1982 Soós V.: Előzetes jelentés a Szécsény-ültetési zselizi telep feltárásáról = Vorbericht über Ausgrabungen der Siedlung der neolithischen Zseliz-Gruppe in Szécsény-Ültetés. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 8. (1982), p. 7–46.
- Soós 1986 Soós V.: Évezredek üzenete. Fejezetek Nógrád megye őskorából. Katalauz a Kubinyi Ferenc Múzeum állandó régészeti kiállításához. Szécsény, 1986.
- STADLER 1999 STADLER, P.: Die alterlinearbandkeramische Fundstelle von Brunn am Gebirge, Flur Wolfholz (5620–5200 v. Chr.). Ausstellung in Brunn im August 1999. Brunn, 1999.
- STADLER 2005 STADLER, P.: Settlement of the Early Linear Ceramics Culture at Brunn am Gebirge, Wolfholz site. Documenta Praehistorica 32. (2005), p. 269–278.
- STADLER–KOTOVA 2010 STADLER, P. – KOTOVA, N.: Early Neolithic settlement from Brunn Wolfholz in Lower Austria and the problem of the origin of (Western) LBK. In: J. K. Kozłowski, P. Raczky (Hrsg.) Neolithization of the Carpathian Basin. Northernmost distribution of the Starčevo/Körös Culture. Kraków–Budapest, 2010. p. 325–348.
- STADLER–KOTOVA 2013 STADLER, P. – KOTOVA N.: The Early LBK Site at Brunn am Gebirge, Wolfholz (5670–5100 BC): Locally Established or Founded by Immigrants from the Starčevo Territory? In: Anders, A., Kulcsár G. (eds.) Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on his 60th Birthday. Ősrégészeti Tanulmányok = Prehistoric Studies 1. (2013), p. 259–277.
- SZÉNÁSZKY 1977 G. SZÉNÁSZKY J.: A Szakálhádi csoport idoltöredéke Battonyáról = Das idolfragment der Szakálhád-Gruppe aus Battonya. ArchÉrt 104. (1977), p. 216–220.
- SZÉNÁSZKY 1990 G. SZÉNÁSZKY J.: Arcos edényfedő Battonyáról = Deckel eines Gesichtsfasses aus Battonya. ArchÉrt 117. (1990), p. 151–160.
- SZILAS 2005a SZILAS G.: Budapest XXII. ker., Campona utca 1. AqFüz 11. (2005), p. 233–234.
- SZILAS 2005b SZILAS G.: Budapest, XXII. Campona u. 1. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. = Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest, 2005. p. 199–200.
- SZILAS 2008 SZILAS G.: Többrétegű őskori lelőhely feltárása a békásmegyeri Dunaparton = Excavation of a multilayered prehistoric site on the banks of the Danube bank Békásmegyer. AqFüz 14. (2008), p. 89–103.
- SZILAS 2009a SZILAS G.: Megelőző feltárás az egykori Főváros Tanács üdülőjének területén (II. ütem) = Investment-led excavation on the territory of the former holiday house of the City Council of Budapest (phase II) AqFüz 15. (2009), p. 63–74.
- SZILAS 2009b SZILAS G.: Budapest, III. Királyok útja 291. Régészeti kutatások Magyarországon 2008. = Archaeological investigations in Hungary 2008. Budapest, 2009. p. 165–166.

- SZILAS-VIRÁG 2008 SZILAS G. – M. VIRÁG Zs. : Próbafeltárás a csúcshegyi római villa környezetében III. = Test excavations in the region of the Roman villa on Csúcshegy III. AqFüz 14. (2008), p. 119–132.
- SZILAS-VIRÁG 2010 SZILAS G. – M. VIRÁG Zs.: Megelőző feltárás az egykori Fővárosi Tanács üdülőjének területén (II. ütem) = Investment-led excavation on the territory of the former holiday house of the City Council of Budapest (phase III). AqFüz 16. (2010), p. 39–52.
- SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011 SZILAS G. – M. VIRÁG Zs. – BESZÉDES J.: Középső újkőkori, késő avar telepnyomok és a limesút részlete az M0 autótűt Budatétény–Növény utcai csomópontjának feltárásán = Middle Neolithic, late Avar settlement traces and segment of limes road from the excavation of the Budatétény–Növény Street junction of the M0 motorway. AqFüz 17. (2011), p. 87–111.
- TÁRNOKI 1982 TÁRNOKI J.: Régészeti kutatások Nógrád megyében. (1979–1981.) Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 8. (1982), p. 381.
- TEREI et al. 2005a TEREI Gy. – Horváth L. A. – Korom A. – Szilas G.: Budapest, XI. Kőérberek, Tóváros lakópark. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. = Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest, 2005. p. 196–197.
- TEREI et al. 2005b Terei Gy. – Horváth L. A. – Szilas G. – Korom A. – Füredi, Á. – Hancz E.: XI. Kőérberek–Tóváros Lakópark. In: Zsidi, P. (szerk.) Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004. = Treasures under the city. Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989–2004. Budapest, 2005. p. 80–100.
- TITOV 1980 TITOV, V. S.: Arheologija Vengrii. Kamennij vek. Moskva, 1980.
- TOČIK–LICHARDUS 1964 TOČIK, A. – LICHARDUS, J.: Neolitická Jama vo Vyčapoch–Opatovciach = Neolithische Grube von Vyčapož–Opatovcie. Památky Archeologické 55. (1964), p. 246–278.
- TOMPA 1929 TOMPA F.: A szalagdíszes kerámia kultúrái Magyarországon. Budapest, 1929. (Archaeologia Hungarica)
- TOMPA 1936 TOMPA F.: Budapest őskora. Tanulmányok Budapest Múltjából 4. (1936), p. 1–17.
- TOMPA 1937 TOMPA, F.: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. Bericht der Römisch–Germanischen Kommission 24–25. (1934–1935 [1937]), p. 27–127.
- TOMPA 1942 Tompa F.: Őskor. In: Szendy K. (szerk.) Budapest története 1. Budapest, 1942. p. 3–134.
- TÓTH 2005 TÓTH A.: Budapest, XI. Budafoki út 91–93. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. = Archaeological investigations in Hungary 2004. Budapest, 2005. p. 195.
- TRNKA 2005 TRNKA, G.: Kreise und Kulture–Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. In: Daim, F., Neubauer, W. (Hrsg.) Zeitreise Heldenberg Geheimnisvolle Kreisgräben. Niederösterreichische Landesausstellung. St. Pölten, 2005. p. 10–18.
- TULOK–MAKKAY 1990 TULOK, M. – MAKKAY, J.: Spuren von Grabenanlagen aus Bicske–Galagonyás. In: D. Kaufmann (Hrsg.) Befestigte neolithische und äneolithische Siedlungen und Plätze in Mitteleuropa. JfMV 73. (1990), p. 119–124.
- VEIT 1993 VEIT, U.: Burials within Settlements of the Linearbandkeramik and Stichbandkeramik cultures of central Europe. On the social construction of death in early–Neolithic society. Journal of European Archaeology 1. (1993), p. 107–140.

- VEIT 1996 VEIT, U.: Studien zum Problem der Siedlungsbestattung im europäischen Neolithikum. Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 1. Waxmann. Münster-New York, 1996.
- VIRÁG 1992 M. VIRÁG Zs.: Újkőkori és rézkori telepnyomok az M0 autópálya szigetszentmiklósi szakaszánál = Neolithische und hochkupferzeitliche Siedlungsspuren an der Autobahnstrecke M0 bei Szigetszentmiklós. In: Havasi P., Selmeczi L. (szerk.) Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán = Archäologische Forschungen auf der Autobahnstrasse M0 I. Budapest, 1992. p. 15-60.
- VIRÁG 1998 M. VIRÁG, Zs.: Neuere anthropomorphe Darstellungen der Linienbandkeramik aus der Umgebung von Budapest. In: Fl. Draşovean (Hrsg.) The Late Neolithic of the Middle Danube Region. Timişoara, 1998. p. 67-89.
- VIRÁG 2000 M. VIRÁG, Zs.: Anthropomorphic vessels of Transdanubian Linear Pottery culture. In: St. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.) Karanovo III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Wien, 2000. p. 389-405.
- VIRÁG 2002 M. VIRÁG, Zs.: Data to the middle copper age archaeological topography of Budapest environs. BudRég 36. (2002), p. 93-113.
- VIRÁG 2005a M. Virág Zs., Törökbálint, Dulácska. In: Zsidi P. (szerk.), Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989-2004. – Treasures under the city. Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989-2004. Budapest 2005, 23.
- VIRÁG 2005b M. VIRÁG Zs.: Biatorbágy, Tyúkberek. In: Zsidi P. (szerk.) Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989-2004. = Treasures under the city. Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989-2004. Budapest, 2005. p. 24.
- VIRÁG 2005c M. VIRÁG Zs.: Biatorbágy, Hosszúréték. In Zsidi P. (szerk.) Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989-2004. = Treasures under the city. Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989-2004. Budapest, 2005. p. 25.
- VIRÁG 2007 M. VIRÁG Zs.: Budapest, XI. Beregszász utca-Rodostó utca-Nagyszében utca-Névtelen utca. In: Kisfaludi Júlia (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2006 = Archaeological investigations in Hungary 2006. Budapest, 2007. p. 165.
- VIRÁG 2008 M. VIRÁG Zs.: Budapest, III. ker. Nánási út 69., Hrsz.: 23744/2. AqFüz 14. (2008), p. 178-182.
- VIRÁG 2009a M. VIRÁG Zs.: Újkőkori és rézkori települések maradványai a Nánási úton = Remains of Neolithic and Copper Age settlements is Nánási Road. AqFüz 15. (2009), p. 97-109.
- VIRÁG 2009b M. VIRÁG Zs.: Újkőkori és rézkori településrészletek feltárása a Nánási úton.
<http://regesztet.aquincum.hu/> (letöltés ideje:)
- VIRÁG 2009c M. VIRÁG Zs.: Újkőkori település. Budapest, XVII. ker. Rákoscsaba, Major-hegy dél M0 BP02 lelőhely = Neolithic settlement. Budapest, XVII. ker., Rákoscsaba, Major-hegy South Site no. M0 BP02.) In: Endrődi A., Szilas G. (szerk.) Régészeti kutatások Budapest peremén = Archeological investigations on the outskirts of Budapest. Budapest, 2009. p. 2-3.
- VIRÁG 2009d M. VIRÁG, Zs.: The Eastern Periphery of the Central European LBC in the Region of Budapest. In: Kozłowski, J. K. (Ed.): Interactions between different models of neolithization North of the Central European agro-ecological barrier. Kraków, 2009. p. 9-31.

- VIRÁG 2011 M. VIRÁG Zs.: Újkőkori agyagszobrocska töredéke Budapestről, a Szépvölgyi útról = Neolithic clay figurine fragment from Szépvölgyi road Budapest. *BudRég* 44. (2001), p. 80–99.
- VIRÁG 2012 M. VIRÁG Zs.: Újabb kutatások az M0 autótút Növény utcai csomópontjában. További adatok a középső neolitikus település megismeréséhez = New research at the intersection of Növény Street with the M0 Motorway. Further data on the Middle Neolithic settlement. *AqFüz* 18. (2012), p. 74–98.
- VIRÁG 2013 M. VIRÁG, Zs.: On the Anthropomorphic Representations of TLPC in Connection with Some Recent Finds from Budapest (Figurines and Vessels with Facial Representations) In: Anders, A., Kulcsár G. (eds.) *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on his 60th Birthday. Ősrégészeti Tanulmányok = Prehistoric Studies* 1. (2013), p. 289–311.
- VIRÁG–BESZÉDES 2011 M. VIRÁG Zs. – BESZÉDES J.: Újkőkori, rézkori és Római kori településrészletek Albertfalván = Parts of Neolithic, Copper Age and Roman Period settlements at Albertfalva. *AqFüz* 17. (2011), p. 81–86.
- VIRÁG–BESZÉDES–REMÉNYI 2005 M. VIRÁG Zs. – BESZÉDES J. – REMÉNYI L.: Régészeti kutatások az egykori albertfalvai strand területén = Archaeological investigations on the territory of the former open-air bath of Albertfalva. *AqFüz* 11. (2005), p. 129–136.
- VIRÁG–TÉZER 2006 M. VIRÁG Zs.–TÉZER Z.: Régészeti kutatások az egykori Kinizsi laktanya területén = Archaeological investigations in the territory of the former Kinizsi Barracks. *AqFüz* 13. (2006), p. 196–204.
- WINDL 1991 WINDL, H.: Grabungen in einem Siedlungsareal der Linearbandkeramik in Asparn/Zaya, BH Mistelbach, Niederösterreich. *Zalai Múzeum* 2. (1991), p. 19–21.
- ZALAI–GAÁL 2002 ZALAI–GAÁL I.: Theiß–Importe aus Mórág–Tűzkődomb. *Antaeus* 25. (2002), p. 243–253.

THE RESEARCH RESULTS OF THE TRANSDANUBIAN (CENTRAL-EUROPEAN) LINEAR POTTERY CULTURE IN THE AREA OF BUDAPEST

The aim of this study is to summarize the current state of the research in the capital city. The number of the examinable sites, settlements grew to 42 now. Most of them were established at Buda side, the swampy area of Pest plains were avoided, except in some cases.

The earliest settlements are indicated by the six sites of the early period of the Transdanubian LPC. More settlement were established in the “Music note”-period, but Zseliz shows a significant growth. The number of sites were significantly reduced in the latest period, which indicates a centralisation of settlements. 22 sites show signs of buildings from the later period, except in one case. The average length is 20 m, bigger

houses are rare. Based on the fragmentary data, the earlier and “Music note” houses are slightly longer, while in the Zseliz probably both the bigger and smaller were in use. The orientation is basically North-South, with a slight difference to West or East. The diversity is caused by the local circumstances, the relief, the Danube and the streambeds. In the late phase there are evidence for both undivided and divided buildings. The U shaped base trenches and the oval post holes which indicate the storage floor, specific for the divided buildings are rarely appear. Our site, based on the sizes of the buildings and the less frequent usage of the usual architectural features shows a peripheral nature, similar to the South-

ern Transdanubia, yet the characteristic building types of the culture could also be identified here. During the later period in Budapest, tight layout of settlements could be found, characteristic in the Transdanubia. The ones in the Nánási road seem slightly different. Trench systems are known from three places from the later, and the Zseliz phase. Probably they had a purpose as barriers or boundaries. Wells from the late Transdanubian LPC came to light in three places, on the verge of the settlements, established on the deeper areas.

Graves are known from 15 places. All of them comes from settlements, where usually only a few corpse had been buried. We know regular graves from 12, irregular from 5 settlements. The different treatment indicates cultic acts. The ones that differ from the usual contracted pose are mostly extended burials. The orientation is varied. It possessed no role in the irregular graves whatsoever, but in the case of the regular ones, the East-West orientation indicates some principle. The regular ones are left positioned, the ones that differ are special, irregular graves. There were pottery in more than half of the regular ones, mostly around the skull and the pelvic. In the case of the irregular ones, the materials placed above or below the corpse indicate the special nature of these graves. The graves belong to the Musi note or the Zseliz period. No graves are known from the early period. The ones buried with several pottery could be the special individuals of each settlements. Besides the ritual, the other kind of special individuals, are represented by the different burials of social reasons.

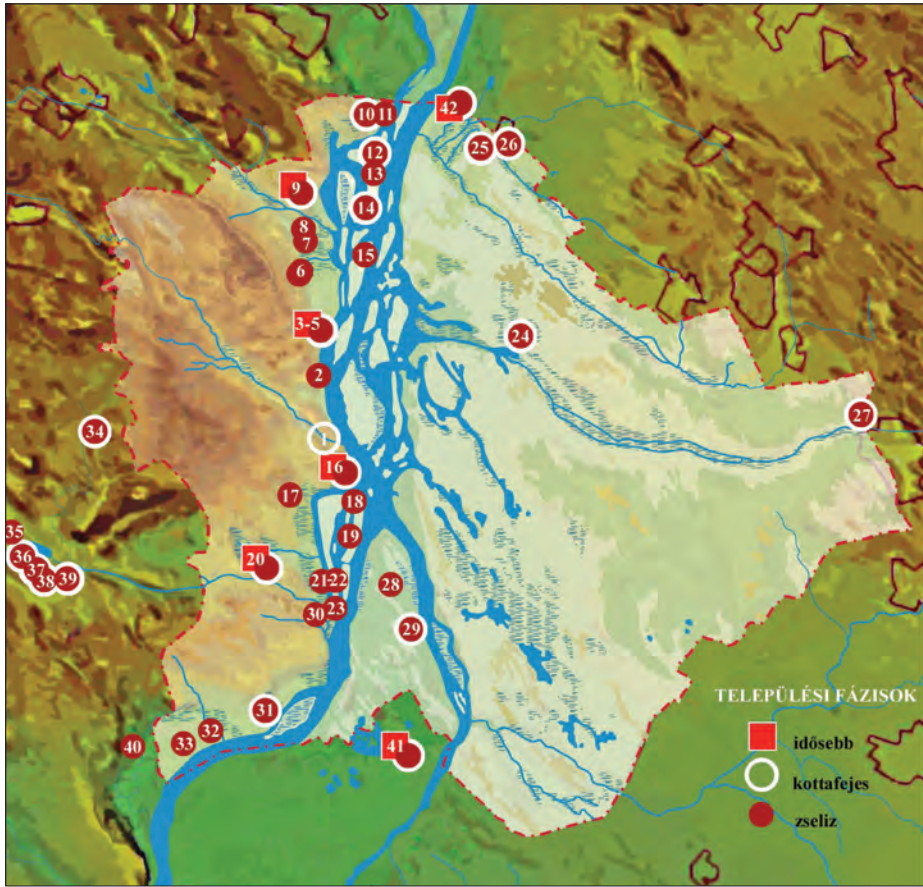
The geographical situation of Budapest, near to the eastern edge of the Transdanubian LPC had positive effects on the trade relations. The appearance of the face-decorated vessels is a clear evidence of that. They replaced the anthropomorphic clay figurines, widespread in the early Transdanubian LPC and still present in the "Music note" phase, numerous in our area. Different from the plastic art traditions in Middle-Europe, the face-decorated vessels have connections with the pots of the Szakálhát culture from the Great Hungarian Plain. Besides the M-shaped sign which frames the face, the circumstances of the finding places reflect a similar cultural background. Their appearance could be dated as early as the late "Music note" - early Zseliz period, when the connections with the Szakálhát are clearly visible. Than in the Zseliz phase, when the connections

are intensified, they are particularly frequent. Until the end of the classic Zseliz phase, the mutual connections from the east had a stronger influence, which became exclusive in the latter period. In the Zseliz III, imports appeared in the area of Transdanubian LPC from the Bükk B-C, late Szakálhát and Szakálhát-Tisza transitions (Tisza I), yet findings from the late Zseliz are missing from the area of the late LPC of the Great Hungarian Plain-groups. The appearance of the face-decorated vessels in the Zseliz phase, thanks to the connections with the Szakálhát culture, could indicate a change in the cultural background, yet the still present clay figurines indicates the local roots of cultic life in Eastern Transdanubia in the late Transdanubian LPC and in the Keszthely group. This difference also reflects the peripheral nature of the Eastern Transdanubia which also manifests in the architecture, different from the Northern Transdanubia, which seems more open to the areas West to the Carpathian Basin and East to the Danube.

After the unified nature of the early period, in the late Transdanubian LPC, the area of Budapest belonged to the Easter-Middle Europe zone of the LPC, along with the Northern Transdanubia, South-western Slovakia and Eastern Austria, which are distinct from the Southern Transdanubia. Despite of the lack of the cemeteries and the faintly unfolding occurrent specificity in the settlement structure, the correlations are visible in the architecture, settlements and burials. Compared to the Northern Transdanubia, however, the intensified effects of the connections with the Great Hungarian Plain are clearly obvious in our area.

Based on the features of foreign origin, the connections with the Alföld LPC are visible from the end of the early phase. The constant connection related to the trade of the raw stone material, especially the obsidian and sea shell, became dynamic in the final phase of the Zseliz. In the area of the Alföld LPC, the connections prevailed during the late- Music note and the early Zseliz period, then it seems in the late Zseliz phase they cease to exist.

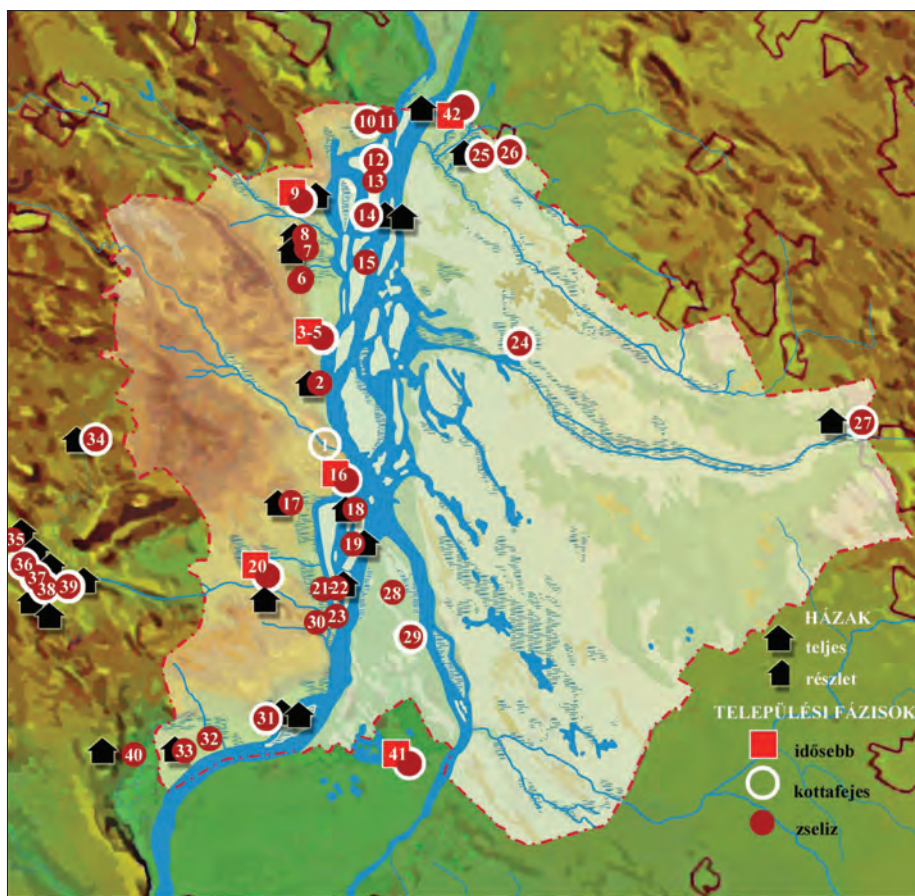
Despite the correlations of the import and the related attributes typical in this era, both cultures in this area possess their own features in the case of settlements, buildings and burials. Yet at the same time, the "imports" and the many face-decorated vessels clearly show the connections.

1

1. kép 1. A Dunántúli Vonaldíszes Kerámia (DVK) egyes fázisainak leelőhelyei Budapest körzetében

1. lh. Bp. I. Tabán (NAGY L. 1936; TOMPA 1936; 1937; 1942), 2. lh. Bp. II. Tölgyfa utca (KÉRDŐ-KOVÁCS-SZILAS 2003), 3. lh. Bp. II. Újlak, Szépvölgyi út 14. (KÁRPÁTI-VIRÁG 2008; VIRÁG 2011; 2013), 4. lh. Bp. II. Újlak, Felhévízi utca 5. (KÁRPÁTI-ÉDER 2007), 5. lh. Bp. II. Újlak, Űrömi utca 37. (KÁRPÁTI-VIRÁG 2007), 6. lh. Bp. III. Törökkő, Bécsi út, Táborhegyi út között (TOMPA 1936; 1937; 1942; GARÁDY 1943a; 1943b), 7. lh. Bp. III. Filatorigát, Bécsi út 271. (BUDAI BALOGH 2008a, 2008b), 8. lh. Bp. III. Törökkő, Kisbajtár utca (LÁNG-TÉZER 2005), 9. lh. Bp. III. Mocsáros dűlő, Aranyhegyi út (SCHREIBER 1988; 1991; KALICZ-SCHREIBER – KALICZ 1992; KALICZ 1988; KALICZ-KALICZ-SCHREIBER- 2002), 10. lh. Bp. III. Békásmegyér, Barátpatak utca 6/a (LASSÁNYI 2012), 11. lh. Bp. III. Békásmegyér, Kossuth Lajos üdülőpart, Pusztatemplom (GARÁDY 1950; NAGY T. 52. lh.), 12. lh. Bp. III. Békásmegyér, Királyok útja 291-293. (SZILAS 2008; 2009a; 2009b; SZILAS-VIRÁG 2010), 13. lh. Bp. III. Békásmegyér, Pünkösdfürdő környéke (TOMPA 1936; 1937; 1942; GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 1971; 1967; G. CSÁNK 1975; GLÁSER 1993), 14. lh. Bp. III. Római fürdő, Nánási út (69.) 75-77. (LÁNG-VIRÁG 2008; VIRÁG 2008; 2009a; 2009b), 15. lh. Bp. III. Óbudai-(Hajógyári)-sziget (KÉRDŐ-VIRÁG 2006a; 2006b), 16. lh. Bp. XI. Lágymányos, Október 23.-Kőrösy J.-Váli-Bercsényi utcák határolta terület (volt Skála Áruház parkolója); BESZÉDES-HORVÁTH L. A. 2008; HORVÁTH L. A.-HORVÁTH M. A. 2013, 17. lh. Bp. XI. Sasad, Beregszász-Rodostó-Nagyszében-Maléter Pál utcák határolta terület (volt Kinizsi laktanya) (VIRÁG-TÉZER 2006; VIRÁG 2007), 18. lh. Bp. XI. Lágymányos, Budafoki út 91-93. (TÓTH 2005), 19. lh. Bp. XI. Lágymányos, Budafoki út 78. (VIRÁG 2002, 95. old. 40. jegyzet, Fig. 6. 3-4.), 20. lh. Bp. XI. Kőérberek, Tóváros-lakópark; (HORVÁTH L. A. ET AL. 2005; TEREI ET AL. 2005a, 2005b; HORVÁTH L. A. 2005; OROSS 2008), 21. lh. Bp. XI. Albertfalva, Fehérvári út 202. (VIRÁG-BESZÉDES-REMÉNYI 2005; BESZÉDES-REMÉNYI-VIRÁG 2005), 22. lh. Bp. XI. Albertfalva, Mezőkövesd u. 1-3 (VIRÁG-BESZÉDES 2011; BESZÉDES-VIRÁG 2012), 23. lh. Bp. XI. Albertfalva, Hunyadi János út, Savoya Park (REMÉNYI-ENDRÓDI 2003), 24. lh. Bp. XIV. Alsórákos, Miskolci utca, Paskál-lakópark (KOROM 2005; KOROM-REMÉNYI 2005), 25. lh. Bp. XV. Rákospalota, Újmajor (ENDRÓDI-HORVÁTH M. A.-VIRÁG 1997), 26. lh. Bp. XV. Rákospalota, Alagi-major (BENCZE ET AL. 1999, 1. kép V. leelőhely, közöletlen), 27. lh. Bp. XVII. Rákosszába, Majorhegy Dél (REMÉNYI ET AL. 2006; ENDRÓDI-MARÁZ-REMÉNYI 2007; REMÉNYI-ENDRÓDI-MARÁZ 2007; VIRÁG 2009c), 28. lh. Bp. XXI. Csepel, Corvin út 18-24. (Közöletlen. Horváth M. Attila megfigyelése 2013), 29. lh. Bp. XXI. Csepel, Dunadűlő utca 17-23 (Közöletlen. Horváth M. Attila megfigyelése 2013), 30. lh. Bp. XXII. Budafok, Leányka-Tompa-Vihar utcai terület. (Nagy T. 95. lh.), 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autópút, Növény utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011; VIRÁG 2012), 32. lh. Bp. XXII. Nagytétény, Római castrum és a Kastélypark utca (GALLUS 1936; TOMPA 1936; 1937; 1942), 33. lh. Bp. XXII. Nagytétény, Campona utca 1. (SZILAS 2005a; 2005b), 34. lh. Budakeszi-Szőlőskert (CZENE-OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008), 35. lh. Biatorbágy-Mocsaras dűlő (REPISZKY 2008), 36. lh. Biatorbágy-Hosszúrét (REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005c), 37. lh. Biatorbágy-Tyúkberek (ENDRÓDI 1993a; REMÉNYI-TEREI 2004; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005b), 38. lh. Törökbálint-Dulácska (ENDRÓDI 1993b; 1994; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A. 2003; 2004b; 2005; VIRÁG 1998; 2000; 2005a; OROSS 2008; 35-36.), 39. lh. Törökbálint, Tópark Kukoricadűlő (KOVÁCS Á. -RAJNA 2010), 40. lh. Érd-Hosszúföldek (OTTOMÁNYI 2005), 41. lh. Szigetszentmiklós-Vízműtelep (VIRÁG 1992), 42. lh. Dunakeszi-Székesdűlő (HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b; 2004a; HORVÁTH L. A. et al. 2004; OROSS 2008)

1

2. kép 1. Épületek nyomai a DVK Budapest környéki lelőhelyeinek fázistérképén

Teljes házalapok:

Idősebb fázis: 42. lh. Dunakeszi-Székesdűlő (HORVÁTH L. A. 2002a; 2002b; 2004a; HORVÁTH L. A. ET AL. 2004; OROSS 2008);

Fiatalabb fázisok: 14. lh. Bp. III. Rómaifürdő, Nánási út (69.) 75-77. (VIRÁG 2008; 2009a; 2009b); 20. lh. Bp. XI. Kőérberek, Tóváros-lakópark (HORVÁTH L. A. ET AL. 2005; TEREI ET AL. 2005a, 2005b; HORVÁTH L. A. 2005; OROSS 2008); 27. lh. Bp. XVII. Rákocsaba, Majorhegy Dél (ENDRÓDI-MARÁZ-REMÉNYI 2007; REMÉNYI-ENDRÓDI-MARÁZ 2007; REMÉNYI ET AL. 2006; VIRÁG 2009c); 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autótút, Növény utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011); 38. lh. Törökbálint-Dulácska (ENDRÓDI 1993b; 1994; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A. 2002c; 2004b; 2005; VIRÁG 2005a); 40. lh. Érd-Hosszúföldek (OTTOMÁNYI 2005);

Épületrészletek, házakra utaló oszlophelyek:

Fiatalabb fázisok: 2. lh. Bp. II. Tölgyfa utca (KÉRDŐ-KOVÁCS-SZILAS 2003); 7. lh. Bp. III. Filatorigát, Bécsi út 271. (BUDAI BALOGH 2008a, 2008b); 8. lh. Bp. III. Törökkő, Kisbojtár utca (LÁNG-TÉZER 2005); 9. lh. Bp. III. Mocsárosdűlő, Aranyhegyi út (SCHREIBER 1991, 8; KALICZ 1988); 14. lh. Bp. III. Rómaifürdő, Nánási út (69.) 75-77. (VIRÁG 2008; 2009a; 2009b); 17. lh. Bp. XI. Sasad, Beregszász-Rodostó-Nagyszeben-Maléter Pál utcák határolta terület (volt Kinizsi laktanya) (VIRÁG-TÉZER 2006; VIRÁG 2007); 18. lh. Bp. XI. Lágymányos, Budafoki út 91-93. (TÓTH 2005); 19. lh. Bp. XI. Lágymányos, Budafoki út 78. (VIRÁG 2002, 95. 40. jegyzet, Fig. 6. 3-4.); 22 lh. Bp. XI. Albertfalva, Mezőkövesd u. 1-3 (VIRÁG-BESZÉDES 2012); 25. lh. Bp. XV. Rákospalota, Újmajor (ENDRÓDI-HORVÁTH-VIRÁG 1997); 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autótút, Növény utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011); 33. lh. Bp. XXII. Nagytétény, Campona utca 1. (SZILAS 2005a; 2005b); 34. lh. Budakeszi-Szőlőskert (CZENE-OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008); 35. lh. Biatorbágy-Mocsaras dűlő (REPISZKY 2008); 36. lh. Biatorbágy-Hosszúrétek (REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005c); 37. lh. Biatorbágy-Tyúkberek (ENDRÓDI 1993a; REMÉNYI-TEREI 2004; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005b); 38. lh. Törökbálint-Dulácska (ENDRÓDI 1993b; 1994; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A. 2002c; 2004b; 2005; VIRÁG 2005a); 39. lh. Törökbálint, Tópark Kukoricadűlő (KOVÁCS Á. -RAJNA 2010)

1

2

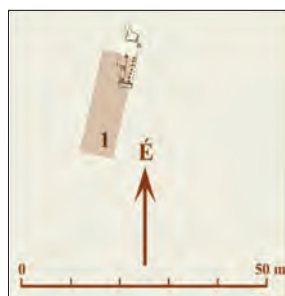
3

3. kép 1. Bp. III. Rómaifürdő, Nánási út (69.) 75-77. (14. lh.) A feltárt terület összesítő rajza az épületalappal. (Virág 2008; 2009a; 2009b)

3. kép 2. Bp. XI. Sasad, Beregszász–Rodostó–Nagyszeben–Maléter Pál utcák határolta terület (17. lh., volt Kinizsi laktnya). A település feltárt részlete hálalappal. (Virág–Tézer 2006; Virág 2007)

3. kép 3. Bp. XXII. Budatétény, M0 autótű, Növény utca csomópont. (31. lh.) A kutatott nyomvonal szakasz a hálalappal. (Szilas–Virág–Beszédés 2011)

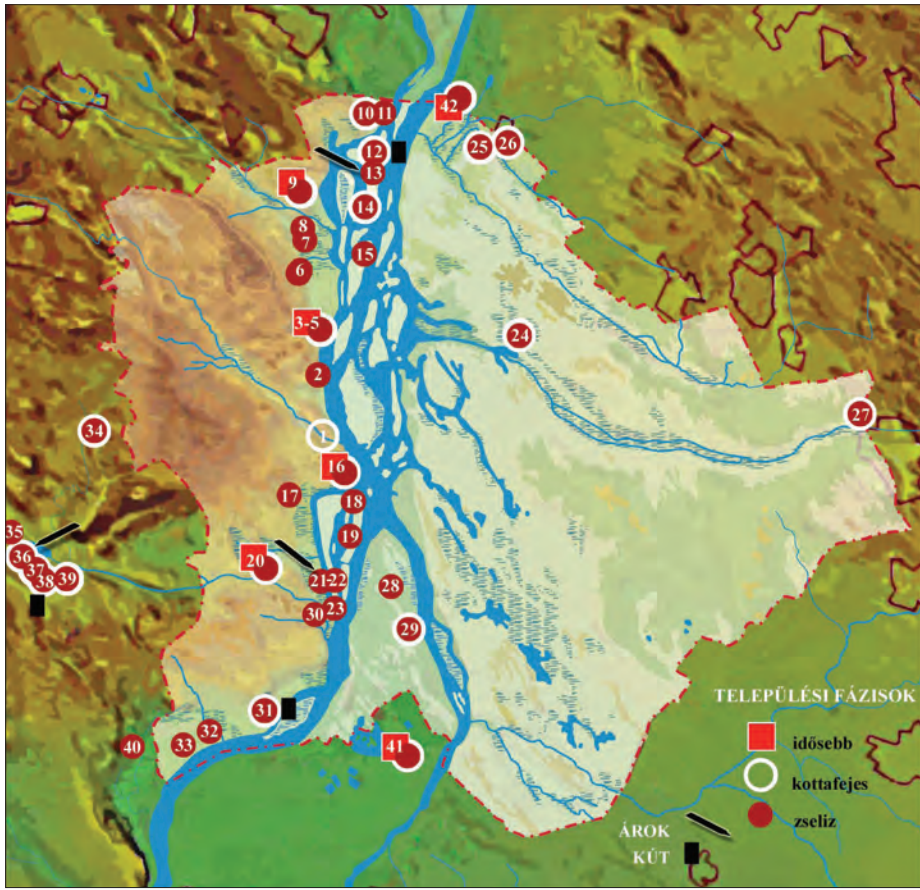
1

2

4. kép 1. Bp. XI. Lágymányos, Budafoki út 78. (19. lh.) Épületalap részlete. (VIRÁG 2002, 95. 40. jegyzet, Fig. 6. 3-4.)

4. kép 2. Bp. XVII. Rákoscsaba, Majorhegy Dél (27. lh.) A feltárt terület déli részének összesítője a két épületalappal. (ENDRÓDI-MARÁZ-REMÉNYI 2007; REMÉNYI-ENDRÓDI-MARÁZ 2007; REMÉNYI et al. 2006; VIRÁG 2009c)

5. kép 1. Árokrendszerek és kutak a DVK a Budapest környéki lelőhelyeinek fázistérképén

Árok (Zselizi időszak): 13. lh. Bp. III. Békásmegyer, Pünkösdfürdő környéke (G. CSÁNK 1967; GLÁSER 1993); 21 lh. Bp. XI. Albertfalva, Fehérvári út 202. (VIRÁG-BESZÉDES-REMÉNYI 2005; BESZÉDES-REMÉNYI-VIRÁG 2005) 36. lh. Biatorbágy-Hosszúrétek (REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005c),

Kutak (Zseliz időszak): 12. lh. Bp. III. Békásmegyer, Királyok útja 291. (SZILAS-VIRÁG 2010), 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autóút, Növény utca csomópont (VIRÁG 2012), 38. lh. Törökbálint-Dulácska (HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004)

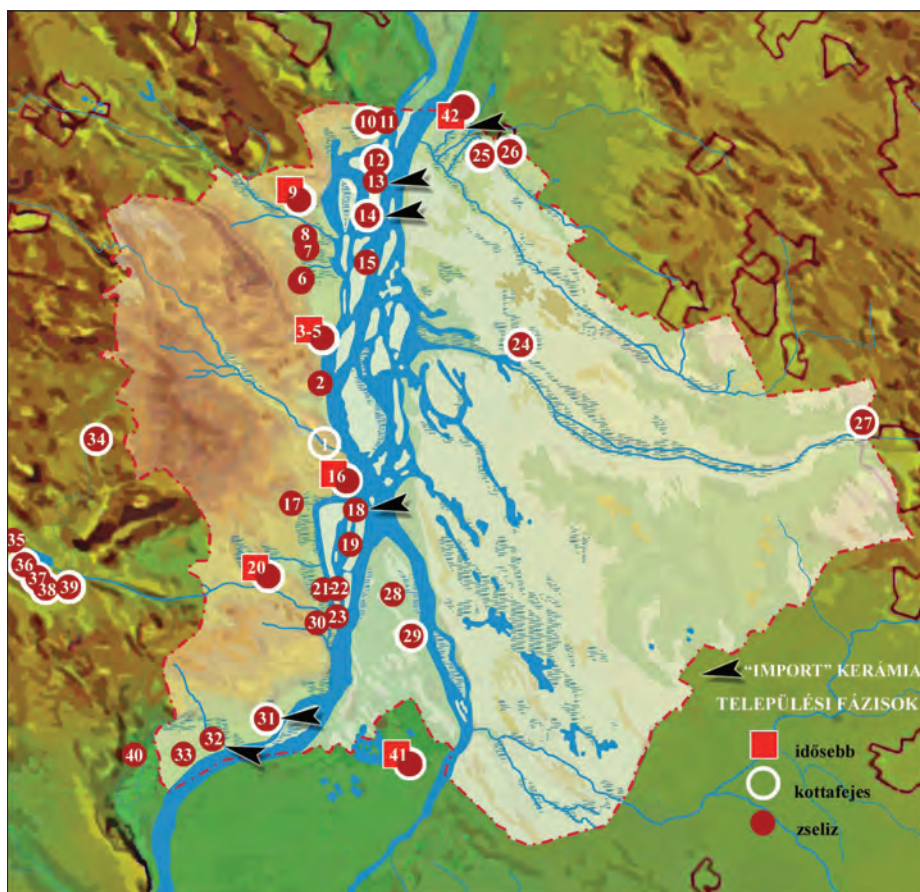

1

6. kép1. Temetkezések a DVK a Budapest környéki lelőhelyeinek fázistérképén

Szabályos temetkezések – Fiatalabb fázisok: 2. lh. Bp. II. Tölgyfa utca (KÉRDŐ-KOVÁCS-SZILAS 2003) Zseliz; 9. lh. Bp. III. Mocsárosdűlő, Aranyhegyi út (SCHREIBER 1991; KALICZ 1988) Zseliz; 13. lh. Bp. III. Békásmegyér, Pütkösdűlő környéke (TOMPA 1936; 1937; 1942; KALICZ-MAKKAY 1972; GLÄSER 1993) Késő Zseliz; 20. lh. Bp. XI. Kőérberek, Tóváros-lakópark (HORVÁTH L. A. ET AL. 2005; TEREI ET AL. 2005a, 2005b); 23. lh. Bp. XI. Albertfalva, Hunyadi János út, Savoya Park (REMÉNYI-ENDRÓDI 2003); 25. lh. Bp. XV. Rákospalota, Újmajor (ENDRÓDI-HORVÁTH M. A.-VIRÁG 1997) Kottafejes; 26. lh. Bp. XV. Rákospalota, Alagi-major (BENCZE ET AL. 1999. 1. kép V. lelőhely, közöletlen); 27. lh. Bp. XVII. Rákoscaba, Majorhegy Dél (REMÉNYI-ENDRÓDI-MARÁZ 2007; REMÉNYI ET AL. 2006; VIRÁG 2009c); Késő kottafejes-korai Zseliz; 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autótűt, Növénny utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011); 32. lh. Bp. XXII. Nagytétény, Római castrum és a Kastélypark utca (GALLUS 1936). Késő Zseliz; 34. lh. Budakeszi-Szölőkert (CZENE-OTTOMÁNYI 2007; CZENE 2008); Kottafejes; 38. lh. Törökbálint-Dulácska (ENDRÓDI 1993b; VIRÁG 2005a);

Rendhagyó temetkezések: 13. lh. Bp. III. Békásmegyér, Pütkösdűlő környéke (GABORINÉ CSÁNK 1971; Gläser 1993) Zseliz?; 16. lh. Bp. XI. Lágymányos, Október 23.-Kőrösy J.-Váli-Bercsényi utcák határolta terület (volt Skála Áruház parkolója) (BESZÉDES-HORVÁTH L. A. 2008; HORVÁTH L. A.-HORVÁTH M. A. 2013) Zseliz; 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autótűt, Növénny utca csomópont (VIRÁG 2012) Zseliz?; 36. lh. Biatorbágy-Hosszúrétek (REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005c); 37. lh. Biatorbágy-Tyúkberek (ENDRÓDI 1993a; VIRÁG 2005b) Zseliz?

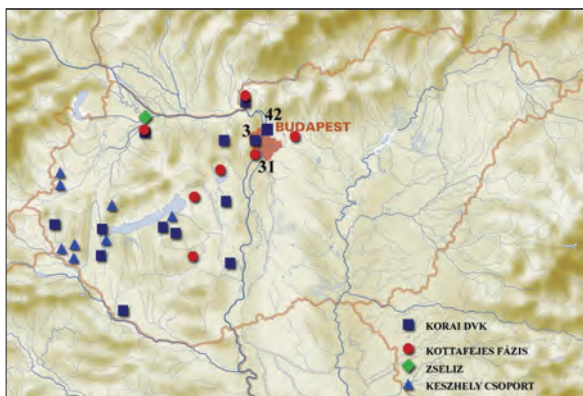

1

7. kép 1. Kapcsolatokat jelző idegen eredetű kerámialeletek jelenleg ismert előfordulása a Budapest környéki lelőhelyek fázistérképén

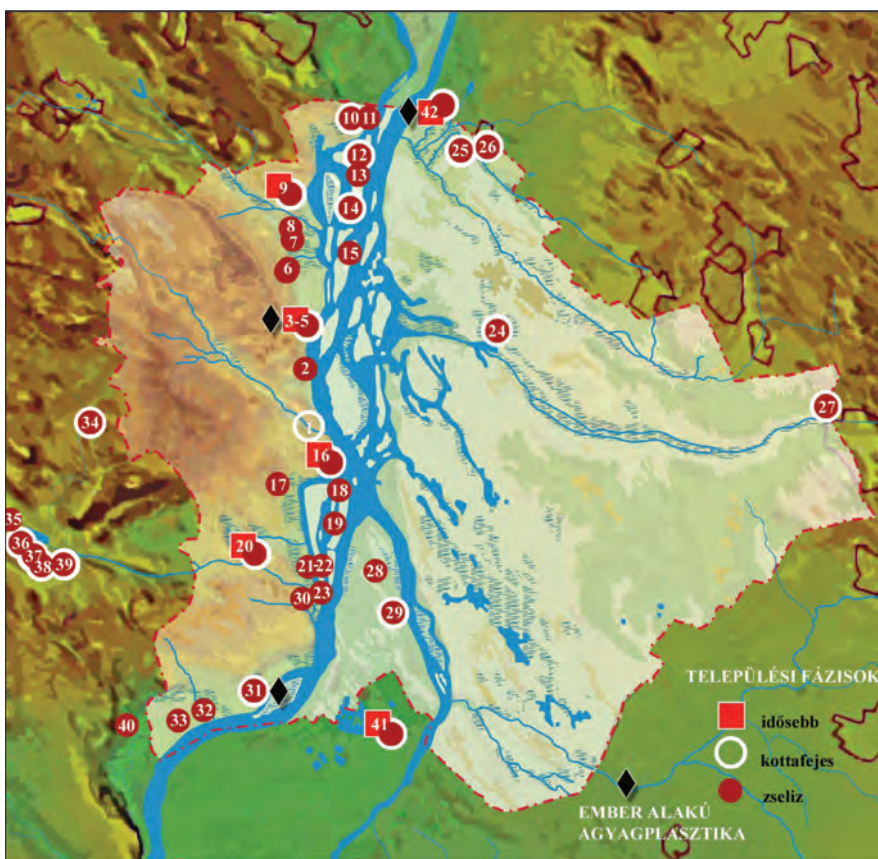
Idősebb fázis: 42. lh. Dunakeszi-Székesdűlő (Horváth L. A. 2002a; 2002b)

Fiatalabb fázisok: 13. lh. Bp. III. Békásmegyér, Pütkösdűlő környéke (TOMPA 1936; 1937; 1942; GÁBORINÉ CSÁNK 1964; GLÁSER 1993); 14. lh. Bp. III. Rómaifürdő, Nánási út (69.) 75-77. (VIRÁG 2008; 2009a; 2009d); 18. lh. Bp. XI. Lágymányos, Budafoki út 91-93. (TÓTH 2005; VIRÁG 2009d); 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autótűt, Növény utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011); 32. lh. Bp. XXII. Nagytétény, Római castrum és a Kastélypark utca (GALLUS 1936; TOMPA 1936; 1937; 1942)

1

2

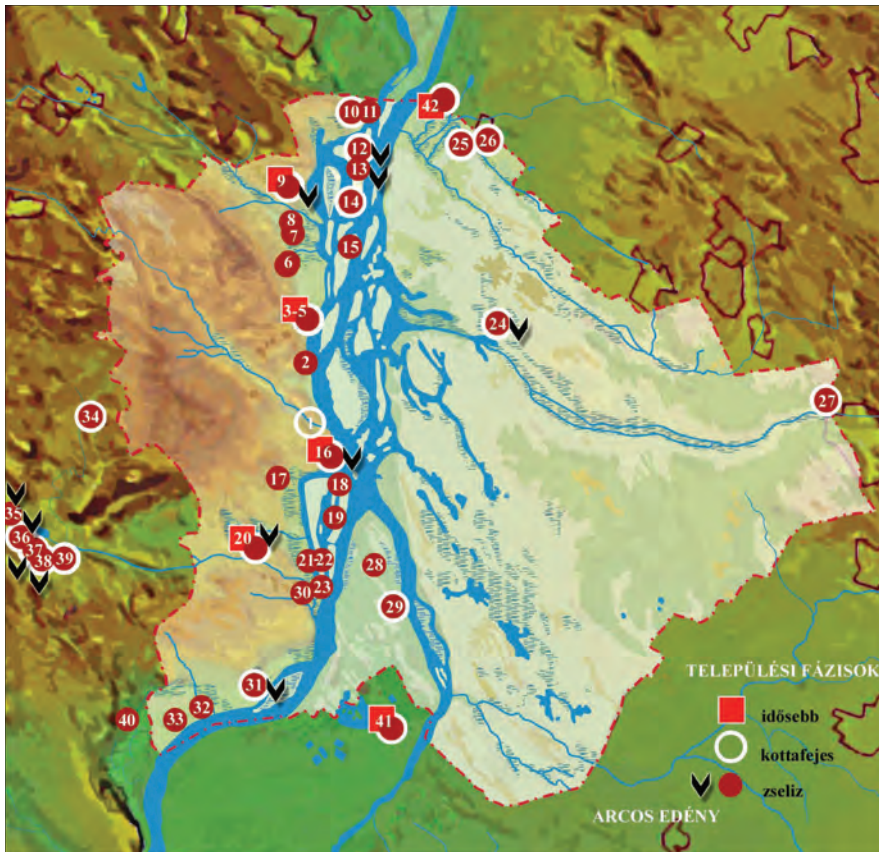
8. kép 1. A DVK ember alakú agyagplasztikáinak elterjedése a magyarországi települési területen az egyes periódusokban és területi csoportokban. (Virág 2011, 9, 5. kép; 2013, Fig 6. nyomán)

8. kép 2. A kisplasztikák előfordulása Budapest körzetében a lelőhelyek fázistérképén
 Idősebb fázis: 3. lh. Bp. II. Újlak, Szépvölgyi út 14. (KÁRPÁTI-VIRÁG 2008; VIRÁG 2011; 2013); 42. lh. Dunakeszi-Székesdűlő (HORVÁTH L.A. ET AL. 2004, 209, kérdéses, közöletlen)
 Kottafejes fázis: 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, MO autótűt, Növény utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011) Kottafejes díszű, közöletlen.

1

2

9. kép 1. Az arcos edények elterjedése a DVK késői fázisának lelőhelyein a magyarországi települési területen. (VIRÁG 2013, 305, Fig. 13. nyomán)

9. kép 2. Az arcos edények elterjedése Budapest körzetében a Zseliz fázis lelőhelyein.

9. lh. Bp. III. Mocsárosdűlő, Aranyhegyi út (SCHREIBER 1991; KALICZ 1988; 1998, Abb. 12, 10; 13, 2); 12. lh. Bp. III. Békásmegyér, Királyok útja 293. (SZILAS 2008, 93, 3. kép; VIRÁG 2013); 13. lh. Bp. III. Békásmegyér, Püsködfürdő környéke (TOMPA 1937, Taf. 8. 3.; 1942, 1. t. 11-12; KALICZ-SCHREIBER 1969, Abb. 35 – 37; GÁBORINÉ CSÁNK 1964, 7. kép 3; KALICZ-MAKKAY 1972a, Abb. 6, 1-3; KALICZ 1998, Abb. 12. 2-3, 8-9, Abb. 13. 1; GLÄSER 1993); 16. lh. Bp. XI. Lágymányos, Október 23.–Kőrösy J.–Váli-Bercsényi utcák határolta terület (volt Skála Áruház parkolója) (BESZÉDES-HORVÁTH L. A. 2008; HORVÁTH L. A.-HORVÁTH M. A. 2013); 20. lh. Bp. XI. Kőérberek, Tóváros-lakópark (HORVÁTH ET AL. 2005; TEREI ET AL. 2005a, 2005b; HORVÁTH 2005); 24. lh. Bp. XIV. Alsórákos, Miskolci utca, Paskál lakópark (KOROM 2005; KOROM-REMÉNYI 2005) közöletlen; 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autóút, Növény utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011); 35. lh. Biatorbágy-Mocsaras dűlő (REPISZKY 2008); 36. lh. Biatorbágy-Hosszúréték (REMÉNYI-TÓTH 2004; HORVÁTH L. A.-REMÉNYI-TÓTH 2004; VIRÁG 2005c); 37. lh. Biatorbágy-Tyúkberek (ENDRÓDI 1993a; VIRÁG 1998; 2000; 2005b); 38. lh. Törökbálint-Dulácska (ENDRÓDI 1994; VIRÁG 1998; 2000; 2005a)

10. kép. Kerámialeletek a DVK egyes fázisaiból

Idősebb fázis:

1. Ember alakú agyagplasztika töredéke: 3. lh. Bp. II. Újlak, Szépvölgyi út 14. (KÁRPÁTI-VIRÁG 2008; VIRÁG 2011, 2. kép; 2013, Fig. 2); 2. Spiráldíszes edény: 9. lh. Bp. III. Mocsáros dűlő, Aranyhegyi út (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1992, Abb. 3. 3)

Kottafejes fázis:

3., 5. Rekonstruált tál és gömbszelet alakú edény: 27. lh. Bp. XVII. Rákoscaba, Majorhegy Dél (REMÉNYI et al. 2006; ENDRÓDI-MARÁZ-REMÉNYI 2007; REMÉNYI-ENDRÓDI-MARÁZ 2007; VIRÁG 2009c, 6, 10. kép); 4. Gömbszelet alakú edény, temetkezésből: 25. lh. Bp. XV. Rákospalota, Újmajor (ENDRÓDI-HORVÁTH M. A.-VIRÁG 1997, közöletlen);

Zseliz fázis:

6. Belsődíszes tálka: 14. lh. Bp. III. Rómaifürdő, Nánási út (69.) 75-77. (LÁNG-VIRÁG 2008; VIRÁG 2008; 2009a; 2009b, közöletlen); 7. Gömbszelet alakú edény (38. lh. Törökbálint-Dulácska, ENDRÓDI 1993b; 1994; ZSIDI 2009, 95, kat. 50.); 8. Festett belső díszes tálka: 31. lh. Bp. XXII. Budatétény, M0 autótú, Növény utca csomópont (SZILAS-VIRÁG-BESZÉDES 2011; VIRÁG 2012, közöletlen); 9. Arcos edény rekonstrukciója: 12. lh. Bp. III. Békásmegyér, Királyok útja 293. (SZILAS 2008; VIRÁG 2013, Fig. 8)